

Не
сдадим
Роду!

РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК
КИЇВ — 1975

ВАСИЛЬ
БОЛЬШАК

Не
самоудалюся,
Куда!

*Подорожі
і зустрічі
за океаном*

У книзі «Те салудамос, Куба!» розповідається про радість творчої праці, про долю трудящої людини на острові Свободи — в першій соціалістичній державі на американському континенті, про бойову звиягу народу в боротьбі з не-нависним режимом Батісти. На всю широчінь постає образ творця сучасної Куби, діяча між-народного і комуністичного руху Фіделя Кастро Рус. Чимало сторінок відведено легендарному Ернесто Че Геварі та іншим борцям за рево-люцію.

Основній оповіді передують розділи про мисте-цьке, економічне і політичне життя Канади, а та-кож наймогутнішої капіталістичної держави — США.

Книгу написано в результаті кількох поїздок автора за океан то як спеціального кореспондента РАТАУ, то в складі делегацій радянських кіно-митців.

© Издательство «Радянський письменник, 1975 г.

Львівська книжкова фабрика «Атлас».

ЗА ДЕВ'ЯНОСТО МИЛЬ...

Куба! Скільки чувано про тебе, скільки читано! Куба... Яка ти є насправді? Які люди живуть на острові? Як живуть? Про що думають-мріють? З карт та оповідей — то далекий, загадковий, екзотичний, трохи знайомий-незнайомий (хто не вчив географії?) острів.

Я лечу на Кубу, народ якої вперше на американському континенті буде нове, соціалістичне суспільство.

А першою американською землею були Сполучені Штати. І я дозволю собі сказати слово про цю державу. І не якісь там вигадані витребеньки, не якісь там придибашки, а суцю правду, на власні очі побачену, душею й серцем відчуту, в пам'яті закарбовану. І такого надивився, що, як говорили в старовину, не спишеш того і на воловій шкурі.

Про ті Штати, які в тридцяті роки називалися ПАСШ — Північно-Американські Сполучені Штати. Та й те сказати — не можна говорити про Кубу, не згадуючи Штатів. Споконвіків кубинець носив костюм, пошитий у Штатах, пив віскі, виготовлене за Мексиканською затокою, їв консерви, зроблені там же, їздив автомобілем (коли він був заможний) американським, навіть гумку жував не свого виробництва... Не кажучи вже про

розтлінні книжки, такі ж порнографічні листівки та фільми. Все — американське.

То найближчий сусід кубинський — Сполучені Штати Америки. І будинки розпусти, казино, ресторани, фешенебельні пляжі на Варадеро та на Карібському морі — для американців. Індустрія розваг для них була поставлена з шиком та гиком і за останнім словом техніки.

А справжньої індустрії на Кубі не існувало. Та вона й не потрібна була для дядька Сема. Вона потрібна для нього така, як була, — «сахарниця» Сполучених Штатів. Постацальниця дорогих гаванських сигар. Цукор і сигари — оце й усе багатство, яке вивозили Штати. Адже лише дев'яносто миль відділяють Кубу від Америки.

Тринадцять років тому журналістські дороги привели мене до США, а конкретніше — до Нью-Йорка, на сесію Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй. Посада в мене була хоч і недипломатична, зате, як сказав би Олександр Ковінька, симпатична — спеціальний кореспондент Радіотелеграфного агентства України, яке скорочено іменується РАТАУ.

Коли траплялося запрошувати пресу на якусь важливу подію в стінах ООН, то виходив до нашої газетярської братії шеф журналістський містер Карузерс і заявляв:

— Перепустки видаватимемо лише представникам провідних агентств світу.

Як перший раз оголосив отаке містер Карузерс, тьохнуло в мене серце: «А РАТАУ — провідне агентство?» Було не до жартів. Стояла черга журналістів, довга й нетерпляча, бо події відбувалися гарячі. Тут були старі й молоді, представники буржуазної преси, такі газетні тигри, як Маргарита Хіггінс і поруч відомий публіцист, сивий представник американської комуністичної газети Йозеф Норт. А он нервово длубається в сумочці стара-престара бабуся, котрій уже, напевно, до сотні добирається, запитує довготелесого здорованя з люлькою:

— Перепрошую пана, а що здеклярував містер Карузерс?

Підкинула запитаннячко українською мовою. Я нахилився до кореспондента «Известий» Стася Кондрашова, що розповідав свіжий смачний анекдот своїм московським колегам (і вони в черзі до містера Карузерса вистоявали):

— А кого представляє ота нафталіном пропахчена?

— Як не сумно, українську пресу.

Я мало не впав. Таке сказати в присутності спеціального кореспондента Радіотелеграфного агентства України.

— Ви це, Стасю, на утіху для сміху?

Але Кондрашов не жартував:

— Вона акредитована, офіційно акредитована як представник української преси.

— Жартуйте, Стасю, та міру знайте. Але ж це поза межами такту, навіть поза межами здорового глузду?!

— Може, й так. А нащо мені жартувати. Я представник урядової, солідної газети. А щодо бабусі... Вона працює у тутешній націоналістичній газетці, яка носить спекулятивну назву «Свобода».

Он воно як. Ну й дивовижа! Виходить, і таке буває в Організації Об'єднаних Націй? При всій шанобі до ООН, співтворцем якої є і наша Радянська Україна, дивуюся з таких порядків.

Відчувши мій настрій, Стась приспокоїв:

— Ще не таке побачиш, ще не таке почуєш.

Представники провідних агентств, газет, у тому числі мої московські колеги, одержали перепустки на важливе засідання Ради Безпеки. Спеціальний кореспондент РАТАУ чуманів, не відаючи: він — представник провідного агентства чи... Мліючи, почув бадьористий голос містера Карузерса:

— РАТАУ!

Я побачив голубеньку перепустку в його руках.

Потім у нас відбулась глибока і змістовна, сповнена емоційної наснаги розмова з містером Карузерсом.

Річ у тім, що я вже не новак на сесії ООН, я галантно розкланююсь з містером Карузерсом, містер Карузерс зі мною. І вже збагнув: американець — зайнятий. Він не буде розп'якувати в магазині, як молодий випускник інституту міжнародних відносин: «Будьте настільки люб'язні, скажіть, будь ласка, чи є у вас чехословацький бір? А як немає, то, може, є баварський?»

Він так не запитує хоча б тому, що той вищепойменований «бір» — пиво — викладено на полицях, у консервних коробках і скляних пляшках — що тобі до вгоди. І над пляшками та банками — ціна. По-друге, американцю ніколи розп'якувати ось, приміром, так:

«Драстуйте, містер Джонсон».

«Вітаю вас сердечно, містер Івенс».

«Як поживає ваша мила Інгрід?»

«Красенько дякую, містер Джонсон. О'кей. А як підстрибує ваша мила Інга?»

«Сенк ю вері мач. Нічогенько. А як ви себе почуваєте, містер Івенс?»

«Теж нічого. А чому я вас давненько не бачив? Ні на риболовлі, ні в барі, ні на базарі...»

Американці так не розмовляють. Їм ніколи. Ритм їхнього проклятушого життя цього не дозволить. Тому замість отих «гуд монінг» уранці вони виспівують скорочено, як наші діти молочка просять:

— Мо-о-ні!

Так і я погомонів з містером Карузерсом. Я сказав:

— Мо-о-ні.

Містер Карузерс відповів:

— Мо-о-ні!

Я запитав:

— Хау ар ю? Як діла?

Містер Карузерс відповів:

— Ай ем квайт уелл!

Що по-нашому можна було б сказати «Добре!». А як зовсім гарний настрій, то й так: «А чого ж, діла йдуть нічогенько». А сучасні молодики, наші хлопці, не заокеанські, й інакше б переклали, своєю мовою: «Нормальняк» або «Стабільняк».

Отже, з тікетом (посвідкою, яка підтверджує причетність РАТАУ до солідних агентств світу) я поспішаю на сесію Генеральної Асамблеї, де у всіх на устах: К'юба, К'юба, К'юба, К'юба.

Так вимовляється назва країни по-англійськи.

Мені вдалося в ті тривожні для острова дні зустрітися з постійним представником Куби в ООН. Признаюсь, я ніколи не уявляв кубинця невеличким задумливим інтелігентом в окулярах. Та ще й худорлявий він, з чималенькою зализиною. Волосся пряме (а думалося — обов'язково закучерявлене, як у Фіделя або Че).

Чомусь тоді уявлялося: якщо кубинець, то обов'язково з бородою, у солдатських ботинках, у солдатському мундирі кольору хакі. Знову ж таки, як Фідель. Все примірялося до кубинського вождя. А тут строгий дипломатичний костюм, білосніжна сорочка, галстук темний, до блиску начищені черевики. Маріо Гарсія звали того дипломата.

— Ду ю смоук? Курите?

Не курить він. Парадокс? Куба виробляє найкращі в світі сигари, а цей чоловік (диво дивне) не курить.

— Може, запалю трубку миру після нашої остаточної перемоги?..

Можливо, це сказано жартома, але задумливо, з сумотою в очах. Потому очі жвавішають, Маріо Гарсія мовить карбовано, упевнено, немов диктує на машинку:

— Наша революція міцніє з кожним днем. Сьогодні нелегко з нами розправитися. Адже боротьба за Кубу — боротьба за мир. Атакувати Кубу — це значить атакувати мир.

Ми говоримо довгенько, згадуємо про взаємні зв'язки, що поглиблюються, все більше кубинських юнаків і юнок їдуть учитися до Радянського Союзу.

— Приємно, що і у вас, на Україні, вчаться наші хлопці. Мені розповідали про Україну. Нашому президентові дуже сподобався Київ.

Я пам'ятаю приїзд Освальдо Дортікоса Торрадо до столиці України, теплу зустріч з одним із лідерів кубинських.

Про що не говори, але не обминеш з нашим співрозмовником основного — брудних помий, які щодня виливають на голови американські газети. То — наклепи на Кубу та кубинців.

Особливо старалися американські генерали, ці «лицарі м'якого крісла», як їх тут називають за «хорообрість» кабінетну. Сенатори й генерали — не більше і не менше — вимагають від уряду на основі горезвісної доктрини Монро («Америка для американців») розпочати збройну інтервенцію на Кубу. Американські ультра розперезались так, що навіть звинувачують Джона Кеннеді в «зраді». Він, мовляв, не проводить «рішучих заходів» щодо Куби, не застосовує «карантину», отже президент «вегетаріанець». Бо не «ізолює комуністичну владу на Кубі». Отже, напоумляли президента вдатись якнайскоріше до «карантину» і «рішучих» заходів.

А сенатор К. Кітлінг вимагав від уряду подати «більш реальну допомогу партизанським з'єднанням». Тут варто звернути увагу на ті «партизанські з'єднання». По суті, це збіговиська авантюристів, пройдисвітів, яких утримує контрреволюція.

Та хіба лише сенатор Кітлінг під'юджував усілякі покидьки, викинуті з острова Куби революційною хвилею?

Мені доведеться спостерігати ті «партизанські з'єднання».

То були видовиська не кращі з тих, які бачив я в Сполучених Штатах Америки.

Третя авеню в Нью-Йорку. Колона всілякої потолочі — ось з сигаретою в роті стегнаста дівця, патлань з одвислою губою, з перев'язаним оком, немов пірат, бородач. Якись лозунги на щитах, лайка на устах. Вчитуюсь у слова: «Врятуйте нас од комуністів!», «Звільнимо Кубу од комуністів!».

Бажання, звісно, не вельми скромне. Але воно імпоує містерам кітінгам, сприяє розгнuzданій кампанії, антикубинській істерії.

Було б гріх не бачити, не читати, не відчувати й інших віянь у громадській думці. Далеко не всі політики й журналісти були солідарні з сенатором Кітінгом, не всі втратили почуття реальності. Ось заяви, викладені в буржуазній пресі.

«Не всі латиноамериканські республіки вірять у необхідність конкретних дій для припинення підривної діяльності з боку Куби і не бачать потреби скидати режим Кастро».

Це пише відомий публіцист Т. Зулс, не деінде, а в такій респектабельній газеті, яка відома на весь світ своїм незалежним, за її власним рекламуванням, становищем і мільйонними тиражами — «Нью-Йорк таймс».

Висловлювання канадської газети «Торонто дейлі стар»: «Нинішня система на Кубі нав'язана не іноземним нападом, а є результатом вітчизняної революції».

Так, тверезі голоси були. Мені не раз доводилося бачити численні демонстрації на честь революційної Куби зі звичним лозунгом: «Куба — сі, янкі — но!»

У ті дні, наелектризовані антикубинськими настроями, стало відомо про приїзд до Нью-Йорка президента Освальдо Дортікоса. Постійний представник України в ООН бере мене в свою машину («Сьогодні має відбутися історична подія!»), і ми їдемо в міжнародний аеропорт, назву якого мені й донині важко вимовити — Айдлауайлд. Згодом, коли американські ультра вбили свого президента, аеропорт було перейменовано в Кеннеді.

Приїхали. Каже постійний представник:

— За годину мають прилетіти президент та міністр іноземних справ Рауль Роа.

Вештаються службовці, ліниво жують гумку копи — поліцейські, дівиці ходять розгнузданою ходою, вихилисям.

— Треба б у когось запитати, коли точно літак з Куби. — Мій попутник киває на того, що гумку жує.

— А скаже?

— То його обов'язок.

Натужую всі свої мовні можливості, складаю фразу запитальну. При слові «Куба» обличчя поліцейського скособочується, немов у нього раптово заболів зуб. По всьому видно — глумиться з нас. І другий коп пику кричить, дивиться на тебе очима гадючими. Немов учора недовеселився чи перевеселився на якомусь бучному за океанському гульбищі.

І дівчатка із спеціальної служби «Інформейшен» теж роблять вигляд: про такий літак і знати не знають. Ще й озираються довкола — чи ніхто не чув, про що запитували ці рашен.

Ходимо собі туди-сюди, чекаємо, коли нас випустять на поле, де злітають і сідають літаки. Раптом зупинилося перед нами таке собі непоказне кирпате дівча і теж сторожко, як і інші міс, швиденько запитало:

— Ви — рашен?

— Так, ми громадяни Радянського Союзу...

Втіха якась легка, осяйна набігла на наші спохмурнілі лица. Слухаємо міс, яка посіяла в наших душах надію.

— Не питайте копів. Вони нічого не скажуть, — зашепотіло дівча. — Ідіть на другий поверх. Туди всі йдуть, хто зустрічає Дортікоса.

Як хотілося подякувати оцій дівчинці, що враз стала і симпатичнішою, і показнішою. Щиро обняти і навіть поцілувати. Але ми промимрили:

— Сенок ю.

— Сенок ю вері мач.

А вона вже встигла щезнути, лише на розі коридорчика оглянулася і ручкою махнула, немов сказала: «Ми, прості американці, шануємо вас, рашен, вельми і вельми шануємо».

На другому поверсі, в холі, застаємо Маріо Гарсія і його заступника Сільберто Медіавілла. Сільберто спокійний, як старожитній чумак. Не схожий він ні на кубинця, ні на мексиканця, а на мого покійного дядька Грицька, котрий не губився ні за яких обставин. І любив

завершувати розмову приказочною: «Що буде, те й буде, а ти, Марку, грай...»

Ходою господаря якось врочисто і з гідністю ступає до холу поліцейський інспектор у супроводі рядового кона. Так і хоче якнайбільшу шану собі здобути тією пихатістю. Інспектор безцеремонно лічить нас, немов овець в отарі. Потому оголошує:

— На злітний майданчик має право вийти тільки той, кому вручимо червоні тікети.

Питаю очима постійного представника: мабуть, не всім будуть вручати. Зустрічаюсь поглядом з Сільберто і вичитую в його очах: «Що буде, те й буде, а ти, Марку, грай...»

Де не взялась у залі строга місіс і прямує до них, хто зустрічає президента. А зійшлося сюди чимало люду, в тому числі й представники преси. Підходить строга місіс і роздає червоні гудзики-значки, роздає мовчки, автоматично, без ніяких емоцій. Обличчя у неї кам'яне, нічого не виказує — приємно їй виконувати цю місію чи не дуже. Мушу зауважити — в залі чимало молодих і гарних кубинок.

Виходимо на поле, куди підрулюють літаки після приземлення. Дві довгі поліцейські машини, досить численна юрба копів з дубинками в руках. Тут нічого дивного немає, аеропорт, назву якого важко вимовити, — міжнародний, люду прилітає щодня багато. Дивись, аби не привіз хто революції...

Просто до нас прямує літак знайомої марки «Боїнг-707», На обшивці читаємо: «Cubana De Aviación». По трапу піднімаються імміграційні поліцейські чиновники з досьє в руках. За ними зачиняються двері і, на жаль, надовго. Переступають з ноги на ногу копи, знизують плечима, перешіптуються.

Нахилиється і постійний представник України в ООН і шепоче мені на вухо:

— Це вже порушення всіляких норм етикету.

— Свистопляска антикубинська. Куди ж до етикету.

— Але ж президент прилетів, а не кореспондент, — уколов мене постійний представник.

— А президент Кеннеді спочатку був журналістом, написав кілька книг, а вже по тому...

Постійний представник не відповідає, він крутить головою — оце так. Далеко, одначе, підеш з такими міркуваннями.

— То, може, й ти мітиш на президента?

Але ми таки діждалися: розчинились двері, і подріботіли по трапу спершу імміграційні чиновники, а вже за ними показався і кубинський президент. Дортікос піднімає руку, вітаючи всіх присутніх, і енергійно сходить трапом. Його стрічають теплими оплесками.

Од літака до входу в приміщення аеропорту само собою утворився людський коридор, по якому крокує посланець кубинської революції.

Маріо Гарсія називає кожного, хто прийшов на зустріч, і президент подає руку. І на мене звернули увагу постійний представник Куби в ООН і Дортікос. Маріо Гарсія каже:

— Юкрейніан каріспондент.

Президент усміхнувся, ніби здивувавшись: «Он воно що. Недавно я походжав широкими й зеленими вулицями Москви та Києва. А це тебе занесло за тридев'ять земель...»

Міцний потиск рук.

За Дортікосом — Рауль Роа.

Церемонія закінчилася несподіваним:

— Ві-ва Ку-ба! Ві-ва Ку-ба!

Ці дружні голоси ми почули з галереї третього поверху. Дортікос підніс руки догори і склав їх на привітання. Потім лідери кубинські сіли в приготовлені для них машини. А я запитав знайомого американського журналіста, що теж був на зустрічі:

— Хто це?

І показав на галерею.

— Піпл,— одказав мій заокеанський колега.

Те слово я знав: піпл — це народ.

Усі ми чекали ранку. Адже вранці гість Генеральної Асамблеї, президент революційної Куби буде виступати перед усім, можна сказати, світом.

Досвідченіші за мене дипломати, які вже не перший рік репрезентують у Нью-Йорку свої країни, порадили:

— Сьогодні давайте раніше поїдемо в ООН.

— А що трапилося?

— Там побачите.

І ми побачили.

Як відомо, будинок Організації Об'єднаних Націй стоїть на березі річки Іст-Рівер. Робота в ООН розпочинається о десятій ранку. До десятої порожньо довкола тієї споруди. Щодня порожньо.

А сьогодні якого тільки люду там не снувало! Не в залах та холах Асамблеї. А на вулицях, що виходять до ООН. Впізнаю представників «партизанських загонів» — розмальованих дівиць і молодих бовдурів. Перед юрбами гарцює кінна поліція, відтісняє всіх далі від приміщення. Правду казав мені якось один місцевий журналіст, що Нью-Йорк — сучасний Вавилон. Справді, тут сходяться всі світи й нападів.

Щодня в залі засідань напівпорожньо. Зате сьогодні маковій зернині ніде впасти. Кореспондентські ложі забиті, повнісінько люду на галереях для публіки.

У самому залі також чимало поліції. Кореспондентські ложі та галереї для публіки відокремлені благоденною дерев'яною загородкою. Для годиться. Майже умовно. Нікому ж не спаде на думку перелазити туди, до дипломатів та до делегатів, з ложі кореспондентської чи з галереї для публіки.

Кореспондентська ложа — це окремий закуток у кінці залу на кільканадцять крісел. Представники однієї з найстародавніших у світі професій, здається, другої, мають можливість курити в час засідання, бо в спинці переднього крісла вмонтовано попільничку.

Одразу за кореспондентською ложею — публіка. Біля самої загородки стоять дебели поліцейські, щільно один біля одного. Вони порозставляли ноги, стисли руки з дубинками, стоять до залу і до столу голови з заступниками спиною, а до нас — обличчям. Усі вони хлопці, видно, при здоров'ї. Особливо щелепи розвинуті. Мабуть, тому, що увесьденнички жують гумку. Гумка, кажуть, розвиває щелепи.

Але це тільки так здається, що вони спокійні. Як пильно придивитися, то можна побачити: сторожко позирають за наші спини, до публіки. А ще більш сторожко переглядаються.

Як сказала б моя мати в такому випадку: «Вони щось знають...» Якби не знали, то не було б оцього поліцейського збіговиська.

Більше, ніж будь-коли, фотокореспондентів, кіно- і телеоператорів. І вони — теж насторожі. Готові в будь-яку мить примусити дзижчати свої камери, аби не пропустити тієї миті сенсаційної, за яку гарно заплащать.

Та й загадки ніякої немає — скоро приїде президент Куби, щоб виступити в залі засідань Організації Об'єд-

наних Націй. Президенти не щодня виступають з високої трибуни ООН. А тут ідеться про главу держави, яка стала нині чи не найпопулярнішою у журналістів, дипломатів, політичних діячів. Увімкніть радіо, телевізор, і ви неодмінно почуете: К'юба, К'юба, К'юба...

І не випадково довкола ООН — підозрілі ватаги, ко-мусь хочеться сьогодні в мутній водиці рибки половити. От чому пильнують поліцейські і фотожурналісти, теле-камери й кіно.

А ось і президент — у темному костюмі, з чорними вусами, смаглявий, симпатичний, трохи, очевидно, стри-вожений. Бо обвів поглядом тим неспокійним зал, ко-респондентські ложі, ложі для публіки. Ніби перевіряв: а що тут за люд зібрався, друзі чи недруги революції кубинської?

Президенту Куби приготували крісло поруч зі сто-лом, де сидять голова Асамблеї, його заступники, Генера-льний секретар ООН. Зал підводиться, вітає високого гостя.

Жестом руки голова Генеральної Асамблеї Мохам-мед Зафрула Хан показує президентові на трибуну, а сам оголошує про його виступ.

Дортікос говорить спокійно, з легкою бентегою. Як і всі, вітає ті держави, що на нинішній сесії стали чле-нами міжнародної організації. По тому викладає пози-цію свого уряду щодо проблем, які існують на білому світі. З кожною хвилиною оратор стає все пристрасні-шим. Він запально говорить про тих, хто намагається послабити чи ліквідувати революційні завоювання ку-бинського народу.

— Ми віримо в мир — нам не потрібна війна. Ми хо-чемо трудитись і будувати світле майбутнє для своєї країни, розвивати освіту, культуру... Кубинці—миролюб-ний народ. Ми хочемо жити в мирі й дружбі з усіма країнами в світі і зі Сполученими Штатами зокрема.

Реакція, генералітет з Пентагону звинувачували ку-бинців у тому, що вони створюють проблему на амери-канському континенті. Тому президент Куби і відповів на ці вигадки. Не плутав, як це робить чимало диплома-тів, не викручувався — говорив просто і ясно, і всі доб-ре розуміли слово революційного президента.

— Голод, бідність — ось проблема нашої півкулі. Не-письменність — ось проблема... Американське втручан-ня — ось проблема нашої півкулі... Куба ж може бути

проблемою для тих, хто боїться прикладу нашої революції!

Ці слова не могли не викликати у більшості присутніх бурхливих оплесків. Йому щиро аплодували представники соціалістичних країн, ті, що приїхали з молодих держав, котрі вирішили йти не капіталістичним шляхом. А хіба мало люду в Сполучених Штатах, у Латинській Америці, хто з хвилюванням стежить за розвитком кубинської революції?

І все ж не всі аплодували Освальдо Дортікосу Торрадо. Не всі. Ще коли промовець вийшов на трибуну і мовив перші слова привітання, спокійно і з гідністю почав викладати позицію свого уряду щодо розвитку міжнародних відносин, на місцях для публіки стався рух.

Спочатку почувся крик. Кричав хтось так, як недорізане поросся. Я повернувся на той свинячий вереск і побачив вельми дебелу, литкасту молодицю. Та розмальована кинулась просто до стіни поліцейської і верещала по-іспанському, оскаженіло розмахувала досить-таки величезними, як для жінки, кулачищами, трясла грудьми вельми завеликими. З рота крикухи текла слина, волосся розпатлалося, гудзики на кофті або розстебнулися, або одірвалися, чи зроблено було навмисне, щоб шанована публіка побачила все те, що було під гудзиками.

Це тривало якусь мить. Бо вже в наступну долю секунди полісмени швиденько і професіонально схопили молодицю, що удавала з себе скажену, і хутко вивели з галереї.

— Мені можна продовжувати промову? — Оратор, переборюючи хвилювання, як міг спокійно, звернувся до голови Асамблеї.

— Так. Будь ласка,— дозволив Мохаммед Зафрула Хан.

Промовець говорив немов навіть спокійніше, поволеньки, лише коли-не-коли піднімаючись на вищу октаву. Оплески не раз і не два переривали його блискучу промову.

І не тільки оплески.

Друга серія лементу почалася так. Підхопилися в публіці аж три дівичі, здорові, як лошиці. І здійняли такий вереск! Вони розмахували руками, рвали на собі одержу й волосся, кидалися до живого поліцейського бар'єра.

Полісмени і цього разу працювали спокійно і з професійним умінням, немов подія та була запланована і вони просто брали участь у звичайній, добре вишколеній виставі, або, по-американському, в шоу. Вони швиденько випхали істеричок, що дихали ненавистю на кубинську революцію, повернулися на свої місця, звично розставили ноги і спокійно собі жували жвачку.

Коли дівиці рвали на собі розкішне волосся, мені стало моторошно. Отак довести себе: ось-ось зомліють, чого доброго — серце не витримає. Он, гляди, забило дух одній, от-от бухнеться побіля копів непритомною. Буде халепи — швидко допомогу треба викликати...

І як тільки зачинилися за тим вереском двері, мій сусід-колега, американський журналіст, теж вийшов у коридор. Мовляв, цікаво побачити, як одливатимуть напівбожевільних, як лікарі повертатимуть їх до нормального життя-буття. А тільки повернувся — розповів мені.

Дівиць не одливали, дівиці не втрачали свідомості. Вони іржали, мов коні, і грайливо поправляли зачіски, що на мить розкуйовдилися в час того запланованого шоу. А одна з них кинула на кореспондента воловим оком професіоналки — а цей, мовляв, чого баньки витріщив, чого йому потрібно? Чи, може, заведенцію переплутав?

А ще за хвилику зeszли в кафетерії.

— Отакечки?

— Пішли прогулювати зароблене.— Це мій сусіда коментує отой вертеп, оте паскудство.— За це їм платять, колего.

— Як багато?

— По п'ять, а то й десять доларів за істеричний вигук... Тут усе, брат, на долари... О, все має свою таксу... Оті, що носять щити на вулицях, за годину одержують по п'ять доларів. Їх просто наймають з перехожих. Якось я теж носив дикт, журналістика не завжди годин ганьби — три добрі обіди з віскі... Так-то, колего.

— Тут і розчохнутися умом можна... з незвички,— кажу.

— А можна. Прочитайте газету, відділ оголошень, і ви знайдете не одного, хто розчохнувся...

Сидячи в кореспондентській ложі, я почув у галереї для публіки новий рух, новий вереск. А президент

рівним, хоч і збентеженим, голосом запитував голову Асамблеї:

— Пане голова, ви можете дати гарантію, що я закінчу промову?

Зафрула Хан розгублений. Він перекладає з місця на місце якісь непотрібні папірці. Потім підводить голову і говорить до тієї публіки:

— Коли ви ще раз порушите порядок, я накажу поліції очистити галерею.

На якусь мить дівиці з подвійними підборіддями втихомирюються. А потім знову здіймають свинячий вереск.

— Ви можете гарантувати, що в країні свобод я закінчу свій виступ?

Президент і зал чекають відповіді.

Зафрула Хан підводиться, мне свою рудувато-сиву борідку, знову шелестить паперами на столі. І, зітхаючи, зізнається:

— На жаль, не можу.

А тим часом полісмени артистично хапали екзальтованих дівиць і тупорилих молодиків, випихали за двері.

Президент спокійно спостерігає той політичний фарс, зарані продуману і підготовлену виставу, як готують звичайне шоу на публіку.

— Народ Куби впевнено дивиться в своє майбутнє!

Зал ще гарячіше підхоплюється і влаштовує справжню овацію посланцеві острова Свободи.

За етикетом ООН шанована державна особа, президент чи прем'єр, що виголошує промову на сесії, має сісти в спеціально поставлене крісло поруч з трибуною. Сів президент, згідно з етикетом міжнародним.

Потім Зафрула Хан зітхає, зітхає широко, немов кажучи: «А що я можу зробити, шановний президенте? Ви їхній суд і знаєте, хто є хто. Ми далеко од Америки і то бачимо, яка це гангстерська держава. А вам і поготів... Видно, свистопляску організували тут не на день і не на два...»

Зафрула Хан розводить руками, що означає його безпорадність, і оголошує:

— Зараз я і Генеральний секретар проведемо, згідно з правилами процедури, президента з залу і за кілька хвилин продовжимо свою роботу.

Повернувшись, Зафрула Хан несподівано оголосив, що слово надається, в порядку ведення, представникові Сполучених Штатів Америки.

Виходить той представник і гнівається на... попереднього оратора, на Освальдо Дортікоса. За що, про що? Чим він так розгнівив свого сусіда? Бо президент, бачте, порушив уставлені правила етикету. «Хто не до кінця зрозумів мій виступ, прочитає писану заяву. Ми скоро складемо й розішлемо всім делегаціям».

Пішов я за своїми колегами, де мав виступати з тією писаною заявою американський представник.

«Сполучені Штати не потерплять агресії проти будь-якої частини нашої півкулі». Так починається заява. Треба розжувати, що й до чого. Спочатку пояснимо, хто агресор. Та, мабуть, натякає на Кубу. Де ж та країна виявила агресивність? На кого напала? Кому заподіяла зло? Щось не пригадую її агресивних дій з часу перемоги над диктатором Батістою.

Поглянемо з другого боку. Чого це американський представник опікується всією «нашою» півкулею? В розумінні своєю, західною? Хто уповноважував його брати до своєї кишені всю західну півкулю? Чи не занадто? Чи не забагато? Натяк надто вже прозорий... Немов та півкуля вже стала власністю постійного представника Сполучених Штатів в ООН?

Та наберись терпіння, читачу, послухай далі, що мовиться в тій заяві.

«...Режим Кастро об'єднався з комуністичним блоком у намаганні останнього до світового панування. Звичайною тактикою, якою користуються для досягнення цієї мети, є висміювання, брехня і осудження будь-кого, в кого є хоробрість протистояти».

Кубинці і світове панування... І як вони хочуть досягти світового панування? З допомогою висміювання. Я сам пробував писати гумористичні книжки, люблю гумор, знаю вбивче народне: «Хто вже нічого не боїться, а сміху боїться». І все ж, визнаючи велику силу сміху, важко уявити, що з його допомогою можна домогтися світового панування...

А звання постійний представник має солідне — посол. Посол, а так кумедно говорити. А як закінчив містер посол свою промову: «Шлях ясний, вибір за Кубою!»

Тут треба пояснити. Містер посол натякнув у тій заяві: якщо «кубинський режим» захоче встановити дружні відносини в західній півкулі, хай, мовляв, повернеться до концепцій і зобов'язань міжамериканської системи...

Ось так, і не більше й не менше. Здати в архів історії свої революційні ідеали і кинутися в обійми між-американської системи. Повернутися до зобов'язань та концепцій...

А це значить одягти на ший яромо компанії «Юнайтед фрут», пустити на Кубу з держав, куди вони повтікали, латифундистів, цукрових королів, фінансових та інших міжнародних пройдисвітів типу єфрейтора Батісти...

Отже, повертайтеся до старих концепцій!.. Бо лихо вам буде.

І те лихо прийшло з виступом Кеннеді. Про той виступ торочили радіо, телебачення, ходили всілякі чутки перед тим, як мав виступити президент Сполучених Штатів. Але 22 жовтня чутки розвіяв сам президент Кеннеді. Він сказав певно, без ніяких дипломатичних двозначностей: Сполучені Штати Америки оголошують воєнну блокаду революційній Кубі.

Смертельна небезпека повисла над світом. Авторитеті небезпеки — тутешні агресори. Найточніше визначення того становища можна було б передати такими словами: світ повис на волосинці.

Це сталося, коли мої земляки, радянські люди, спокійно собі спали, бо була третя година ночі. А в Америці лише сьома вечора.

Світ причаївся, насторожився — що ж буде завтра, післязавтра? Не знаю, що буде завтра, а сьогодні — прийом в однієї з африканських держав.

— Ходімо, кореспонденте, на прийом, — пропонує постійний представник Української РСР в ООН, військовий оптиміст і «підпільний» поет Лука Єгорович Кизя.

— Як?! — обурився я. — Коли світ висить на волосинці?!

— Ти там почуєш, що державні мужі скажуть про виступ Кеннеді, як дивляться вони на нинішній світ. І передає своє есе в одне з провідних агентств світу — РАТАУ.

Виходить, товариш Кизя не тільки оптиміст, а й гуморист. Не втратити почуття гумору в такий момент — це треба бути справжнім дипломатом...

Переконав, умовив, хоч кореспондент РАТАУ, прошую — спеціальний кореспондент, не дуже й опирався... В залі, де влаштовано прийом, весело. Жінки, африканочки, що розносять коктейлі й закуски, з оголе-

ними плечима, з відвертими декольте, музика бадьора, мажорна. Немов і страшної заяви не було, немов у світі щезли всі тривоги й печалі.

В одному з гуртів стояв бородатий голова Генеральної Асамблеї Мохаммед Зафрула Хан. Він стоїчно помішував у склянці коктейль і неуважно слухав свіженького анекдота, якому, мабуть, більше років, ніж самому Мохаммеду.

Підходимо до голови з борідкою біло-рудю, просимо прокоментувати виступ президента Кеннеді.

— Ви ж, напевно, слухали його по радіо?

Зафрула Хан не поспішає коментувати. Він ковзає поглядом по оголених плечах вродливих африканок, переводить погляд на Луку Кизю — той теж паличкою із скла торк-торк льодинки в склянці — витримка і в нас є, панове. Ми теж дипломати, вміємо, коли треба, наступати, а коли треба — й почекати.

І погляд того Мохаммеда немов питає Кизю: «А тобі неодмінно треба знати мою думку сьогодні? Завтра вийдуть газети, скажуть своє слово, і ми з тобою зорієнтуємось. Давай краще поспробуємо ганського напою...»

Але Кизя теж не ликом шитий. Він постоїть, йому нікуди поспішати. Погляд його говорить: «Можна, звісно, почекати до виходу газет, до ранку. Але в нас теж виходять вранці газети. А коли кореспондент для того й приїхав в ООН, щоби не переказувати, що скажуть газети, а краще знати, як міркують дипломати з цього приводу, ще до виходу газет».

І скляною паличкою в бокалі — торк, торк. Нас теж не під лопуцьком знайшли, шановний Мохаммеде. Знаємо, де сіль, а де мед. Почекаємо, доки надумаєш, що кореспонденту РАТАУ сказати...

Спокійна впевненість проймала Луку Єгоровича. Бо захищає він тут, за синім морем, справу справедливу.

Мохаммед Зафрула Хан ще раз кинув оком на свого колегу, немов спитав: «А ти справді, мабуть, узявся витягти з мене слово?» І — заговорив, спокійно, врівноважено, не забуваючи зиркати довкола, де між гостями снують, вигинаючись стрункими статурами, напівроздягнуті африканочки.

— Я шість років працював у міжнародному суді і шість років в ООН, — розколихується, нарешті, Мохаммед. — Я не звик до поспішних висновків. Але виступ

президента Кеннеді розглядаю як серйозну кризу в міжнародній обстановці.

Дякуємо панові голові за інтерв'ю, йдемо далі, стрічаємо постійного представника Ефіопії в ООН. Що думає з цього приводу ефіопський посланець у міжнародну організацію? Може, скаже щось певніше? Може, він не посивів ще на дипломатичній роботі і не дотримується принципу великого дипломата Талейрана: «Язик дипломату дано для того, щоб приховувати свої думки...»

— Це небезпечне становище. Це гра з вогнем! — гаряче відповідає ефіопець.

Цей чоловік не приховував своїх думок. Так думаємо й ми. Сталося так, що я того вечора написав статтю для свого агентства, для РАТАУ, і закінчив тими словами-застереженнями: то дуже небезпечна гра — гра з вогнем.

Радянські дівчата вистукували ті слова на телетайпі, і очиці їхні тривожно питали: «Це вже все... війна?»

Годі говорити, як спалося нам у ніч на двадцять третє жовтня! Радіо, телебачення, мільйони екземплярів газет вишпурювали на людей те коротке й тривожне слово: «К'юба, К'юба, К'юба...»

І знову — черга до містера Карузерса. І знову — глибока за змістом бесіда:

— Мо-о-ні!

— Мо-о-ні!

— Хау ар ю?

— Ай ем квайт уелл!

Сьогодні засідання Ради Безпеки. Люду повно скрізь — і за круглим столом, і в кореспондентській ложі, в галереї для публіки. А внизу, навколо круглого столу, — дипломати, дипломати... Вони раді, що роздобули «стояче» місце, вони облишили сьогодні всі комітети й підкомітети і гунули сюди.

І полісменів густо, вони теж повиструнчувались, бо інакше стояти тут просто неможливо — тіснота!

А ще ж фотокореспонденти, що снують уздовж і впоперек залу Ради Безпеки, намагаючись вихопити якнайзнаменніший кадр. Вони насамперед крутяться навколо нашого постійного представника в Раді Безпеки Валеріана Олександровича Зоріна і американського — Едлая Стівенсона.

Нині Валеріан Зорін не тільки представник моєї держави в цьому важливому органі ООН, а й головуючий

на Раді Безпеки. Кожний постійний член Ради Безпеки головує, за розписом, по місяцю. Цього місяця, дякувати долі, випало головувати Валеріану Зоріну. В очах у нього — насторога, в руках — упевненість. Він, наче од мух, відмахується од тих, що блимають фото- і телекамерами, киває на американського колегу — йдять до нього. Едлай любить хизуватися перед кореспондентами.

І вони налітають, мов шуліки, Стівенсон не одмахується, навіть позує, хоч теж досить заклопотаний. Але реклама є реклама, вона в крові американця.

Тим часом Валеріан Зорін бере дерев'яного молотка, піднімає його і бухає об стіл, як належить за процедурою в цій міжнародній організації безпеки. Звуку не чую, але після того удару зал, ложа кореспондентська, публіка поволеньки, поволеньки втихомирюються. І вже чути, як голова високим, по-юначому дзвінким голосом промовляє:

— Тисяча двадцять перше засідання Ради Безпеки оголошую відкритим.

Голова сповіщає про те, що до Ради Безпеки надійшла скарга від представника США.

— Я запрошую шановного представника Куби зайняти місце за столом Ради,— дивиться головуючий на розчинені двері, де юрмиться дипломатичний люд.

Ледь протискуються до залу кубинці — Маріо Гарсія та Сільберто Медіавілла.

— Приступаємо до обговорення скарги. Першим у моєму списку значиться шановний представник Сполучених Штатів Америки.

Що тільки не говорив посол! Преса повсюдно торочила: не просто виступав посол США, постійний представник країни в ООН, цілу промову виголосив замість президента чи державного секретаря. Виписую фрази з того виступу:

«...перетворення Куби в наступальну базу...», «...ввіз холодної війни в серце Америки...»

По тому великий розділ — історія створення ООН та історія відносин Сполучених Штатів з Кубою. То були відносини «рідних братів». А потім де не взявся цей Фідель. Американці скептично дивилися на те, як він із жменькою бородачів спробував оволодіти казармами Монкадо.

У всякому разі, американці думали, що на Кубі відбувається «благородна революція», класична революція.

А вийшла комунізація острова, спотворення благородної революції...

Ось так. А ми думали...

Потім ще говорив про бази за кордоном. Всякі є бази — наступальні й оборонні. Радянські бази — то наступальні, а всі американські бази — в Англії, Італії, Туреччині, в усьому білому світі — то, ясна річ, оборонні. Це всі знають. Почитайте, мовляв, наші журнали й газети — там ви ідентичні думки вичитаєте.

Ще казав містер посол, як вони в Америці моляться, щоб мир на землі запанував. Тільки мир! Тільки мир!

Мало не заплакав пан посол, повертаючись на своє місце, — так зворушливо говорив-балакав.

А в залі ніхто чомусь не став рюмсати. У залі чекали, що скаже представник революційної Куби.

І він, Маріо Гарсія, мовив таке:

— Представник США задоволений своєю соціальною системою. Ми маємо власну думку про цю систему. Ми рішуче відхиляємо інтервенціоністські напади на наш лад, нашу країну. Знайте, панове, острів бідності і неписьменності зник назавжди і ніколи не появиться, які б екскурси в нашу історію ви не робили.

Спинається кубинець на визначенні ракет: «хороші» і «нехороші». Адже так говорив містер посол про ракети. Звичайно ж, радянські ракети — погані. Звичайно ж, американські — хороші. Ось така логіка. Перед такою логікою Куба змушена озброюватись. А вірніше — перед лицем агресії.

— Куба — не бездоглядне дитя. Я хотів би, щоб члени Ради сказали: за яким правом одна держава, член ООН, нападає на іншу державу, члена ООН? Тільки тому, що наш режим не підходить лідерам Сполучених Штатів?

Так пристрасно звертався до Ради Безпеки постійний представник революційної Куби Маріо Гарсія.

— Сеньйор посол говорив про історію відносин Куби та Сполучених Штатів. Це — історія насилля і грабунку. А сеньйор посол говорив так, що може кластись в ражання, немов ми з американцями все життя тільки обіймаємось. Так, ви свого часу приборкали Кубу, більше того — прибрали її до своїх рук. То були тигрячі обійми. Але ті часи минули і ніколи вже не повернуться.

Тут я мушу, бодай коротко, оповісти про постійного представника в Раді Безпеки Валеріана Олександрови-

ча Зоріна. Ситуація склалася, скажемо відверто, не з легких. Голову Ради Безпеки атакують усі. А він ще, виявляється, і нездужає. Бачимо за його спиною лікаря з медичним причандаллям — час від часу, не чекаючи перерви, закачує голові холошу й штрикає укол.

Та сивоголовий наче нічого того й не помічає. Говорить настільки пристрасно, настільки логічно, що навіть його ідейні супротивники, котрі на початку промови спідлоба зиркали на Зоріна, потім аплодували його логіці, його концепції і ораторській майстерності. А головне — цінували розумне слово. Як в усі часи й епохи, шанували достойно. Бо буває ж усякий оратор. Наплете такого, як у давньому нашому жарті: «Я ніколи нікому нічого, та коли кому й що, то й що ж тут такого...» Це теж дипломатія, щоб ніхто нічого не второпав.

Ми не знаємо, що напишуть завтра журналісти в своїх таймсах і агентствах, а сьогодні вони схвалюють розум, логіку, майстерність оратора Зоріна.

І дотепний наш дипломат. Час від часу зринає сміх, а то й регіт. Але вистачає й сарказму, і металу в його голосі:

— Наостанку дозвольте висловити таке. Звернення до Ради Безпеки — не що інше, як публічний жест. До того ж заднім числом. Спершу Сполучені Штати прийняли агресивне рішення, а вже потім подали скаргу. США намагаються і далі резервувати за собою право чинити так, як їм заманеться. А це, шановні панове, гра ва-банк.

Устами представника нашої країни засуджуються дії Сполучених Штатів.

Валеріан Зорін вносить резолюцію про це. І наполягає: Сполучені Штати мусять відмінити ухвалу — перевіряти кораблі, які прямують курсом на Кубу.

— Засідання Ради Безпеки переноситься на завтра, на одинадцяту годину, — оголошує голова. Зробивши паузу, додає: — Але якщо обставини змусять, я зберу членів Ради Безпеки будь-якої хвилини дня чи ночі.

Отже, перепочинок. До завтра. Хоча ніхто не знає, що буде завтра.

А день то незвичайний. Завтра — свято. Річниця створення Організації Об'єднаних націй. Розповідали старожили: в день ООН, тобто 24 жовтня, дипломати роз'їжджалися по країні, читали лекції про міжнародну організацію.

Якось уже переспали-передрімали ту ніч. Ранок почався із слухання радіо. Люди не розлучалися з транзисторами ні в метро, ні в магазинах, ні в автобусах. Переводили з хвили на хвилю. А хвилі ті нічого іншого не могли сказати, окрім: «Наші літаки контролюють радянські кораблі, що йдуть курсом на Кубу. На кораблях льотчики неозброєним оком бачать великі, довгі ящики...»

Клерки в магазинах — з транзисторами. Кивають на чергову інформацію. Ми, мовляв, не винні, що генерали заварили таку кашу. Нам, простим американцям, війна та ні до чого. Мир потрібний і дітям нашим, і онукам. І сьогодні, і завтра.

І знову вухо до транзистора. А звідти летить скоромовкою (американці говорять швидко-швидко):

«Наші літаки не можуть знайти російських кораблів. Мабуть, вони, кораблі, повернули назад».

На вечірньому засіданні Валеріан Зорін надає слово представникам Об'єднаної Арабської Республіки та Гани, африканці вносять спільну резолюцію. Вона закликає Сполучені Штати і Радянський Союз утриматись од дій, які загострили б і так напружену, винятково тривожну обстановку.

Підводиться маленький У Тан.

— Я закликаю Радянський Союз припинити доставку зброї на Кубу. Я закликаю Сполучені Штати припинити обшук кораблів на два-три тижні.

Тихо стало в залі засідань Ради Безпеки, не скрипне жодне крісло. Здається, тут навіть дихати перестали.

— Я віддаю себе в розпорядження зацікавлених країн,— щиро звертається до тих країн У Тан.— Я хочу звернутись до президента Кеннеді і прем'єра Куби. Ми приступимо до переговорів. Може, навіть сьогодні. За післявоєнні роки не було більш небезпечного становища. Шлях переговорів і компромісів — єдиний шлях.

У Тан стояв врочистий і строгий, як ніколи. Він не мов хотів сказати присутнім у залі Ради Безпеки: «Запам'ятайте цей день, містери й сеньйори, товариші й сери. Ви часто будете згадувати той похмурий день на Іст-Рівері. Згадаєте маленького У Тана і його великі слова... Згадаєте через роки, як пособляв вам маленький Тан. Тан маленький, а слова його великі...»

— Я написав листи президенту Кеннеді і уряду СРСР. Читаю тексти.

А як прочитав листи У Тан, Зорін підніс дерев'яного молотка високо над головою і бахнув ним по столу.

Поволеньки-поволеньки розходився дипломатичний люд з тарілкоподібного будинку, де засідає Генеральна Асамблея і її робочі органи — всілякі комісії та підкомісії, комітети й підкомітети. Я придивлявся до людей. Мені здалося — обличчя вже привітніші. Оті листи У Та-на принесли якийсь просвіток.

Хоча тривога не розвіювалася, а згущалася. Та і як їй розвіятись, коли всім упомки позавчорашні слова президента Сполучених Штатів Америки: «Ми будемо робити обшук радянських суден».

Як і оці: «Ми будемо повертати кораблі назад. Якщо вони не повернуть назад, американський флот буде їх розстрілювати...»

Ні більше, ні менше. Такі слова, такі заяви можуть виходити душу, настрахати серце. Правда, голова Ради Безпеки, наш Валеріан Олександрович Зорін, остудив гарячі голови:

«Тільки країна, яка не шанує себе, дозволить, щоб пірати двадцятого віку ступили на судно суверенної держави».

Транзистори, транзистори... Вистраханими очима дивилися на ті маленькі коробочки, немов вони були якимись талісманами. Мабуть, вони в ті дні стали найпопулярнішими атрибутами цивілізації у віці двадцятім. Бо не забували інформувати світ: «Бачимо п'ятсот кораблів, що йдуть курсом на Кубу...»

Мучилися в невідомості, аж дух забивало. Думалось-гадалось тієї ночі тривожної — хоча б не припізнився У Тан зі своїми пропозиціями, зі своїми зверненнями. А то як зажадає якийсь заповзятий військовий зупинити радянський корабель на предмет обшуку... Певна річ, корабель не зупиниться. А що, коли американські військові моряки після того дозволять собі певну команду.

Таке не уявляється. Бо після такої команди пролунає ще одна команда... Подібні думки висловлювали американські газети. Ви могли прочитати в столичній респектабельній, солідній і авторитетній газеті заголовок, набраний великим шрифтом:

«Перші залпи можуть пролунати на світанку. Може, це буде останній світанок в історії людства».

Не відмовиш в емоційності заголовка. Від нього аж моторошно стає на душі й серці.

«Може, це буде останній світанок...»

Од нього туманіли очі. А до того ж чутки. Ними повні магазини й кафе, бари, вулиці, автобуси.

«Американці вже висадилися на Кубі». Не радіо, не телебачення передає таку вість, а чутки клубочаться, мов тумани, у восьми мільйонному Нью-Йорку. Клубочаться й перевертають душу, ранять серця.

— Тисяча двадцять п'яте засідання Ради Безпеки оголошую відкритим. Слово надається шановному представникові Сполучених Штатів.

Не буду докладно викладати довгого виступу, як нарекли націоналістичні газети постійного представника США, — «американського амбасадора при ООН», котрий має «ранг члена американського уряду».

Поринав у глибоку історію «американський амбасадор», розповідав притчі, наводив аналогії, хилив до думки, що над Сполученими Штатами нависла смертельна небезпека. Знову жалібно-жалібно бубонів «американський амбасадор», але чомусь ніхто не плакав од того.

Кубинський представник говорив мало, зате влучно:

— Штучно створена Сполученими Штатами криза — блеф.

Валеріан Зорін теж виступав недовго. Однак оцінив тодішню політику країни, котру представляє американський посол, — це політика розбою на великій дорозі.

Потому голова Ради Безпеки сповістив спраглим на добрі вісті слухачам: на ім'я Генерального секретаря У Тана надійшов лист від уряду СРСР. Уряд підтримує пропозиції приступити до переговорів і тим самим ліквідувати штучну кризу в районі Карибського моря.

Що робилося в залі, в ложах кореспондентських, у галереї для глядачів!

Заціпило транзистори, випогодилися обличчя, підвелися зі своїх лож кореспонденти і подалися в господарство містера Карузерса — хто дзвонити, хто передавати на телетайп найновіші новини, хто телеграфувати в свої газети про подію номер один на нашому білому світі.

«Оскільки є хороші, доброзичливі відповіді на лист У Тана, пропоную засідання Ради Безпеки припинити і приступити до переговорів», — заявив представник Об'єднаної Арабської Республіки в ООН.

А світ же висів на волосинці... І всі агентства, провідні вони чи не провідні, надрукували: світ врятовано завдяки миролюбній політиці радянського уряду

Ми вийшли з Ради Безпеки пізно вночі, але в задушливому Нью-Йорку дихалося легко, немов замість сірої пелени смока над містом невидима рука наозонила повітря.

Дихалося легко від того, що сьогоднішній світанок далеко не останній в історії людства. Просвітлили душі наші.

Ще буде багато-багато світанків на нашій милій планеті Землі. І вдячні земляни пам'ятатимуть завжди, хто вніс свій вагомий внесок у ті світанки.

Хочеться ще наголосити на тому, що нові відносини встановилися між Радянським Союзом і Сполученими Штатами Америки. І хоча і є в США сили, що намагаються гальванізувати горезвісну «холодну війну», та сили розуму перемагають. Зміцнюються наші міждержавні відносини. Радянські і американські космонавти об'єдналися в одному космічному кораблі. Одно слово, настала нова ера в наших відносинах із Сполученими Штатами Америки. Ми віримо у перспективу наступальної мирної політики, у світанок людства. Особливо після наради з питань безпеки і співробітництва в Європі, що стала подією величезного міжнародного значення, важливим кроком по шляху закріплення принципів мирного співіснування. Загальноєвропейська нарада — перемога розуму, виграш усіх, кому дорогі мир і безпека на нашій планеті,— так говориться у відомому документі партії та уряду про підсумки наради.

ПЕРЕД ТИМ, ЯК ОПОВІСТИ ПРО КУБУ...

Канада — друга американська країна, в якій пощастило побувати. Це після Сполучених Штатів Америки. То — в шістдесят другому. А три роки тому — Канада. Держкіно СРСР доручило очолювати «численну» делегацію кінематографістів країни.

Мені пощастило «керувати» народним артистом Російської Федерації, артистом МХАТу Владленом Давидовим та молодістю артисткою театру імені Євгенія Вахтангова Іриною Купченко.

Третім був я. Різні ми люди за віком, творчим досвідом, різні вдачі в нас, навіть професії, але нам удалося все-таки співіснувати. І не тільки співіснувати,

а пропагувати за синім морем рідне радянське кіномистецтво.

Офіційна місія — відкрити Тиждень нашого фільму в столиці Канади та в найбільшому місті країни — Монреалі.

Летілося нам у Канаду, як би вам сказати... Були б ми людьми забобонними, то й зовсім зле малося б нам. Бо, відбувши всі формальності митниці й паспортного режиму, зайнявши свої місця в літаку, розклавши на столику газети, журнали, недочитані в Києві книжки, сховавши під сидіння портфелі, ми нашорошили вуха — слухали бортпровідницю.

То були звичайне привітання, інформація про те, хто нас обслуговує, як звати стюардесу, скільки ми легітимемо до Монреалю тощо.

Стюардеса попередила: приготуватися до обіду.

— А ми завжди готові, — признався Давидов.

— Зате ми ще не готові, — зам'ялась бортпровідниця.

Минув час, коли ми мали вирулювати на злітний майданик, минув час, коли ми мали «прийняти харч», але ми не тільки не вирулювали, не тільки не «приймали харчу», а навіть з місця не зрушили.

— Щось, братці, трапилося, — метикує Давидов. Він усе знає. Недарма це саме його вибрали на роль маршала Рокоссовського у фільмі-епопеї «Визволення».

Вийшла бортпровідниця і гречно попросила нас вернутися до залу інтуристів в аеропорту в зв'язку з «непередбаченими обставинами»...

— А речі?

— Речі хай залишаються поки що...

Гарний вираз «поки що». Перспективний. Надихаючий. Вселяючий віру й надію.

У тому залі встигли ми добренько пообідати. Не обійшлося без спогадів.

— А ми з вами знайомі, власне, вже років двадцять, — признаюсь.

— Побійтесь бога, товаришу керівник делегації. Ірочка подумає, що я вже старий, мов гарбуз...

Хіба цим здивуєш популярного артиста. Він стрічається з тисячами людей, всіх не запам'ятаєш.

— Коли і де це було?

— А було це, далебі, тоді, коли на екранах країни йшов фільм «Зустріч на Ельбі». В ньому красивого й розумного радянського майора, головного героя, грав...

— ...розумний і красивий Владлен Давидов,— додала Ірина.

— Мене така характеристика цілком влаштовує,— кладе руку на серце той, що тоді ще полонив серця жіночі через екран.

— А було те знайомство в Києві. Ви приїздили во-
стольний град до свого друга сивоголового Богомазова,
який видав потім конторою «Союзекспортфільм» у Па-
рижі.

— Було таке, приїздив.

Не будемо говорити, скільки ми чекали. Адже всьому
буває початок і кінець,— нас знову запросили в літак.
Отже, не будемо говорити про чекання, а то ще Аеро-
флот розгнівається (я відбиваю у нього пасажирів)
і вплине на редактора... А досвідчений редактор тицьне
у той самий абзац пучкою і беззастережно скаже:

— Оце місце про Аерофлот ну зовсім не тулиться до
сюжету, фабули, авторського задуму. Досить того, що
ми терпимо такі речі...

— Які?

— Ти обіцяв розказати про Кубу, а майнув до Канади.

— Дак...

— Ніяких «дак»... По-перше, «дак» — слово не літе-
ратурне.

— «Дак» і в Нечуя-Левицького, і в Панаса Мирного,
і в Олександра Ковіньки...

— Ми книжок вищепойменованих авторів не редагу-
вали і не нам відповідати за діалектизми тих авторів.
Отже...

— Отже?

— Отже, скажи спасибі, що терпимо Канаду...

Кажу народному артисту Російської Федерації:

— Я тоді ходив по вулицях Києва і мало не кожно-
му стрічному говорив: «А ви знаєте, що я з самим Дави-
довим знайомий?.. З ним так просто, як з вами, розмов-
ляв...»

— Невже? — мліли перехожі.— З самим...

— Угу, з самим.

— Ой лелечки,— тішитись від солодкого уявлення
Ірина Купченко.— Невже я доживу до такого дня, що
про мене отак говоритимуть?..

— Не вір письменникам, Ірочко. Тим паче, що пере-
хожі мліли і мали на оці не мене, а Давидова — мера
Києва.

Не буду розчаровувати Давидова-кіноактора, бо він близький до істини...

Однаке, летимо. Не наговорились ми ще про Давидова, як люба стюардеса повідала:

— Перетнули угорський кордон.

Ще якась там годинка минула, і ми приземлилися в знаменитому аеропорту Орлі, який у Парижі. Не в самому Парижі, звісно, а поблизу. Маленьким автобусом везуть нас у приміщення аеропорту. Бо не дозволяється пасажирам перебувати в літаку, коли повітряний лайнер заправляють паливом. Та й те сказати, хочеться все-таки побувати в Парижі.

— Який же то Париж! — знизує плічками Ірина.

— Потім переконаєтесь,— піддаю їй охоти.

— Ну що ж, побачимо, який з вас...

Підтюпцем біжимо довгим коридором чи як його назвати — вузьким залом. Той зал заставлений кіосками з усілякими паризькими спокусами. На першому місці, серед усякої всячини, звісно, макети Ейфелевої башти.

— Самої башти не побачимо, то куплю макет,— кахикає в кулак Владлен.

— По дорозі додому, потім.— Ірина, забачивши ціну на макеті-сувенірі, відволікає Давидова, котрий захотівся вже придбати на пам'ять про Париж башту.

— Потім, то й потім,— зітхає народний артист, коли я натурчав йому на вухо ціну сувеніра.

Ось так? Потопали далі.

Вже перед самим виходом на автобус я, як керівник делегації, зводжу брови на перенісці і наказую:

— Сідаймо! Всі сідаймо!

Мабуть, вигляд я мав войовничий, бо навіть Владлен Давидов, який грав маршала Рокоссовського, приховуючи кислуватий вираз обличчя, нехотя опустився на диванчик під стінкою.

— Встать! — скомандував я тихенько, не встигли вони ще як слід і вмотитись.

Уже в автобусі дивилися на мене супутники мої очима — запитальними знаками.

— Ви сиділи на дивані? — питаю.

— Си-діли,— непевно відповіли мої супутники.

— В Парижі?

— Нібито в Парижі...

І я оповів товариству бувальщину. Поїхав один київський поет навколо Європи пароплавом. Пощастило їх-

ній групі на години дві потрапити до столиці Франції. Бігав підтюпцем мій знайомий за гідом, аж захекався, неборака.

Зате, вернувшись до Києва, ось уже десять років розповідає:

— Пам'ятаю, якось у Парижі...

Помовчали. Потому народний артист:

— Це натяк?

— Який натяк? Прилетимо додому і будемо до кінця свого життя розказувати, приміром, так: «Сиджу якось на диванчику в Парижі...»

— А щоб тебе...

— Що ж тут поганого? Ви сиділи на дивані?

— Сиділи,— вже впевненіше відповів на моє питання Владлен.

— У Парижі?

— В Парижі! — дуетом відповіли мої супутники.

— Ну й чудово! Будете розказувати...

— Ірина, напевне, розказуватиме...

— І маршал Рокоссовський, певна річ.

— За себе не ручаюсь...

Жарти жартами, а ми наближаємось до Монреаля. Переліт не втомив нас. Однак ми запізнилися.

Нас мають стрічати. Але ж третя година ночі. Який дідько ждатиме? Хто приїде? А може, зустрічатимуть в Оттаві?

Вийшовши окремим вузьким коридором, який іде просто з літака в приміщення аеровокзалу, ми зіткнулися з молодим і симпатичним працівником нашого Аерофлоту. Він саме когось шукав. І кинув на ходу:

— А-а, це ви, кіношники?

— Ми,— зраділо вигукнули.

Але він кудись безнадійно зник.

Розгублено сіла Ірина на диван у залі, по-домашньому розсівся народний артист, обоє витягли сигарети. Давидов ліниво чиркнув сірником.

— Чого ж нас ніхто не зустрів? — інтелігентно випустила дим сигаретний Ірина.

— Та чого ти переживаєш? У нас є керівник делегації. Хай у нього й болить голова. Хай крутиться, узнає.

А керівник делегації запримітив такого собі добродушного, з досить щедрою записиною чолові'ягу мішкуватої зовнішності, чимось невловним нагадував він не якогось там монреальського клерка, а завбазою десь

у Золотоноші чи Жмеринці. І не зводив очей з того чоловіка. Хотілося підійти до нього й спитати по-нашому: «Чоловіче добрий, а скажи, будь ласка...»

І ноги самі пішли до нього. А той і собі назустріч керівникові делегації шаркотить. Навіть таку собі середньо-арифметичну усмішку вичавив на розгубленій фізіономії. І звернувся не я до лантухоподібного, а він до мене. Звернувся англійською мовою:

— Іск'юз мі. Ви слухаєм не з цього рейсу?

— Йес,— зовсім без акценту відповів я.

Передумавши чомусь розмовляти зі мною по-англійськи, мішкуватий озвався російською:

— А ви слухаєм не Нечаєв?

— Н-ні,— з задоволенням покрутив я головою. З задоволенням, бо знайшлась-таки добра душа, що розкаже, як нам, по якому каналу потрапити до прикордонних властей, до митників, а вже потім, зареєструвавши квитки, пересісти на літак, що повезе нас до столиці Канади Оттави.

Але чоловік втратив до мене інтерес і потрюхав до типа, обвішаного покупками,— виходив з того ж каналу, що й ми. І вже чую, як той питає у типа з покупками:

— Іск'юз мі. Ви слухаєм не Нечаєв?

— Ноу,— покрутив чомусь невдоволено головою той обвішаний клунками чоловік.

Лантухоподібний в'яло підійшов до мене і, шкребучи потилицю, вичавив:

— Я з виставки. Тут є радянський павільйон на виставці. Так до нас мав прибути цим рейсом товариш Нечаєв.

З жалем знизую плечима, шкодуючи, що я не Нечаєв. Не розпитавши, хто і що ми, куди приїхали, чи не треба нам якоїсь допомоги, чоловік з виставки не по літах моторно майнув кудись, наздоганяючи чоловіка з двома велетенськими валізами.

І коли ми потрапили на той кінець, що веде до митниці, знову почули знайоме:

— Іск'юз мі, ви слухаєм не Нечаєв?

— Ноу! Ноу! — чомусь гнівно відповів мужчина в капелюсі з такими вузькими полями, що аж незручно було дивитися на них.

Та світ, кажуть, не без добрих людей. Надибав нас літній радянський громадянин у формі Аерофлоту і за-

пропонував свої послуги. Літак на Оттаву відлітав за десять хвилин, і треба було митницькі справи попорати вмити. І він зробив це. Ще й на літак посадив. Ще й понапихав у кишені наші гумок, аби не сумно було летіти.

— А в Оттаві наші хлопці зустрінуть. Не хвилюйтесь. Обов'язково зустрінуть.

Як приємно в чужому краю зустріти гарну людину. Нашу. Десять хвилин знайомства, а пам'ятаю його благородну сивизну, бронзове обличчя, сиві вуса. А ще білозубу усмішку. А ще підбадьорюючі слова: «Обов'язково зустрінуть!»

За годину були вже в Оттаві. Там нас справді стрічали працівники посольства. Ще й на світ не благословлялося, хлопці були заспані, але доброзичливі.

Поселили нас у фешенебельному готелі «Скайлайн». Не буду змальовувати готелю першокласного. Бо, перше, всі вони однакові крикливим сучасним сервісом. А по-друге, боком виліз він нам, той сучасний сервіс. Не нагадуйте ніколи про той сервіс Давидову, а то зле буде і вам, і мені... Як-не-як керівник недокумекав, де поселитись. Вранці вже були в радянському посольстві, де послом Мірошніченко Борис Пантелеймонович. Людина вже літня і вельми привітна. Мене вразила одна деталь: у шістдесят років вивчив англійську мову, і хлопці кажуть — по-справжньому. Є в посольстві один киянин, якого я знаю давненько.

На сніданку посол запитав мене:

— То ви вчилися до війни в Харкові? Світ тісний, братці. А я викладав у Харкові літературу перед війною. В університеті. Дехто з українських письменників мене пам'ятає.

Потому нас запросили до кіноінституту. Приймав Гордон Нобле. Він чомусь почав розмову з інформації:

— Уряд дав вказівку зареєструвати всі фільми світу, зв'язані з наркоманією.

Інститут, невеликий — лише тридцять чотири співробітники.

Друга інформація:

— Національне кіноуправління має сорок дев'ять відділень у Канаді, які займаються розповсюдженням своїх фільмів.

Час розрахований на хвилини. Ми їдемо в Міністерство закордонних справ, де нас приймає завсектором Рене Клод. Найперше з гордістю повідав дипломат:

— На хокей до Радянського Союзу їде дві тисячі п'ятсот канадців.

Цим зараз живе вся Канада. Слово за словом. Сигарети. Чарчина, згідно протоколу, протокольна кава. Розмова точиться, ясна річ, англійською мовою. Нашим перекладачем (не протокольним) визначилась Ірина Купченко. Вона досить вправно «спікає».

Я уточнював її переклад, розмовляючи з нею українською мовою. Присутній на бесіді молодий радник засовався на стільці. А після цього совання взяв та й сказав мені досить пристойною українською мовою:

— А я народився в Гайсині...

— На Вінниччині?

Кивок головою на знак згоди. І не добуру я: радий, що зустрів земляків, чи бентежить щось молодика.

— У Канаді батьки мої з сорок дев'ятого.

Що ж, у Сполучених Штатах я стрічав і таких земляків, післявоєнного поколю. Немало там молодих українців, що народилися уже в Америці. Батьки їхні пройшли шляхи шимерні й плутані, а часто-густо — чорної зради.

Не розпитував я Анатолія Івановича Чернушенка — як, та що, і за яких обставин... Може, сам побажає душу вилити. Та й за протоколом ми в чиновника департаменту Міністерства закордонних справ, що відає культурою, мистецтвом.

На превеликий подив, Рене Клод запрошує нас на обід. Ідемо пішки до ресторану, піднімаємось високо-високо. Не запам'ятав, який поверх, але далеко за двадцятий. Зал стилізований. Дерев'яні світильники, дерев'яні перегородки, видно, що робиться в сусідньому залі, грубі дерев'яні столи, такі ж стільці.

Спочатку приносять якісь фісташки, потому підливу солоденьку, а вже в кінці обіду — такий шмат м'яса, схожий на американський стейк з яловичини. Випивка, як і скрізь на Заході, — розбавлене віскі чи джін.

Думалось-гадалось, що присяде до мене Анатолій з Гайсина і почне: «Хотілося мені перед вами, як земляком, душу висповідати...»

Та не висповідав душі. Навіть на моє запитання: «Не тягне на землю батьків?» — відповів стримано, за туманено:

— Мої батько й мати тут. У Гайсині ж нікогісінько...

— Невже в батька-матері нікого з родичів не лишилося?

— Здається, ні.

Очевидно, не все говорите, містер Анатолій, напевно, не все. Мабуть же, невідгідно розповідати про все.

— А хто ваша дружина?

— Англійка, а ще є шведська кров у неї.

— А батько ваш де працює?

— Інженером по... як це по-вашому...

— По-нашому? Кгм...

— Скузі, вибачте, по-українському. Він інженер з паротягів...

— Інженер залізничного транспорту?

— Йес. Так...

І — несподіваний перехід:

— А ви любите хрін?

— ?

— Річ у тім, що я купив під містом ділянку, поставив дім, посадив сад. А батько весною надіслав мені коріння хрону. Я посадив. І в мене тепер на ділянці побіля хати стільки хро-ону-у!..

Що ж, і таке буває.

Потому запросило нас оттавське відділення Національної асоціації кіно і запропонувало кілька фільмів. «Пропагандистське послання». Мультиплікат. Напис на карті Канади: «Яка країна! Які можливості!»

Дядько дзвонить у дзвони, ніби закликаючи нас приготуватись до якоїсь тривожної або врочистої події. Текст: «Правда, в цій країні є й проблеми». В кінці фільму їх назвали, цифру назвали — двадцять два мільйони проблем. Мабуть, за числом мешканців країни? Кожний канадець — проблема.

А серед них — забруднення повітря. Безробіття — проблема з проблем, національне питання.

У кінці картини показано будинок, де засідає парламент. Він, мов гумовий, ходить ходором, звивається — видно, запеклі дискусії відбуваються. Дебати неабиякі — проблем достобіса.

За ним показується фільм під назвою «Зікаро». На екрані — опилки. Що тільки не робиться з ними. Немов гігантський насос всмоктує їх і випльовує, а вітер шалений робить з них різні силуети, конфігурації фантастичні. Думка? Є думка — все створюється з нічого. І ще кличе те щось у ніщо. Не варто думати над усілякими соціальними явищами, бо від тебе, порошок в світі білому, нічого не залежить. Ото крутить щось тобою,

мов циган вітрилом, і крутитиме, доки й руки не складеш. Тож і не думай щось міняти, проти чогось виступати. Все суєта суєт і всіляка суєта. І змінити тобі ту житейську суєту несила.

Є ще стрічка химерувата — «Адажіо». Танок. Але уповільнений. Трохи дратує одноманітність, та оригінально, з мистецькою вигадкою.

Студія Нормана Макларна показала ще один фільм, немов танцювальний, і називається «Па де ду».

Дотепний Владлен Семенович шепнув мені на вухо:

Надивившись «Па де ду»,
Я й додому не піду...

І на прощання вже зовсім запаморочливе — «Блінк енд бленк». Якісь тіні повзають по екрану, аж осліплюють, а то з туману виринають потвори, нічого не нагадують — ні людей, ні звірів, ні дерев. Нічогісінько. І знятий фільм той без камери. Новаторство в тому, що мелькає на екрані просто видряпане на плівці. Здається, навіть і мети ніякої в дряпанні не було. Я запитав, як перекласти оте дряпання.

Але знизав плечима чоловіча:

— Його не можна перекласти. Хіба перекладається на якусь мову плач дитини чи шум вітру?

Воно то так. Але ж пишуть у газетах: «Фільм знято на студії «Колумбія». Чи інший — на студії імені О. П. Довженка. А як же сказати про фільм «Блінк енд бленк»? Фільм видряпано на студії такий і такий. Сценарій дряпанини «написав»... «Режисер видряпаного фільму...» Кумедно все.

Кумедно — справді. Але поставимо питання в такий спосіб: а нащо оте? Пошуки?.. Не там, здається мені, шукає оператор. Я не сповідаю ретроградство. Але ж пошуки треба провадити в напрямку поглиблення форм і змісту мистецтва, шукати нових засобів зображення.

«Чекай-но, чоловіче. То ми ж і шукаємо».

Але ж формалізм, штукарство, форма заради форми — то старе як світ і називається воно споконвіку «мистецтво для мистецтва»...

На вечерю нас запросив директор кіноінституту Джон Тьорнер. А господинею застолля була заступник Тьорнера — Мишлін Моріссет. Потягуючи з соломинки коктейль, спостерігаю публіку в домі Мишлін. Дім приватний, невеличкий, модерний. Враження таке, що в ньому

жодних дверей, окрім вхідних,— вільно проходить з кімнати в кімнату. Ковзаю поглядом по гостях. Рудочубий жевжик з борідкою, який зовсім чомусь не бере участі в розмові, смочке віскі і смалить люльку. З ним також не спілкувалися і ставилися до нього як до предмета, що стоїть у кабінеті не зовсім на своєму місці.

У чоловіка Мишлін сива чуприна, та ще й розкішна. Борідка — клинцем і теж біла. Чехов любив малювати саме таких.

Сама господиня вийшла до гостей у довгій рожевій сукні, веселоока і доброзичлива. Показала на тарілки з досить скромними холодними закусками і мовила радянським гостям:

— Вел кам! Ласкаво просимо! У нас не годиться пригощати гостей, накладати їм у тарілки, наливати чарки. Ось тарілка велика з наїдками. Ось тарілки порожні, виделки. Беріть, скільки забажаєте. Наливайте, скільки заманеться. І тостів не буде. У нас тости тільки на обідах на рівні прем'єр-міністра. Інші обіди вже без тостів.

— Тости будуть,— обіцяє Владлен Семенович.

Господиня дивується. Одначе її здивування просто-вує народний артист Російської Федерації:

— У нас кажуть: випивка без тостів — просто п'янка. З тостами — «мероприятие»...

Та то для красного слівця. Мантачити язик — то ж професіональне для артиста. «Мероприятие» тут ні до чого. Та й не тільки, вибачте, в артистів...

І тости справді були. Артисти вміють це діло робити. І господарів навчили їх проголошувати.

Але я вам, читачу, неповідав: у домі Мишлін була ще одна молода людина, яка виділялася серед гостей тим, що не мала ні патлів сучасних, ні модної бороди, ні навіть натяку на вусики. Молодика звали Ансельмо Суарер. Він — директор аматорської кіностудії.

Та найкolorитніша постать на вечері — далєбі, мадам Розалі, або мадам Шапіро. Вона ошчасливила нас з Іриною та Владленом повідомленням: батьки її — вихідці з Росії.

Російської мови мадам Шапіро не знає, ця обставина не зашкодила їй, одначе, повторювати по-російськи єдину фразу протягом усього вечора:

— Любовь не картошка.

І вельми реготала при тому.

Має мадам Розалі, напевне, кілограмів сто, але кілограми аніскілечки не сковували її жвавих рухів. Вона танцювала без утоми, танцювала відчайдушно, до того ж легко, підстрибцем. У молодості мадам була, напевно, серцеїдкою — сліди краси ще збереглися. Коли б побачив її відомий французький письменник Жюль Ренар, то, напевне, вигукнув би:

— Як жаль, мадам Шапіро, що не зустрів я вас двадцять кіло тому назад!

Може, з такою легкістю носить мадам Шапіро в такт музиці і навіть без музики, що її спеціальність — пантоміма. Працює вона на студії пантоміми, якою керує іспанець. День крізь день у тихому русі гадючому — станеш пластичною. Подив лише бере — як могла мадам Шапіро зберегти таку важкувату зовнішність на такій рухливій роботі?

Чоловік мадам Розалі сержант. І цією обставиною пишається мадам.

Вона не може всидіти на місці, хоч уже заганяла не одного лисого молодика. Жодний з чоловіків не витримав, падав у крісло зі словами:

— Пардон, мадам. Вибачте, мадам.

А мадам Розалі тільки реготала й вигукувала:

— Любовь не картошка!

І видалася нам мадам Розалі трішки сучасною, а трішки й нетеперішньою — немов впливла з книжок чудового новеліста й романіста — Шолом-Алейхема. Але чому те жаровське «любовь не картошка» з його знаменитої «Гармони» випурхнуло на уста мадам Розалі в Канаді? При нагоді розповім поетові...

Одначе, обіди обідами, мадам Шапіро є мадам Шапіро, а діло є діло. Отже, до діла.

В кінотеатрі «Молл», що розташований на бульварі, де багато модних (читай — дорогих) магазинів, відбулася перша прем'єра радянського фільму. Перед його демонстрацією вийшли врочисті й схвильовані Ірина Купченко, Владлен Давидов, Джон Тьорнер і я на маленькій п'ятачок перед екраном. Мене представив як керівника делегації радянських кіномитців Джон Тьорнер. Вступна й водночас вітальна промова моя тривала шість хвилин, з перекладом — десять. Потому познайомив публіку з артистами, яких там зустріли тепло й сердечно. Намагався отоплвити промову словами не протокольними. Навіть жартував у такий спосіб:

— Перед вами — молода, талановита театральна актриса й кіноактриса. Хоч і молода, але вже відома. Вона ще не переобтяжена ні роками, ні званнями, ні великим життєвським досвідом. Але дозвольте запевнити: все це прийде. Особливо перше. За роками, ясна річ, і звання, і почесні.

Реагували на фільм «Білий птах з чорною ознакою» активно і доброзичливо, не чекаючи титрів,— розуміли, приймали. А ще після закінчення сеансу скільки гомоніли з глядачами! Були вони різні за ідейними переконаннями, віком, естетичними уподобаннями, мовою. Тут зібралися наші друзі й недруги, але їх об'єднало мистецтво землі рідної, для багатьох — землі батьків. Гомоніли довго, до півночі. Ясна річ, у думках декотрих була зачаєна недовіра і до екранного твору, і до представників радянського мистецтва. Але в розмові та недовіра щезала, мов ранковий туман. Юнацтво деяке вже говорило по-українськи натужно, як студент що погано знає іншу мову. В таких випадках Ірина переходила на англійську, і бесіда, що почала була згасати, спалахувала знову.

Дивувалися: зовсім легко мовою українською говорила і враз—англійською, а працює в московському театрі.

Бесідники знали багатьох і багатьох артистів, режисерів, письменників. Зичлива мова, захоплення величиною поступу радянської культури.

Знову й знову перепитували актрису театру імені Є. Вахтангова:

— А де ви народилися?

— У Відні.

— Як то є?

— Я дочка офіцера. Батько мій був по закінченні війни в Австрії.

— А звідки знаєте українську мову?

— Тож я українка. Школу закінчила в Києві.

— А де вивчали англійську?

— В Києві. В середній школі.

— Йой!?

І згадалися мені слова з української канадської газети, коли приїздив туди років десять тому Дмитро Гнатюк:

«Забудьмо на мить про наші чвари, станьмо толерантними один до одного перед лицем високого мистецтва з рідної землі!»

Проводжали нас до самого готелю, проводжали не тільки вихідці з Росії чи України. В гурті тому були й англо-канадці і французи. Особливо запам'ятався французький сержант (він тут у якійсь військовій місії). Все допитувався, чи не можна йому пройти підготовку до польоту в космос у Радянському Союзі.

Скільки симпатій вичитав я в його очах, симпатій до країни Леніна. І що б там не писали газети, як би не вилущували з інформацій про мою Вітчизну «раціональне зерно», а друзів у нас багато, вельми багато!

Приємно й радісно відчувати себе громадянином країни Жовтня, правда про яку пробивається-таки до простого люду через усі перепони.

Ніхто і ніщо не зможе похитнути почуття гордості за свою Вітчизну, яка вистояла на таких шалених вітрах історії, при таких штормах, вистояла, розквітла і показує світові, на що здатні люди, коли вони трудяться на себе, коли особиста радість стає радістю мільйонів, а спільна радість і є твоя, особиста. Бо «моя» — це «наше», а «наше» — «моя». Все це згадалося, коли демонструвалася антирадянська кінокартина «Ніколас енд Александра». Фільм іде близько чотирьох годин з перервою на перекуску. Зал невеличкий, на двісті місць, а присутніх не більше тридцяти. Кажуть, галасу було довкола цього американського фільму! Там стільки поживи для недругів наших! Гай-гай! Ще б пак!

Фільм про царя і царицю, Миколку й Олександру, про царедворців. Але не тільки про них. Починається сюжет з першого року двадцятого століття і до розстрілу Романових. Кінопродюсер подбав, аби глядачу було що смакувати. Є в кінокартині і Кривава неділя, зречення царя і Жовтнева революція.

Невтаємничених, звичайно, вражає кров безневинних, що йшли до царя з хоругвами та мирними вимогами, а солдати розстріляли ту демонстрацію. Сніг щедро политий кров'ю робітників... Об'єктивно? Авжеж. Заокеанські кіномитці полюбують, коли пахне смаленим. На показ Кривавої неділі не пошкодували фарб — на білому-пребілому снігу кров безневинних. Об'єктивно?.. Чого ж вам ще треба!

Потім камера переносить глядача в кабінет Миколи II. Цей кат, як оперетковий персонаж, бігає по кабінету, ламає руки і підносить їх догори, немов на сповіді у всевишнього:

— Хто дозволив?! Хто дозволив?!

Ефектно, певна річ, для тих, хто не знає, як воно було насправді. Народ влучно про цей день сказав: «В день дев'ятого январа раскусили мы царя».

А автори фільму того не розкусили, та й гадки такої не мали. Вони запрограмували показати безвольного царя-мученика.

Є у фільмі образ Леніна, ім'я якого невіддільне від революції, творця революції. Але як же спотворили антирадянці постать Ілліча! Чимало потрудилися, аби в кривому дзеркалі показати революцію та її вождя. Є в тому «Ніколасі...» Сталін і Свердлов, Мартов і Троцький, Керенський і Распутін, князь Юсупов і піп Гапон... Але що не епізод — перекося, а то й просто викривлена подія, або подано від лукавого. Зображено все так, як вимагають вороги Радянської держави й ленінізму, наші недруги.

Який би галас не зчиняли на Заході навколо того недостойного лицедійства під назвою «Ніколас енд Александра», та марно. Навіть найвища американська нагорода не врятувала фільм. Зверніть увагу, за що дали премію. Поцінувачі, що присуджують цю премію, не змогли відзначити ні художньої якості фільму, ні акторської гри, ні оригінальної операторської роботи. Бо чого немає, того немає. То вони ошчасливили премією Оскара за... костюми у фільмі «Ніколас енд Александра».

А філософія його надто ріденька. Важко зараз знайти простачка, якого можна було б переконати, що Радянська влада в Росії — цілковита випадковість. Якби, мовляв, не безвольний цар, історія склалася б інакше...

Такі аргументи навряд чи знайдуть відгук у глядачів, за якими тепер особливо ганяються західні кінопродюсери.

Переглянувши «Ніколаса...» в маленькому міському кінотеатрі (тепер на Заході не споруджують великих глядацьких залів, гігантоманія щодо кіно в Америці минає), побували ми на приватній студії «Кралей». Випускає вона щороку два художні фільми і півтора десятки п'ятнадцятихвилинних стрічок. Отже, короткометражок.

Трудиться на студії близько ста співробітників. Повнометражний фільм робиться рік, на зйомки йде вісім тижнів. Мають чотири-п'ять режисерів. Артистів запрошують на кожний фільм окремо. Річний дохід — близько двох мільйонів. Очолюють студію президент та два віце-президенти.

Щоб повернулися затрати на фільм, його мусять подивитися півтора мільйона глядачів. Прибуток повинен бути втричі більшим. Ціна квитка — від п'ятдесяти центів до п'яти доларів.

Студія просить позичку в держави. Але держава так просто грошей не дає. Вона питає: «А хто гратиме в кінокартині?» Тобто хоче знати, чи піде глядач на той фільм. Держава мусить знати, хто купить таку кінострічку.

Проблема сценарію — проблема номер один.

— І у вас так само? — допитуються наші канадські колеги. — О, в нас багато проблем. Одна з них — кон'юнктура глядача. Глядачі люблять фільми, які б кусали суспільство, критикували його. Але треба так кусати, так критикувати, щоб не зачепити основи основ суспільства. А коли бути до краю відвертими, то ми просимо сценаристів будувати сценарій так, щоб уникнути проблем. Найкращі фільми, які приносять студії доход, — розважальні.

Хотілося сказати господарям «Кралея», що ми цілком зрозуміли, які фільми дають їм доход.

— Отже, найперша проблема для господарів студії...

— Бізнес, — не дав мені доказати віце-президент. — Ми — приватна компанія. Мусимо заробляти гроші, а не виховувати глядача.

— Не виховувати, а заробляти, — повторює Владлен Семенович. — До того ж будь-якими методами?

— Ви правильно нас зрозуміли. З вас був би непоганий продюсер, — говорить віце-президент «Кралея» Владленові Семеновичу. — Вам би фортунило.

Так, у тому ошалілому світі-галасвіті, де бізнесмен мусить чманіти в коловороті «фортуни» — не фортуни, мабуть, справді треба бути фокусником, людиною без серця, не мати ні стиди, ні совісті. Так що Владленові Семеновичу, людині з легкоранимим серцем митця, продюсер такого гатунку не до шмиги...

Настав час подорожі по країні. Прямуюємо із столиці в Монреаль.

Місто Монреаль — найбільше в Канаді. Це мозок країни, промисловий центр, науковий і культурний осередок. Коли Оттава нагадує старовинне європейське місто типу Гааги, — будинки не вищі трьох поверхів і стільки зелені, що його хочеться порівняти із столицею України, — то Монреаль — сучасне американське супер-

місто з багатомільйонним населенням, з високими хмарочосами, американським ритмом життя. Нас помістили на вулиці не вельми людній, в «Кресцент епартмен отел». Я вперше в такому номері — з кухнею. Тобі не доведеться спускатися ні в бар, ні в ресторан, ні в кафе, ти сам можеш приготувати собі їжу. Не тільки каву, а навіть картопельки насмажити, коли любиш поживу домашню. На кухні є набір і посуду, і всіляких ситечок та інших кулінарних пристосувань.

— Росіяни люблять зупинятися тут, коли приїждять до Канади,— пояснюють господарі, що запропонували нам цей готель.— Особливо, коли були на ЕКСПО...

Часу в нас було дуже мало, отже, борщів та супів не готували. Коли випадало якихось півгодини, то охоче слухали американського Аркадія Райкіна в спідниці. Щовечора смішать американців і канадців сміхунка Люсі з дочкою і сином, дорослими, звісно.

Але дорослі діти не компрометують Люсі — вигляд у неї пречудовий.

А смішити! Як тільки смішить американська жартунка!

Найперше, куди нас запросили,— в Палац мистецтв. Будівля кругленька, типу цирку, модерна.

Тут три зали. В найбільшому виступає Стаффордський шекспірівський театр, приїждить дуже часто на гастролі. Другий зал невеликий, і тут артисти намагаються схопити глядача за петельки. Він усе знає, він усе вже бачив. Треба підсунути йому чогось незнаного й небаченого.

Зате третій — зовсім запаморочливий. Коли в другому театральному залі стільці з середини залу виносять і трупа грає там, то третій зал так і називається — експериментальний.

Стираються грані між актором і глядачем. Актор може вилізти з-під куліс просто в глядацький зал, може спуститися згори, як херувим, зайти звідти, звідки й глядач заходив. Грають вони одночасно і вгорі на різних трапезях, і поруч з тим, хто прийшов на видовисько, і повисають на стіні, де також понатикано всіляких драбин і понаприв'язувано мотузок.

Актор може звертатися до глядача з питаннями, залучати його до дискусій, сперечатися з ним привселюдно, коли його думки на ті чи інші суспільні явища відмінні. Він може витягти глядача на авансцену і

силоміць включити в лицедійство, хоче той того чи ні. Таке право має експериментальний театр...

Хочу збагнути те «право» і ніяк не можу. Пошуки вічні, вони мусять бути в справжньому мистецтві. Але пошуки чого? Очевидно, емоційного відтворення життя, образної системи, характерів. Навряд чи вразить нас актор, що вилізе з ніші, чи той, що повисить з півгодини на вірьовці на стіні і поскавучить по-собачому. Так, ефектно — актор висить на вірьовці. Але нащо? Люди ж у житті не висять, а ходять, сидять, лежать. Пошуки — так. Але що шукати?

— Тут грають студенти. А керує театром державний секретар...

— По-вашому міністр закордонних справ?

— Ні, міністр є у нас окремо. А є й державний секретар,— пояснюють.— Це в Сполучених Штатах державний секретар — міністр.

— Видно, ваш секретар не дуже переобтяжує себе державними справами?

На наше зауваження не реагують.

— До того ж грають два колективи: французький і англійський.

Так, Монреаль — місто двомовне. Кажуть, більше тут все-таки французів.

2 серпня зустрілися з кінематографістами з Національної асоціації кіно, яку очолює мій знайомий — Сідней Ньюмен.

За рік до цього Сідней Ньюмен зі своїми колегами відвідав Радянський Союз, у тому числі й Київ. Тоді ми й познайомились.

З ним прибули його заступник містер Грехем і дотепний француз, що відає фінансами.

Ще в ті дні містер Ньюмен хвалився — він був продюсером фільму, який передавався по радянському телебаченню,— «Сага про Форсайтів».

— Я знімав кожну серію лише дві години. Це вам важко уявити,— чи вколов нас, чи поспівчував нам президент асоціації.

Та скоріше містер Сідней поглузував з нас: хіба він не знає, що ми такий метраж знімаємо кілька місяців?

Містер Сідней і його колеги зустріли нас, як добрі й гостинні господарі. Вони протягом двох днів показували свої фільми, познайомили з кінопродукцією та іншими виробами взагалі.

— Ми існуємо завдяки трьом джерелам. Нам допомагає уряд — приблизно шістдесят процентів. Дванадцять процентів доходу маємо від продажу фільмів. Решта — за рахунок замовників.

— А як розподіляються двадцять два мільйони — річний бюджет асоціації?

— П'ятдесят дев'ять процентів іде на виробництво фільмів, двадцять сім — на кіномережу, чотирнадцять — на адміністрацію та управління, — охоче інформує президент. — До того ж ми робимо ще фотографії, досить дорогі книги й альбоми видаємо. А ви?

— Ні, книг ми не видаємо. У нас є спеціальні видавництва, які видають книги.

— І тут теж є. Але ми видаємо. Навіть навчальні посібники друкуємо.

— Багатогранна діяльність, — зауважуємо зі співчуттям.

— Без цього багатограння ми б у трубу вилетіли. Така розкіш, як у вас, нам і не присниться. Щоб держава давала до копійчки...

— Фільми продаються в школи, профспілки, різні фірми. Маємо в країні тридцять бюро. І за кордоном відкрили офіси — в Нью-Йорку, Чикаго, Сан-Франціско, Лондоні, Парижі. Вони продають нашу продукцію.

Містер Ньюмен знайомить нас з павільйонами студії. В одному з них на стіні — велетенське вухо, виліплене з чогось жовтавого.

Дувуюся-милуюся. Президент роззирається довкола.

— То вухо сусіда, — усміхається президент.

Сусід — ясне діло — американець. Отож, перекласти на нашу мову можна так: «Стережись сусіда — підслуховує».

Канадці дуже дотепні. У відкритому холі, схожому на довгий коридор, виставлено дипломи, призи — всілякі премії, що їх здобули фільми асоціації. На чільному місці, на підставці, найвища американська нагорода — премія Оскара. Поруч така ж підставка. Але фігурки золотої немає. Зате золотом горять слова, які по-нашому можна перекласти, далебі, так: «А другого Оскара свиснули...» Може, не свиснули, а заіванили, чи — поцупили... Та смисл один — украли...

— Ми помітили намагання продюсерів підсипати у фільм перцю, куснути зненацька, висміяти... Ви можете навіть уряд покритикувати?

Містер Ньюмен, відповідаючи на це наше міркування-запитання, тільки хитрюще осміхнувся. Ба навіть свиснув. Його смагляве лице, обрамлене довгими сивими пасмами, тьмяніє.

— Так, ми часом кусаємо зненацька. Але при тому намагаємось не нападати ні на одну партію.

— Чому? — вихоплюється Ірина Купченко.

Містер Ньюмен повертає не до неї, а до мене, як до доброго знайомого, свою буйночубу голову і мовчки запитує самими очима: «Оце миле дівчисько справді не розуміє чи робить вигляд, що не розуміє? За наївною зовнішністю в ній ховається непересічний розум...»

А тоді спокійно, розважливо, як на дипломатичному прийомі, говорить Ірині без перекладача, і вже Ірина розтовкмачує нам з Владленом, хоча Владлен і сам розуміє, якою мовою не звертаються до нього. Є такі феноменальні актори, які можуть спілкуватися з будь-ким, хай той говорить, мовою хінді, іврит чи далекого африканського племені.

Одначе повернемося до відповіді містера Ньюмена. Він відповідав щиро, без дипломатії:

— Ми тому не нападаємо на партії, що не знаємо, яка з них прийде до влади на наступних виборах.

— Лавіруєте?..

— Яке слово нехороше,— кривиться президент асоціації. Але кривиться роблено, для годиться.— Просто розумно поведимось. Голову не підставляємо під сокиру. За останні двадцять вісім років ми не нападали на жодну партію.

Чи й не мудрість...

А втім, послухаємо далі.

— Ви говорите: пропаганда. Ми це слово розуміємо трохи інакше. Вживаємо його лише в негативному розумінні.

І — без всякого переходу:

— Моя перша дівчина була українка. Проста дівчина. Я виріс у робітничому середовищі.

Дискусію перенесено, за нашою згодою, в першокласний ресторан «Диліжанс». Він оформлений у старовинному стилі. Та й існує, далєбі, ще з тих часів знаменитої на весь світ золотої лихоманки, коли за жменю золота могли перерізати один одному горлянку.

М'яка мебля, справжній камін, і горить у ньому вогонь. І шкури звірячі лежать під ногами, не якогось

там зачуханого вовченяти, а справжні тигрячі й левові шкури, і пищалі на стінах, і морди звірячі дивляться на тебе зі стін з волячою впертістю і воловим оком, і крешуть тими звірячими очима, ніби питають публіку фешенебельного ресторану: «Розважаєтесь, гади?»

Аж зіщулюєшся під тими тигрячими поглядами. Обстановка така, немов ось-ось стрибне на тебе левище з роззявленою пащекою, оживе й накинеться за те, що хтось колись вполював царя лісів і повісив на глум чи на втіху публіці, яка любить солодке життя і, може, навіть не помічає тих розлючених пащек.

Отож, повмощувалися ми за довгим дубовим столом, якісь беззахисні в товаристві звірячому, що рикає зі стін старовинного ресторану «Диліжанс».

— Тут часом засідає мерія Монреаля, збираються великі бізнесмени,— повідав містер Ньюмен. Почалися жарти, спогади президента кіноасоціації про перебування його і колег у Радянському Союзі. Отож, страхіття, що нагнали на нас шкури і пащeki звірині, минулися.

Владлен Давидов майстерно розказував дотепні й розумні англійські анекдоти. А ще згадував, як знімався він у фільмі-епопеї «Визволення», як почувався, доповідаючи Сталіну-Захаріадзе на зйомках.

Надовго засиділися ми між звірячими шкурами, бо обід був тривалим. То був, власне, і обід і не обід, бо велися цікаві розмови і вся увага — на розповідь, на розповідь. Оповідали не тільки канадці. Ініціативу захоплював Владлен Давидов, довго тримав її. У нього цікава творча біографія, є що людям розказати. Працює у такому театрі, який сам велична історія,— МХАТ. А ще ж живі класики. Оповідей про них вистачило б не на одну книгу. Мені особно Владлен оповідав таке, що проситься на папір.

Але не будемо зловживати читацькою увагою. Тим більше, як засвідчує сучасний жарт, немає такої компанії, яка б не розходилась...

Як відомо, в Монреалі кілька років тому відбулася міжнародна виставка ЕКСПО. Хотілося поглянути на унікальні споруди різних країн — павільйони. Тим паче, що й зараз відкрилася, хоча й локальна, але ж міжнародна виставка. Україна представлена досить широко — прикладне мистецтво, килими.

У павільйоні радянському (ми наймаємо приміщення, тут на ЕКСПО був павільйон скандинавських країн,

а свій ми перевезли й поставили в Москві на ВДНГ) мене познайомили з рославим чоловіком. П'ять хвилин тому я бачив його біля експонатів, де він робив пояснення канадській публіці англійською мовою.

— Містер Турченко,— подав мені руку гід.

У ту ж хвилину мене запросили до директора радянського павільйону.

— А тут у вас працюють і канадські громадяни українського походження?

— Ні, тільки радянські,— знизую плечима директор.

Хотів перемовчати, але ж...

— А містер Турченко?

— А він не містер, він товариш — професор Турченко, з Києва. Працює в інституті імені Рильського і в університеті.

Виходить, почулося оте «містер»...

Мені пощастило познайомитися ближче з цією гречною людиною, яка привернула мою увагу не службовою люб'язністю, а добрим знанням англійської та французької мов і вміним їх застосуванням тут, на виставці, далеко від рідного краю. Приємно, що маємо ми можливість посилати за кордон людей, які достойно представляють нашу республіку, країну в цілому. Бо на тій же виставці в Монреалі мали нагоду зустрітись і з чоловіком, вищепойменованим «Ікс'юз мі, ви случаєм не Нечаєв...»

Отже, професор Турченко був достойним амбасадором своєї рідної землі за синім морем.

Сходив я до американського павільйону. Як відомо, він споруджений у формі земної кулі. Прозорий, із скла. Тепер тут живність усіляка — птахи з усіх континентів світу, од колібрі до великих хижаків — орлів. І не тільки птахи тут представлені. Є й інша звірина — мавпи, беззахисні поні.

Розважається малеча.

Американці наймають для своїх експонатів інший павільйон. Цей — завеликий для локальної виставки. Тим паче, вона вже не власність Америки, ота оригінальна куля,— її передано після ЕКСПО канадському урядові.

Професор Турченко показав експонати українські.

— У нашому павільйоні дуже багато відвідувачів.

Звернув увагу на юрбу, яка ніколи не меншає— ідуть одні, приходять інші. Піднімаюся навшпиньки, зазираю через голови. В середині сидить зграбна жінка і розма-

льовує дерев'яні стаканчики, дерев'яні ложки. Тут же й продають ту сувенірну продукцію, розцяцьковану симпатичною художницею. Як виявилось, це лауреат премії імені Рєпіна, майстер хохломського розпису (Горьковська область) Ніна Петрівна Сальникова.

Вже оглядаючи павільйон, вдалося-таки протиснутись до художниці, познайомитись.

— Не стомилися під сотнями цікавих поглядів?

— Та трохи...

Художниця — росіянка, гарна тією чудовою красою російської жінки, якою так захоплювався знаменитий поет. Вона справді «коня на ходу остановит, в горящую избу войдет».

Попрощалися з нашими людьми. Де тільки їх немає, на яких широтах, на яких меридіанах землі — на всіх континентах трудяться радянські люди, навчають, допомагають народам і слабкорозвинутих країн і не дуже слабким. Вчать... Допомагають...

Коли думаєш про це, згадуються страшні роки інтервенції, фашистська навала і її розгром, фотографія діда з бабою і перший спалах електричної лампочки, яка освітила не тільки хату трудівника, а й душу його. З неї, з тієї лампочки, і почався висхідний рух аж до першого супутника, до виходу першої людини, радянського громадянина, в космос.

Який гігантський крок зробила радянська людина! Це визнає весь світ. Сама навчилася. Тепер інших вчить.

Думаючи про поступ радянської людини, згадуємо й інше: є ще на землі люди, котрі не так давно зробили з нашою допомогою упевнений крок, а потім зупинилися. Ба ні, не зупинилися, а зробили великий крок назад. На жаль, і таке буває.

У цьому зв'язку мені хочеться розповісти про павільйон Китайської Народної Республіки на міжнародній виставці в Монреалі.

В Китаї не довелось побувати, то побуваю в павільйоні, над входом якого напис «China». Переступивши поріг, відвідувач потрапляє в полон портретів. Впізнаю: так, він, кормчий, мудрий, любимий, як у тій пісні, що співають хунвейбіни, — «В морі не обійтись без кормчого».

Відвідувач лічить картини з кормчим і десь уже на п'ятдесятій збивається з ліку... Величезне полотно — дівчата-зенітниці ведуть вогонь по ворожому літаку. Дві

дівчини-воїни стріляють: одна дивиться в приціл і натискує на гашетку, друга спостерігає в бінокль за ворожим круком, стежить, куди впаде збитий літак.

А що ж роблять ще три зенітниці? Вони тримають по цитатнику червоному. Ба, у однієї навіть два цитатники — в кожній руці. А той цитатник — всевидюще і всезнаюче око кормчого. Чого тисяча вчених не знає — він знає. Чого мільйон солдатів і генералів не вміє — він вміє. Бо він надлюдина. Тому мудрий вислів кормчого допомагає краще цілитись і влучно бабахати по ворожому крукові. На всі випадки життя допомагає цитатник. У тому ж гегемоністська сила вислову кормчого. Він допоможе весь світ упокорити.

Ще полотно величезне, в цьому ж залі навпроти. Тут рубають ліс. Теж кілька дівчат у фуфайках з палаючими очима. Чому така перевага дівчатам? Та й робота не дуже жіноча — рубати ліс. Але рубають. Може, то представники мільйонів освічених молодих китайців, котрих запроторили в провінцію на перевиховання пекінські верховоди?

Оригінальність не тільки в тому, що жінки рубають. Оригінальність в іншому. Ось на першому плані молодича. Підняла сокиру і доцюкує дерево: ще кілька ударів, і дерево впаде. Але коли б тільки це зобразив художник, то чого б ото осміхався люд так розпروهидно, люд, котрий прийшов на виставку?

Що ж бавить відвідувачів? А ось що. Дівчина підняла сокиру однією рукою. А друга, думаєте, не має діла? Просто так собі спочиває? Еге, це в інших художників спочиває, а не в китайських. У китайського й друга рука працює. Вона тримає... червоний цитатник.

Спитаєте: куди ж дивиться молодича — в цитатник чи на сокиру, якою от-от разом з видихом «г-е-ех» цюкне? Інший художник так би й намалював: або в цитатник, або на сокиру. І що б у цьому було оригінального? Так малювали і Репін і Савицький, так писали Саврасов і Шевченко. Подумаєш, «В лесу раздавался топор дровосека»... А ти так намалюй, аби й «раздавался топор дровосека» і щоб у цю ж мить вивчали мудрого кормчого. Отже, не буду мучити читача, повідаю: молодича в одну і ту ж мить дивиться і на сокиру і в цитатник... Як це зробити? Один з новітніх китайських секретів. А втім, кажуть же в народі: «Один глаз — на Кавказ, а второй на теплые воды»...

Як це можна? Виходить, можна, якщо глибоко вивчити мудрі висловлювання Мао. Можна, коли відкинеш таких ревізіоністів, як Толстой, Рєпін, Некрасов, і вийдеш на світлий шлях розкованого мистецтва, вказаний кормчим на такий-то сторінці цитатника.

Є картини, де жінка стоїть біля плити, пробує суп з квасолі (однією рукою), помішує щось у каструлі (другою рукою) і дивиться на розкритий цитатник. А може, та жінка — багаторукий Шіва? Були ж такі легенди?

І подібні картини — в кожній кімнаті, в кожній кімнаті. Аж до кінозалу.

Заманулося й мені зазирнути до нього. Зайшов, сиджу собі, чекаю на початок програми. Гримить з усіх репродукторів «В морі не обійтись без кормчого»...

Нараз обривається мелодія, гасне світло, і... продовжується вже на екрані. Багато скрипалів пиляють цю ж пісню. Несподівано щезають скрипалі, і на весь екран маленький Мао (не подумайте про мене зле, Мао завжди великий), тобто Мао-немовля. Видно, буйне було дитя. Видно, не знало страху. Придивіться, оченята й тоді свердлили повітря, щось метикували. І в тому метикуванні вгадувалось геніальне розбишацтво. Пізніше те розбишацтво юначе виллється у неюнацьку гру під кодовою назвою «Людина без голови краща за людину з головою».

Та не будемо втручатися в справи суверенної держави. Пекінські лідери самі знають, коли і скільки рубати голів — скільки в першу «культурну революцію», скільки в другу, скільки між «культурними революціями»...

Однаке ми відволіклися. Знову пиляють музики, так стараються, аж дим іде од смичків, довго й нудно, — якась симфонія, присвячена... Хіба треба доводити — кому.

Але знову щезають завзяті скрипалі, на весь екран керманіч, не теперішній, а недаліток, ще школяр, ще сопельки під носом, зате погляд колючий, фотографувався, мабуть, після чергового доносу шкільного.

Знову музики, знову на весь екран керманіч. Потому — симфонія, потому — Пекін, тисячі «революційних» хунвейбінів, тисячі дадзибао і портретів Мао, уже сучасного, наймудрішого, без якого «в морі не обійтись»...

Вертаюсь через зали, в яких збивають ворожі літаки, рубають ліс. Де рубають, а тріски аж сюди летять, у Західну півкулю.

Хотілося після тієї симфонії пройти по місту, розвіятись, прилучитися до реального світу, до життя монреальського. Хотілося думати — минеться ота маячня хунвейбінівська, переоціняться цінності, зі слова «революція» ніхто не дозволить глумитися, повернуться до китаїців і Пушкін, і Тургенев, і навіть Бетховен. Повернуться. Розум переможе. Авжеж! Не вічно ж нищпорити отим сопливим недоумкам з неграмотними дадзибао?!

І красиві чоласті дівчата й хлопці стануть в одні шеренги з білими, чорними і заспівають, як раніше співали:

Ету песню не задушишь,
не убьешь, не убьешь, не убьешь.

І прихована чи стримувана жага до братерства і дружби між народами проб'є всю броню з догматичних цитат. І знову настане дружба.

На Монреаль опустилася ніч. Спалахнули вогні реклами, яким позаздрив би нью-йоркський Бродвей. Чим живе вечорове багатомільйонне місто?

Вдень проходили цією ж стріт і не звернули уваги: бар біля бару — невеличкі кімнатки, але не схожі одна на одну. І сидять у тих кімнатах (видно через вікна) по двоє, по четверо, тихо собі гомонять. У барі напівтемно, обстановка для інтиму.

Перебігають дорогу з дюжину молодиків лисих. Ні, не лисих. Голови не лисі, а поголені, але ззаду, як було в козаків, оселедці. Не оселедці, а косички. Китаїці, чи що? Щастить мені сьогодні на китаїців.

Перебігши вулицю, вони вишикувались і піднесли руки догори. І хором взялися вигукувати якісь заклинання. А може, то не заклинання, а вивчені напам'ять цитати з червоних книжечок?

Світ великий, усе може бути.

Щезли китаїці з косичками й гаслами, як вулицю наповнили звуки барабанів. Ішли молоді, здорові, стеблясті дівчата-барабанщиці. Може, до свята якогось готуються?

Мені довелося в Нью-Йорку на святі Колумба бачити колони барабанщиць. Там, у США, роками готуються дівчиська, щоб пройти на святі Колумба П'ятою авеню. Ці дівиці теж зодягнуті пікантно, малувато на них одержі, зате багато сили молоді, нерозтраченої, бо в барабани колошматять з усієї сили... І, як казав Антон Павлович Чехов, «формалістика во всем теле».

Проходимо повз невеликий сад, у якому гамселить джаз-оркестр, верещать саксофони. А як стихають труби і тромбони, до мікрофона підходить їхній, монреальський Андрій Сова (напевно ж гуморист він) і зал стрічає його сміхом і оплесками.

А ще чудо побачили ми в магазині. Маленькому. Кофти жіночі там продаються. Продавщицю угледіли страшну. Вона взагалі б не була страшною. Бо молода, статурою вдалася привабливою, тоненька, мов оса, а бюст сучасний, повний, аж занадто повний як для оси. З лиця гарненька. І на голові багато волосся.

А що ж ти хочеш, авторе, од дівиці — питаєте? Я хотів би, щоб вона залишалася такою, як є, як мамка її породила (бачу ехидні очі читачів, котрі не зрозуміли мене), тобто аби була природною, сама собою і не брала на косметичне озброєння того, що зробило її чортякою.

Справді, уявіть собі чорну, жорстку, мов щетина, гриву, яка звисає на плечі по-левиному. Грива пряма, чорна, аж синя. Мабуть, то неприродні патли — парик, шиньйон. Але не з жіночого волосся, а може, з конячого чи ще якогось?

Зважте, дівиця вельми висока. На ній коротенька кофта не кофта, піджак не піджак, жакет не жакет. Щось таке, як ото жінки-жокеї носять.

І ніяких претензій у автора не було б, якби під жакетом, внизу тобто, щось іще було. А то, звиняйте, нижче — анічогісінько. Голі ноги, без спіднички. Даруйте, не голі, а в плямистих панчохах.

А може, то рекламують так панчохи?

І ще є таке, про що не можу змовчати. Очі дівиці довгоногої. Очі так підведено жакливо — від брів до вій наквацьовано синім чи зеленим. Аж дивитися гидко. Немов якесь чудовисько, мара, примара. Вниз подивишся — дівчина, трохи вище ковзне погляд — заперечень «не іміється». А очі чортячі лякають серед білого дня. Серед дня. Але зустріч та була ввечері. Не бажаю вам таке зустріти проти ночі.

Але недовго лякали монреальські дівчата. Наші друзі запропонували невеличку подорож по країні. І ми з задоволенням погодилися.

4 серпня. Монреальський залізничний вокзал. Ідемо цього разу в Торонто. Сиджу біля речей, поки мої супутники розважаються. А розважатись є де. Є чим.

Ілюзія траси. Сідаєш до керма — і мелькають ліворуч і праворуч ліси й пасовиська, міста й села, стоп-сигнали і все те, що й на реальній дорозі. Плати гроші і уявляй, що ти за справжнім кермом, на справжній трасі, на автомобілі.

Як казав знайомий дядько: «Не люблю долги платити, отца-мать кормить, ждять и догоняють». Але всьому приходить кінець. Поїзд № 55 під назвою «Бонавенче» відходить о шістнадцятій сорок.

Вагони з м'якими сидіннями на два місця по обидва боки проходу. Кондуктор у форменому картузі з білим околишем і блискучим козирком перевірів квитки.

Над кожним з нас широка полиця, куди ми поклали свої легкі валізи. А великі лишили в номері професора Турченка Юрія Яковича. Він теж живе в номері з кухнею.

Взагалі ж для валіз є окреме місце на початку вагона. Як заходиш, клади чемодани і йди собі на своє місце. Тут полиці в три ряди.

Тамбури влаштовані так, що коли ці двері відчинені у всіх вагонах, то, ставши в проході, можеш побачити суцільний коридор через весь поїзд. Отже, він проглядається наскрізь.

Ми зайшли до вагона першими. Поки роздивлялися, що й чого, влетіла досить стебеляста дівка з величезним чемоданом. Сунула його на нижню полицю при вході і поспішила на місце. Веселоока, в коротенькій сукенці, довгонога, не сіла, а впала на диванчик. В очах її ми прочитали: «Я студентка, спихнула оце екзамени з горем пополам і їду додому на вакації! А ви куди їдете, містери, мосє, господа чи добродії?»

Не одержавши навіть у поглядах співчуття, вона увіткнулася у вікно і більше не одривалася всю дорогу од нього. Немов образилась на людей, що не порадили з її радощів.

Другим пасажиром став сивіючий, стомлений чоловік, що кинув саквояжа на верхню полицю над головою і втупився в свою багатосторінкову «Ньюс». Єдиний раз одірвався — як скидав і вішав на гак свій картатий піджак.

Потому зайшов до вагона здоровий мулат, і кругле обличчя його виказувало задоволення од того, що небо над головою синє, а здоров'як живе під тим небом, далєбі, нічогенько.

За мулатом впурхнула білявка, сіла навпроти нього. Напевно, вони до того були незнайомі, але за кілька хвилин, як поїзд рушив, уже хихикали, і так до самого Торонто.

Пасажири один за одним заповнюють вагон. Хто залишається тут, а хто йде до сусіднього — двері ж на зупинці розчинені скрізь, по всьому составу.

Високий чолов'яга з численними кульками й пакунками в руках і з трьома хлопчиками-синами. Пройшов до іншого вагона. Потому товстун опустився на диван і почав дихати важко, як астматик.

Зайшла худа дама з довгою білою сумкою. Не встигла присісти, витягла з сумки сигарету.

І так до самого Торонто не виймала з рота — смалила весь час.

Згадалося, як летіли літаком з Монреалю в Оттаву. Мені довелося сидіти біля мами з немовлям. Теж розумниця. Не виймала з рота сигаретки. Так і кадила хлопчику під ніс. А хлопчику ще й року немає. Може, закопчене в тютюновому диму дитя буде стійке до всіх хвороб! Можливо, отак гартують на Заході немовлят!

Бо в нас, бувало, в селі, коли зайде дід Савка з самокруткою, мати неодмінно скаже: «Савелію Івановичу, ідіть під грушею покадіть. Дитина ж у хаті».

Тут, виходить, особливий метод виховання, гартування молодого покоління.

Було б це в нас, десь у вагоні поїзда Київ — Васильків, якась би жіночка не витримала, сказонула: «Страмниця, безстидниця! Посоромилася б людей, коли янголяти не соромишся. Як виросте, питатимеш, чому чахоточне виросло. А того й чахоточне, що прокоптила смерделею тютюною».

Але тут ніхто не зупинив худорляву.

Коли рушив поїзд, провідник вдоволено пройшовся по вагону, перевірів своїх підопічних, з гідністю пішов далі. У формі провідника було лише два кольори: чорний і білий. Чорний — сам костюм. А білий — вищепо-йменованій околиці на форменому картузі, біла сорочка і біло-срібні нашивки на рукавах, як у моряків.

Окрім провідника, по вагонах шастає ще одна особа, причетна до залізничної служби, негр, шельмувато ви-грає очима. На ньому короткий рожевий піджачок. Негр хитрувато й весело кидає щось пасажирам, підморгує:

— О'кей?

Над дверима у вагоні двома мовами, англійською й французькою: «Smoking permitted», «On peut fumer» — «курити дозволяється».

Тут курять скрізь. Не знаю, чи в студентській аудиторії смалять сигарети, а на сесії Генеральної Асамблеї, на засіданнях комітетів і підкомітетів — димлять. Навіть у ліфтах не розстаються з куривом — з морських водоростей, приправлених трохи нікотином і ароматичними речовинами.

Пам'ятаю, зобов'язали господарів тютюнових фабрик у США писати на сигаретних блоках і пачках: «Тютюн — отрута!» Кажуть, сприйняли це як жарт і продовжують затягуватись ще енергійніше.

Скільки доводилось бачити школярів, що вертаються із свого коледжу, за віком наші шестикласники, далекі. І в кожного — хлопчик це чи дівчинка — з рота стирчить, мов голобля, сигарета. Особливо довгі в дівчаток, бо вони курять не прості сигарети, а дамські...

Поїзд біжить лісами й пасовиськами. І декотрі з тих лісів здалися мені дрімучими — не ліси, а праліси. Кінець літа, а стільки зеленого кольору всюди. Видно, багато вологи. Недарма статистика проголошує: в Канаді чверть земних запасів прісної води. А вчені пророкують: уже в 2000 році вода стане проблемою номер один на нашій старенькій і рідній планеті.

Справді, зелені барви тут панівні. Навіть без ніяких довідників, простим, як кажуть, неозброєним оком видно, що води в країні багато. Луки, переліски. Блюдця озер. Канали. «Наші» верби над водою.

І кукурудза. Низька. Зелена. Напевне, на силос?

Ліс кленовий. Клен — емблема Канади. І на державному гербі клен, і на численних значках клен, кленовий листок.

Ліс ліворуч. А праворуч — дорога. Васильки побіля самої залізниці. І озера. Вони підступили до самого полотна.

Проймаю зустрічний поїзд. Чагарники, знову ж таки, пишнозелені, мов намальовані. А небо таке ж синє, як на Рязанщині, на Полтавщині. Купчасті хмари розкошують. Корівки пасуться чорно-рябі.

Чимале озеро, ось скільки кілометрів вода, вода. А може, то річка святого Лаврентія? Вона ж десь тут мусить бути, до самого Торонто тече та знана на весь світ ріка.

А он берізки танок влаштували. Цілий гай березовий. І тут радуєте ви людей зворушливою ніжністю і веселістю?

І тополі. Наче десь під Ніжином чи Білою Церквою.

Ідемо дві години. Зупинка. Люд іде до виходу через наш вагон. А наші пасажери сидять собі, зайняті своїм: худа смокче сигарету, мулат з білявкою хихикають собі, залицяються, напевно, мовчазний не відривається од місцевої «Ньюс»... Він навіть не підвів голови на зупинці, не поцікавився станційними пригодами.

На нашу російську мову ніхто з пасажирів не звертає ніякогісінької уваги, бо Канада — Вавилон...

Довгенько стоїмо на станції. Працівник генерального консульства, який проводжав нас на поїзд, був вельми здивований, що нам порадили їхати саме цим поїздом.

— Він же зупиняється біля кожного телеграфного стовпа...

Ну й нічого, країну краще побачимо, ніж експресом. Та й не дивина нам спинятися біля кожного стовпа. Хіба свого часу не їздили до Ягодина, Фастова, Переяслава-Хмельницького, Мотовилівки, Василькова? Та ще коли не було електричок. Та коли, одразу по війні, навіть не світили у вагонах. І сиділи люди просто в проходах, ходили по головах, висмикували з-під голови клунки, мішки, чемодани й кидали в розчинене вікно. А сам крадій за тім мішком вискакував на ходу поїзда.

Було, було ще й не таке...

Іде, скажімо, демобілізований старший лейтенант од матері в Київ на роботу. Мати зрихтувала йому в невеликий чемоданчик сала, ковбас, часнику, цибульки — що треба на перший час у великому місті, яке живе за картовою системою.

Друга година ночі. Темінь. У вагоні вже повно люду. Примостився старший лейтенант між двома лавками на чемоданчику з салом. Другий чемодан лежить поруч. У ньому вся цивільна екіпіровка — костюм, туфлі, білизна, картуз, а ще кусень мила простого, а ще пістолет ТТ, бо в кобурі тримати небезпечно, заснеш ненароком, а народ по війні часом був шустрий...

Всю ніч люд топтався, ходив, бродив, горланив, сновигав по головах — виходив-заходив. І все те в темряві. І того лейтенанта штовхали, штурханів давали йому не раз, а він собі дрімав. Раннім ранком прибуває поїзд робочий Яготин—Київ до столиці. Люд сонний поволень-

ки виходить з душного, переповненого вагона. Здебільшого жінки, вдови солдатські. Начіпляли на себе клу-маки, на базар із своєю цибулькою, сметаною, молоком, картоплею — хто з чим. Адже дітям треба до школи штанці, черевики, сорочечку, книжку...

Старшому лейтенантові поспішати нікуди. На роботу в редакцію «Київська правда» тільки післязавтра. Коли люд уже, в основному, схлинув, бере й свого спершу «сального» чемоданчика, а вже потім велику валізу з екіпіровкою.

Але що за дивина? Чемоданчик піднявся, мов пір'їнка?.. До самих грудей. Чемоданчик паперовий, а на ньому чохол полотняний. На чохла півмісяцем бритвою проріз, на валізі теж. Враз сунув руку в той проріз, шурунув туди-сюди — порожньо. Тільки в кутку забився шматок простого мила, загорнутий у рушник чи в якусь ганчірку.

«Пістолет!!!» — як сто голок кольнуло. Пістолет!!! Пістолет ТТ записано в посвідчення, номер, усе, що треба. Загубиш — тюрма. Старший лейтенант знав про це. Тому й ховав далеко.

— Тюрма, — чомусь заворушилися уста, ледь-ледь заворушилися. Але тітоньки сердечні не так почули, як здогадалися, бо офіцерик молоденький стояв білий як смерть.

— За що тюрма?

— За пістолет.

І кивнув на валізу, поляпав по порожній кобурі.

— У валізі був...

Горювали тітоньки. Одна вдовиця навіть сплакнула.

— А ти ж, гляди, всю війну, ма'ть, пройшов?

— Пройшов, тітко.

— І ордени бойові, ма'ть, є? І медалі?..

— Є, тітко, й ордени, є й медалі...

Помовчали якусь мить.

— Тільки ж одберуть тепер.

— За що? — стрепенулася сердечна.

— Коли в тюрму саджають — ордени забирають...

Сів розгублений і збентежений старший лейтенант, пащось руку засунув у чемодан. Наткнувся на мило в ганчірці, витяг, поволі розгорнув. З ганчірки блиснуло цорочоване тіло ТТ.

Є! — закричав старший лейтенант. — Є, тітко! Є! А вона була вже біля дверей.

— Що є?

— Пістолет є!

Тітка повернулася до офіцера молоденького з ношею за плечима, два клумки перекинуті на обидва боки теліпаються.

Побачила вороновану сталь і перехрестилась.

— Ну й слава богу.

Сховавши пістолет у кобуру, взяв старший лейтенант свій «сальний» чемоданчик. Одібрав ношу в тітки:

— Допоможу до трамвая...

— Да я сама.

— Нічого, нічого, беріть мого порожнього...

По путі до трамвая питає тітка блілого й молодого офіцера:

— В тебе ж і батько, і мати є?

— Мати. Батько з фронту не вернувся.

Помовчавши, запитала:

— А справді могла б бути тюрма?

— Могла б бути, тітонько... Спасибі матері, що в ганчірку замотала.

— Матері — догадливі.

Отake згадалося в поїзді Монреаль—Торонто. Подія, вважай, тридцятилітньої давності. Було, було... А до чого воно згадалось. Так, знічев'я? Та ні, так нічого в світі білому не буває.

Дивлюсь я на обивателів у вагоні, на їх пиці середньо-арифметичні, благодущні насамперед, на розкішну зелень лісів і пасовиськ, на спокій станційний. Ніхто не поспішає на поїзд — місць завжди вистачить. Чого його бігти, коли можна спокійнісінько?

Дивлюся на люд і не бачу безруких, безногих, не бачу облич, перекреслених червонястими шрами. А в нас же лише двадцять мільйонів убитих, котрі не вернулися до своїх батьків-матерів, до сестер і братів, до своїх коханих. А скільком мільйонам поранених, які лишилися в живих, печуть рани на перемену погоди. А безногим ураз здається — в них є, як і тридцять років з гаком були, ноги... Уві сні сняться вони собі молоді, красиві, цілі — непонівчені.

Дивлюсь я на сади побіля чепурних будинків, зелену огорожу (в Канаді тинів як таких, що загороджують сусіда од сусіди, немає, а є зелені межі — дерева) і згадую наші згарища повоєнні, десятки тисяч селищ. Не одне Лідіце чи Орадур, що стали символом фашистської

жорстокості. А через село — Лідіце, через село — Орадур. Тисячі, десятки тисяч символів варварства тільки на Україні.

Ось чому чепурний поїзд з заavidним сервісом, про який я ще не розповів, викликав у мене ось такі, може, й недоречні спогади!.. А може, й доречні? Це як подивитися на ту підстрижену Канаду, яка не знала, що таке спалена хата, повішена мати, збезчещена наречена. І, як кажуть, щоб і не знала!

Це я до того кажу, щоб хтось з читачів не млів від замилювання, коли згадуватиму про сучасні канадські дороги, про міські парки, пишні крони зелені довкола вичепурених будиночків... А ти не пиши, скаже читач, коли не довіряєш нам. Думаєш, не розберемось, хто є хто і що є що в тім заокеанському краї? Побачимо, що треба побачити і за лиском-блиском. Ти пиши, а ми зуміємо прочитати...

Пишу... Багато води довкола. Чи озеро велике, таке довге. Не може бути таких довгих озер. Мабуть-таки, ріка святого Лаврентія, бо широка, бо — довга. А по берегах одноповерхові будиночки. Такі ж домики, не гірші, бачив я в селі Оленівці, що на Дніпропетровщині. І асфальт побіля хат. А квітів чи не більше, ніж у Канаді, в Оленівці Магдалинівського району.

Кілька днів жив я в тому хорошому селі — з газом, водогоном, асфальтованим тротуаром. Ото тільки що автомобіль не стояв у кожному дворі. Не буду гріх на душу брати. Мотоцикли, може, в кожному, а автомобілів ще не густо.

У цьому зв'язку ще один спогад пробився. Приїхала якось до Києва велика група американців, близько сорока чоловік — письменники, журналісти, психологи, бізнесмени, педагоги.

Очолював ту делегацію професор. Виступав він з програмною промовою, у якій досить об'єктивно змалював проблеми Сполучених Штатів Америки, над розв'язанням яких працює громадськість країни. Він чесно назвав безробіття, проблему лікування, забруднення середовища, расову дискримінацію та інші виразки, що роз'їдають хворе американське суспільство. І попросив розповісти їм, над розв'язанням яких проблем клопочемось ми.

Розмова була відверта, без камуфляжу. Це сподобалося американцям. У час бесіди один з активістів радянського товариства «Дружби» взяв та й сказав:

— А ще прагнемо в найближчий час досягти такої кількості автомобілів, якої досягли ви, американці.

Після перекладу враз вибухнув такий дружний, такий гучний і заразливий регіт, що здалося — регіт той штучний, спеціально записаний на магнітофон. Сміялися наші гості щиро, до сліз. А пересміявшись, голова делегації, професор, мовив:

— Не треба нас наздоганяти в цьому. Адже автомобіль принесе нам, американцям, загибель. Не треба. Повірте в щирість наших порад.

Отож, автомобілі, які обліпили будиночки вдовж берега річки, не викликали в автора цих нотаток телячого захоплення.

А поїзд біжить собі між полів і лісів, лугів і озер. Поле після жнив? Що за мара? Невже копи, в сімдесятих роках — копи? Ні, то спресована солома, тюки солом'яні лежать на стерні. Чекають, поки прийдуть за ними.

Спинається поїзд немов знехотя. Провідники вийшли з вагонів, походжають по перону, ліниво перемовляються між собою.

Публіка з пристанційного селища снує, від нудоти провінційної не відає, що робити. Стоїмо хвилин десять. Провідники нетерпляче позирають на годинники, видивляються кудись за станцію.

Напроти нашого вагона стоїть дебелий ковтюх з черевцем, що давно перевалило за норму. І переминається з ноги на ногу, ніби хоче розгойдатись і злетіти в повітря. Він байдуже видивляється на поїзд, на пасажирів, що здивовано визирають з вагонів, немов питаючи: «Що трапилося, мосьє і містери? Чого стоїмо так довго?»

А чолов'яга в свою чергу сонно блимає на пасажирів. Мозок його ледачий теж, мабуть, видобуває запитаннячко: «І чого б я їхав? І куди б я їхав? Думаєте, в іншому краї немає такої нудьги й сумоти, як у рідному? Чого ви не бачили тут, на нашій зачуханій станції? На станції, де єдина розвага — поїзд, що спинається на п'ять хвилин».

Одначе, стоїмо вже довгенько.

Раптом наш провідник несподівано замахав руками, когось кличе. Машину, далєбі. Над кузовом крутиться ліхтар, як у поліцейської машини. То або поліція, або швидка допомога.

Поперек кузова написано: «La salle». Як зупинився автомобіль, викотили з нього коляску, поставили напро-ти наших вікон.

Когось винесли з сусіднього вагона, поклали на ко-ляску. Чоловік чи жінка? Здається, жінка. Прив'язали до коляски.

Товстун-ковтюх, що з сумом дивився на наш поїзд, пожвавішав. Ну, це інша справа. А то сонне царство довкола, хоч вішайся... Хоч би провідники побилися, чи що. Або поліцаї... Чи якесь жаховисько сталося — поїзд зійшов із рейок. Аби просвіток якийсь стався.

А жінку тим часом укрили ковдрами, внесли в авто-мобіль. Він рушив собі. А ковтюх, що все розгойдується, стоїть і нудьгує собі, в сонних очах, напевно, ворухить-ся: «Ну, схопив одну грець у поїзді. А далі що? Що, я вас питаю!! Наступний поїзд прошумить собі та й щезне. І знову — нічогість, і знову — нічогість... Здуріти можна наодинці з собою».

Пішов поїзд. А мені чомусь думалося про долю жін-ки: куди їхала, до кого? Щасна доля покликала в доро-гу чи горе велике? І чи спроможеться розплатитись за швидко допомогу та лікарню? Адже за ліки доведеться платити окремо, за їжу окремо, за ліжко в лікарні, за няню, анестезію, за операцію — за все окремо. Так у Сполучених Штатах. Може, тут інакше? Треба при на-годі запитати. Бо в США — біда. Тільки за операцію апендициту, без перелічених послуг кореспондент «Изве-стий» Стась Кондрашов, уже згаданий мною знайомий, заплатив не більше, не менше — 550 доларів. Та чи є чим за все оте перелічене заплатити?

А ще думалося про провідника мизатого. Йому десь за п'ятдесят. Чи не з Гайсина майнув сюди по війні? Міг бути поліцаєм на землі рідній. А як драпали фа-шисти, пристав до них в обоз і через табори переміще-них осіб ген-ген од хати своєї опинився, од материзни рідної. Синім морем відділився і сумлінням шуліки.

Пам'ятаю, бував я не в одному таборі переміщених осіб у Німеччині вже по війні, в службових справах, цікавився у тих, хто фільтрував табірників перед від-правкою на Батьківщину, — хто вони, що за переміщені особи. Оповідали мені:

— Всякі тут є — жертви фашизму і кати. Є зі своїми паспортами, а є з фальшивими. І ті, з фальшивими, ви-дають себе мало не за борців з фашизмом. А справжні

борці казали комісії: «Прийде час, розберетесь, хто є хто. Тут можна набалакати сім мішків гречаної вовни і всі — неповні. Є документи». — «Ви їх маєте, документи?» — «При мені тільки душа та тіло... Знайдете й документи, коли дуже захочете. Шила в мішку, як кажуть...» — «А коли не захочемо?» — «Ви персонально не захочете — інші знайдуть. Так не може залишитись. По пиці видно — кат. А теревенить тут таке, що хоч у Кремль вези, зірку Героя хай на груди...» — «Отже?» — «Отже — язик без кісток, може молоти що завгодно... А правда — вона світліша сонця. Ти її в bagno втопи, а вона вийде з bagno чистою».

Думалося мені про батька-матір поліцая. Той гайнув собі од суду народу свого кудись на чужину. А як же батькові? А як же матері? Хоч батько за сина й не відповідає.

А ганьбу, а тавро «батько поліцая» носитиме до останнього подиху. І уві сні приходитиме ганьба. Та й не сказати: хіба власна гризота не може з'їсти людину? Кажуть же: совість не має зубів, а може згризти людину дощенту. Адже тавра того ніякими милами, ніякими порошками не одмиєш: «батько поліцая».

Дивився я у вікно на села канадські, на білі хати, як на Полтавщині. І хотілося зійти з поїзда і навпрошки добратися до українського села чи до селища, де є українці, пожити з ними хоча б кілька днів. Влізти в душу отого земляка, щоб він, не приховуючись, висповідався переді мною: от такий гріх маю на душі, гризе мене він усе життя на чужині. Допоможи, чоловіче, одмити те тавро?..

Правда, одмити можна пляму на костюмі, а пляму на совісті нічим не одмиєш, нічим не обчистиш.

Отаке коловоротилося в голові.

Та ще коли у земляка доля круто замішена. Написати б твір про сучасного українського емігранта. Написати б іронічну чи, може, й сатиричну, гнівну книгу про якогось крутиголову, котрий хотів знайти щасну долю в «Гамериці», а знайшов черствий окраєць хліба на воді, та ще замішений на біді.

Але ні протокол, ні час не дозволять на такий гак у село. Зате зустрінемося ми з нашими доброзичливцями, що сіють мудре і добре серед співвітчизників своїх і серед канадців англійського та французького походження.

Так у посольстві порадилися — бути в Канаді і не відвідати земляків, що гуртуються в прогресивному Товаристві об'єднаних українських канадців — ТОУК, — то гріх великий. А щоб того гріха не сталося, ми з превеликою радістю погодилися побувати в прогресивній українській організації.

Зустріли земляки вельми радо, непідробно щиро й сердечно. Петра Ілліча Кравчука я знаю давно, він частий гість на Україні. Кілька років тому вручали йому премію імені Ярослава Галана за бойову публіцистичну діяльність. Мені довелося бути на тому вечорі, вітати лауреата. В Києві видаються його книги, він шанований у нас гість. Друзів у Петра на рідній землі густо.

З ним його старий побратим Петро Данилович Прокпчак. Обох Петрів, як тільки фашисти напали на Радянський Союз, кинув канадський уряд до концтабору, то була сумна сторінка в історії Канади. Де — питаєте — логіка? Якби ж то світ розвивався хоча б за законами формальної логіки...

Знаю я і Миколу Кириловича Грінчишина. Співредактора газети «Життя і слово». Лише з Михайлом Івановичем Сейгом я до Торонто не був знайомий.

Поселили нас друзі в готелі «The caggiace house». Напевне, не гірший за оттавський, а той був розкішний. Та з земляками не пропадемо.

5 серпня їдемо на Ніагару. Перше місто на шляху до Ніагари — Гамільтон. Місто заводів. Хоч ми й не їздили до нього, але з дороги видно — по трубах, по ореолу куряви, яка оповиває квартали, — тут живе люд робочий.

Місто Гамільтон викликало спогад-напіванекдот. Один чоловік стрічав американську делегацію в якомусь селі. Звернувся до них так, щоб не подумали, що ми якісь гречкосії неосвічені чи якісь там хуторяни, не знаємо, як по-закордонному вітати. Отже, він так звернувся до американських жінок і чоловіків:

— Леді й гамільтони!

Їдемо обіч озера Онтаріо, вдововж каналу Велланд, — сюди заходять радянські кораблі.

Знаменитий Ніагарський водоспад викидає в ріку величезну масу води. Про нього багато писано й переписано. Той водоспад чи не восьме чудо світу.

Видовисько, певна річ, колосальне. Я дивився на ту силу води (є канадський і американський водоспади)

згори, вилізши на високу башту. Це забрало в мене сорок п'ять хвилин. Людей на ту башту дереться не так багато, тільки молодь старається. Більше як двом не розминутися на крутих гвинтових сходинках.

З висоти пташиного польоту видно тисячі озер, безмежне, оком важко охопити, водне царство. І з того царства у формі гігантської стіни водяної в річку падає сила-силенна спіненої води, до якої поспішають люди з усього світу. Падає не рік і не два. Не одне століття існує оте чудо. Хто знає, скільки йому років взагалі?

Стоїш перед ним, восьмим чудом світу, заслуханий і задивлений. Око бачить чудо, а вухо стверджує: те шумовисько прийшло в наші дні з глибини віків. Прислухайся пильно до того вічного водоспаду, і він повідає тобі про те, що чинилося тут не тільки сто, а й тисячу років. А він шумів собі і в сиву давнину, коли живі істоти приходили помилуватися цим чудиськом ще на чотирьох ногах. Прислухайся до гомону водоспаду — в цьому невситимцеві і невгамовцеві чується гомін віків, епох і народів.

Канадський водоспад могутній, широкий. Він вразить навіть скептика, якого взагалі важко чимсь здивувати. Американський — скромніший. Річ у тому, що на річці Ніагара є міст, який з'єднує два береги — Канаду із Сполученими Штатами Америки. Ріка не така вже й широка, і на тому боці все видно добре. Нічим особливим американська сторона не відзначається — такі ж будинки білі тягнуться до неба, такі ж дороги, магазини, люди й звичаї. І мова одна. І не треба великих зусиль, щоб побувати в Сполучених Штатах.

На кілька хвилин змінився вітер, і на нас полилася вода у вигляді туману, густого, штучного — це вітер розвіював ніагарську воду. Наче ситом сіяв.

Обидва Петри запропонували подивитися на водоспад знизу. Нас одягли в костюми, схожі на космонавтські, — гумові чоботи, комбінезони з капюшонами, що не пропускають вологи. Ескалатор потяг нас униз.

Задля туристів (читай: щоб виманити з туристів долари) розбудовані внизу під водоспадом галереї з нішами, що виходять до розбурханої стихії, до водяної стіни, вічної, як оці озера довкола, ліси й луки, як ріка Ніагара і синє-пресинє небо над головою. Ти можеш простягти руку і встромити в той шалений, невситимий невгамовний потік води сторчма. Стромляють день від

дня, без перерви на обід чи на якийсь міжсезоння. Бо той шалений потік мемелем летить день і ніч, рік у рік, вік у вік, мов заклятий. Декотрі підставляють і голову. Нічого. Витримує. До речі, це не вважається хуліганським вчинком.

ТАРАСОВА ОСЕЛЯ

Може, колись, згодом я розкажу детально про восьме чудо світу. А тепер повідаю про українську картинну галерею недалеко від Ніагари, на шляху до Палермо. Та про Тарасову оселю.

Земля, на якій стоїть модерний будинок галереї, піщана. Довкола пісок і пісок. І жодної оселі поруч. Дорога проходить обабіч — машина промчить, і то не дуже часто.

Мабуть, господаря галереї попередили, що ми будемо оглядати вернісаж. Як тільки машини наші зупинилися, він з господинею вийшов назустріч.

Миколу Спиридоновича Колянківського я знав раніше. Заочно. Знав його погляди на життя, політику, зокрема історію України і її місце в сучасному світі. Він один з ініціаторів спорудження картинної галереї на Ніагарі. А тепер показує вернісаж співвітчизникам і всім, хто побажає.

Отже, ми побіля української картинної галереї в Канаді. Завдяки цій галереї, громадяни Канади мали нагоду подивитися полотна Миколи Петровича Глуценка, Василя Ілліча Касіяна, інших радянських майстрів.

Кілька років тому познайомився я з Миколою Спиридоновичем особисто в Києві, — Колянківський з групою супроводжував прем'єр-міністра Канади П'єра Трюдо, приїздив на свою материзну, предківщину. Між іншим, на журналістському прийомі він із задоволенням повідав, що на Україні тепер «густо джмелять мотори». Помовчавши, зауважив: «Але багато отих залізних джмелів — зле. Ой зле! Може, ви цього ще не відчуваєте, але прийдущі покоління відчують і не дуже вам дякуватимуть за се... Що ви кажете? Здалека важко судити? Може, й так. Але побачите, переконаєтесь».

У час знайомства в Києві я був головним редактором книжковика «Україна». А приїхав до Канади з іншої служби — кіно.

То Микола Спиридонович, ідучи нам назустріч і звертаючись до мене, мав право роздвоюватись:

— То я не знаю, Василю, gratulувати вас чи співчувати вам?

У цьому закладена непересічна життєвська мудрість. Це — натяк на мою нову роботу. Господар знайомить нас із своєю дружиною, яка є і гідом у галереї.

Мені здалося, що господар спав з лиця. Я зауважив йому про це. Він швиденько зміряв мене очима, як кравець, і розпроехидно тихенько повідав:

— Я на старості спортом зайнявся. І вам раджу. Бо ваше лице хоч і не спале, але, чоловіче...

Я пообіцяв. І тепер боюся показати своє лице, як приїде Колянківський...

О, лице. Не радий, що заговорив про це...

Галерея намагається придбати твори українських художників, де б вони не жили — в Сполучених Штатах, Радянському Союзі, Австралії, Аргентині... І переважають у вернісажі роботи далеко не реалістичні. В цьому не вина Колянківського, а скоріше біда. Бо скрізь, окрім Радянської країни, пишуть тепер «по-сучасному» — в капіталістичних країнах просто переважає така стилістика. На жаль, те «сучасне» письмо проникає і в соціалістичні країни.

Є чимало всякого формалістичного химер'я. Але звертають на себе увагу полотна п'ятдесятилітнього канадського художника, українця за походженням Василя Курелика.

Василь Курелик намагається у формі узагальнення відтворити освоєння українцями земель Заходу Канади. А вірніше, життя українців Канади від переселенських років до наших днів. Полотна розташовані послідовно, в хронологічному порядку. На першій картині відображено бідну хату, бідну дитину. Жандарм арештовує батька дитини. Дівчинка виходить з хати. Мабуть, до сусідів позичати окраєць хліба побіжить?

Автор вважає причинами еміграції бідність, тіснєву (землі катма), політичні репресії.

Друга картина багатосерійного полотна розповідає, як знедолені злидарі, продавши останнє, що мали на обійсті, хто з родиною, а хто й одинаком пароплавом добираються до землі на Західній півкулі, де багато лісів, багато незайманих прерій, де роботящим рукам ой дістанеться — комусь скрутиться, а комусь і змелеться.

Художник зображає люд еміграційний на кораблі. Насторожені обличчя — старих і малих. Стоять накуплені нуждарі-вуйки в скорботі великій — що їх чекає на тій землі, яка курить димами?

На видноколі — долина: труби заводів, дими робітничого міста. Що чекає хлібороба на прокурений димами чужій землі? Чи справді то для них золоте дно, як про те медословили спритні вербувальники? То місто Галіфакс, таким воно було сто років тому. Туманне й закіптюжене, як і життя робітницьке.

Третя картина: густий ліс, стіна лісова, сувора і таємнича. І лише клаптик лісу відвойовано людьми. Той клаптик — уже шматочок поля чи грядка для цибулі, картоплі. Тут стоять ті, що мають перетворити весь Захід канадський. Батько, мати, двійко дітей малих.

Стоїть у задумі родина: чи здолають вони ту могутню стіну? Батько підняв руку з сокирою і, немов у нерішучості, застигнув. Неначе згадує слова розпроєхидного вербувальника, який хотів вмедити переселенцям і торочив безсовісно:

— Та там такі-і-і простори! Вивезуть вас до лісу, скажуть: «Скільки здолаєте — то й ваше!» І станете ви в новому світі газдами багатими!

Воно, справді, скільки здолаєш. А чи здолати віковічні ліси, чи вистачить сили викорчувати могутні коріння, що століттями вкорінювались у цю, видно по всьому, щедру землю? А чи будеш усією родиною комарню годувати в болотах лісних? Тут же ні доріг, ні сусідів, ні міст — усе дике, все незаймане і таємничотривожне. Бійся тварини, бійся людини, грому небесного, грози в жнива, злив незнаних, спеки чужої. А спільнотинякої. Риється кожний у землі, мов жук, мов кріт сліпий, осібно риється. А десь за кілька миль ще один жук у землі порпається.

Далі в ліс — більше дров. Уже ліс одступив. На першому плані хату розбудовано, за хатою височать аж ген на горбі церква, поруч — школа. Журавель побіля хати виструнчився в небо. А ще дорогу роблять переселенці, бо вже треба спілкуватися між людьми, між хуторами, довго кротом сліпим не проживеш, і тобі треба до людей, і людям до тебе діло знайдеться. Бачимо на дорозі мустангів і мулів, запряжених у вози. Вже обживаються потроху, хоча людський труд не легший за працю того мула.

П'яте полотно відтворює чисто американський західний пейзаж, далекі, дев'ятнадцятого століття. Вже небо перетинають телефонні дроти. Типово американський шкільний автобус. Хизуються на конях ковбої — це вже Америка. В інших країнах подібного не зустрінеш.

Ця картина зображає до того ж зиму, справжню канадську зиму, із снігами глибокими, морозами тріскачими.

Шоста картина з серії «Українські переселенці». Переважають золотисті фарби. Розлогий, широкий, майже на дві третини картини лан пшениці. Посередині лану вдоволений газда в брилі. Все в нього уже є, всього він досяг. Удалині ферма — його ферма. Ліворуч — копи, його копи. На стерні стоїть старовинний автомобіль — його автомобіль! Власний, персональний, мабуть, чи не перший серед перших, кому доля пофортунила, хто не ліг кістками в спеку од спраги, в лісі не був придавлений деревиною, на заводі не понівечений машиною. Словом, вибився. І таке бувало. Рідко, але бувало. Бо ж переважна більшість фермерів, як тут кажуть, злидарі, нуждою придавлені, банком зв'язані по руках і ногах, затуркані, знебожені.

Пані Ольга охоче пояснює:

— Господар у пшениці — то батько художника.

— Може, дід?

— Може, й дід...

Не варто було Василю Курелику брати за еталон життя родини своєї, котра, мабуть, «вибилась у люди»... Але спасибі їй за те, що зробив.

А ще пані Ольга звертає увагу на небо.

— Чим більше людина наближається до достатку, тим голубіше небо: порівняйте небо перших замальовок з небом останньої, і ви переконаєтесь у тім.

Ми трохи інакше розуміємо і коментуємо картини Василя Курелика. Як би не узагальнював Василь, а далеко не всі убогі і знедолені досягли, повторюю, такого достатку, як Василів батько. Чи дід. Авжеж, вибивалися в люди, одинаки, ясна річ, були. Хіба немає в Канаді сенатора-українця? Хіба не очолює мерію Вінніпега ось уже, далекі, сімнадцять літ українець Стефан Дзюба? Є, очолює. І спілкується Вінніпег зі Львовом, поріднилося з нашим канадське місто. І в тому гарний знак. Стефан Дзюба до Львова приїздив. Мер Львова в Канаді побував.

Але, повторимо, «вибилися в люди» одиниці. А сотні й тисячі — трударі, до днів останніх своїх важкою працею, мозолями кривавими хліб добувають. То мусимо сказати: Василь Курелик ідеалізував історію емігрантів, переселенців. Вів неначе і реалістично, а кінець узяв та й утнув чисто по-американському, як у кіно тому, майже в кожному фільмі — «хеппі енд». Надто вже несподіваний отой Куреликів — «хеппі енд». А шкода, полотно могло б прозвучати як соціальне узагальнення.

Втім, попри все, серія полотен Василя Курелика вражає. То була важка щоденна боротьба за кусень хліба. І не одна тисяча полягла, як на полі бою, в лісах, де кишіли звірина і комарня, на преріях од хвороб і тяжкої наймитської долі, на заводах у тяжкій праці. До золота пшениць прийшли не всі, Василю!..

Чимало й інших картин, скульптур, графічних малюнків у галереї Колянківського, але запам'яталися, на жаль, лише картини Василя Курелика. Дякуємо господарям і поспішаємо до святого місця в Канаді, — до садиби Тараса Григоровича Шевченка в Палермо.

Палермо — невелике місто. Для нас воно знаменне тим, що біля нього розташувався парк, який називається — парк Т. Г. Шевченка. Так і написано на арці при в'їзді. Українською мовою, в центрі Канади. Зворушує садиба з першої хвилини, з найпершого кроку, з тієї миті, як побачив на арці вивіску.

Прогресивне товариство свого часу купило у приватника кілька гектарів землі, купило, власне, шматок поля, що прилягає до річки.

Тут тепер дерева розлогі, база відпочинку членів ТОУК — і дорослих, і дітей. Підходимо до найчільнішого місця. У шедрій зелені, на зеленій галяві стоїть у задумі Тарас. І дивиться у далину. Лівою рукою взяв лацкан піджака, а правою — книгу тримає. Краватку вітром здибило.

На постаменті золотом викарбувано: «Від українсько-го радянського народу українцям Канади. м. Київ, 1950 р.»

А трохи вище:

Т. Г. ШЕВЧЕНКО
1814—1861

Пам'ятник київських скульпторів Макара Вронського та Олексія Олійника.

Тарас стоїть серед кленів, верб і платанів. Та найрозкішнішою видалася мені верба, на яку в задумі задивився поет, філософ, революціонер-демократ. Він наче хоче запитати:

«Голубонько, а де це ти взялася в цім краї заморським? Чи не з рідної землі на крилах прилетіла, щоб серце моє розбурхане заспокоїти?»

А таки прилетіла. Понад двадцять років тому, а вірніше 1951 року, привезли земляки Тарасові прутик вербовий.

Як же могло статися, що зовсім в іншій півкулі, з кліматом іншим, а прийнялася? Та ще як вкорінилася, та ще як розрослася!

Сталося просто. Людська ласка в тому причина. Під пильним оком росте вербичка.

Порають вербичку діти. Хто найліпше поводить, хто гарно вчиться, тому, немов премію, доручають доглядати вербу.

І діти з превеликою радістю ростять зелену гостю з землі своїх дідів, стараються гарно вести себе, аби заслужити шану. То вербиця як з води йшла. І виросла, нівроку, крислата, пишна.

Ми, гості, представники кіномистецтва радянського підносимо вінок до підніжжя пам'ятника, стоїмо хвилю в задумі. А воно само думається, думається про те, яка слава широка Кобзарева. За синім морем зупинився Тарас, міркуючи.

«Невже і в цім заокеанським краї знають мене, шанують моє слово? Десь тут жив мій друг Айра-Фредерік Олдрідж. У Сполучених Штатах народився, а довелося зустрітися зі мною в Петербурзі. Я й портрет Айри намалював. Знали геніального актора Київ і Харків, Одеса й Житомир, знала російська земля. Спасибі долі, що звела мене з тобою, Айра. Тепер знають мене і в заокеанській стороні. Напевне, він і розказав люду про свого побратима з далекої України?»

І вербиченька відповідала на той подив Кобзаря:

«Авжеж, Тарасе, шанують тебе і за синім морем. Поети їхні донесли твоє слово в своїх перекладах. А по твоїй смерті земляки наші, Тарасе, почали виїздити за сине море, щасної долі шукати. І везли з собою разом з рутою-м'ятою, насінням конопляним та всяким зіллям, виданий «Просвітою» тоненький томик, на обкладинці якого було видрукувано: «Кобзарь».

І замість псалтиря, біблії читали ту стареньку замащену книжечку дітям, народженим на чужинській землі:

Все йде, все минає — і краю немає,
Куди ж воно ділось? Відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає... Одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло...

І не тільки поставили пам'ятник як дар Радянської України, а й музей спорудили, музей Тараса Шевченка. А в Сполучених Штатах в Арров-парку стоїш ти, Тарасе, в гарному побратимстві — разом з Уолтом Уїтменом американським, великим Олександром Пушкіним, геніальним поляком Адамом Міцкевичем на одному терені лісному. На батьківщині твого друга, великого актора-негра.

От ви знову зустрілись.

Гостинно запрошують нас відвідати музей Тараса Шевченка. Експозиція розпочинається з фундаторів, з тих, хто внески давав на музей. Фото їхні, засновників. А котрий дав на музей тисячу доларів, не побажав прізвища свого назвати. Тому написано тут, замість прізвища, слово «Приятель». Спасибі тобі, Приятель, за щедрість і розуміння величі Тараса, в далекій стороні, як амбасадора рідної землі за океаном.

Засновники руху земляцького — Іван Навізівський, Матвій Шатульський і Матвій Попович.

Тут же знаряддя праці, з яким приїхали перші переселенці в Канаду: старовинна ступа, обчовгана, немов бронзова, терниця, розколота олійниця, спозаколишня прядка.

А це що за паспорти, кров'ю залиті? А що за прапор червоний? З Іспанії, читачу. Виходить, канадські українці, як тільки розпочалась громадянська війна в Іспанії, організували сотню імені Шевченка.

У музеї представлено чимало експонатів, подарованих Київським музеєм Т. Г. Шевченка. Тут портрети діячів української науки і культури, письменників, артистів, які побували в Канаді.

Музей зворушує. Саме його існування за синім морем наводить на роздуми про невмирущість Кобзарєвого слова. Про те, що слово його стало надбанням усіх народів світу, як творчість Пушкіна, Шекспіра, Марка Твена.

Одначе, кличуть у гості господарі садиби Т. Г. Шевченка. Наш приїзд збігся з виїздом на Батьківщину першого секретаря радянського посольства Валентина Миколайовича, який спілкувався з земляками кілька років і полюбився їм щирістю, добрим серцем, зичливістю своєю. Отож земляки і поєднали з нашою зустріччю те прощання.

Десь близько сотні співвітчизників моїх принишкли, слухаючи зворушливе слово Валентина Миколайовича. На очах у них сльози.

— Ну, от, настав час розставатися...

Коли сльози бринять, коли прощання є, то було ж знайомство, були зустрічі, і, мабуть же, щирі, сердечні, братні. Бо чого б ото так слухали дипломата, чого б ото ловили кожне слово?

Петро Кравчук знайомить своїх співвітчизників з нами. Мушу цікаву деталь повідати. Коли мене називав Петро, то сказав таке:

— Шановне товариство! До нас завітав колишній головний редактор шанованого нами тижневика «Україна»...

Підходили читачі тижневика з Монреаля і Палермо, Вінніпега і Торонто. Усі, хто зібрався тут, були читачами «України», або «Ukraine».

І — здавна.

— А ми уявляли вас не таким...

— Розчарувалися?

— Але ні-і-і,— співали у відповідь земляки.— Думали, маєте років ген-ген за шістдесят. Чи й того більше.

— Такий старий дух у журналі?

— Але ні-і-і...

Потому мовила слово Ірина Купченко.

Земляки вперше захоплено слухали її ще по монреальському телебаченню, прицмокували язиками: «Як вона файно по-англійськи... Гм... Ліпше за нас. Що то значить радянська школа!»

Дивилися фільми за участю гостей.

Як же ти, дівчино, як же ти, рибчино, по-російськом файно вмієш. Мова у Тургенєва класично російська, вимова зразкова! І українка Ірина грає тургенєвських мисочок*. А ті тургенєвські мисочки вміли гарно говорити. Грамотні були.

* Жартівливе від слова «міс».

А ось тепер Ірина, відома молода актриса одного з прославлених столичних театрів, по-українському креше.

«Отакий тепер молодняк підріс у Радянськiм Союзi. Освічений, талановитий. Не хуторяни люди молоді, на другу півкулю перелетіли і серця їхні завоювали. Крокує країна Радянська ген-ген широко, з піднесеною дорги головою. Як сказав поет, знаний на обидві півкулі: «Не той тепер Миргород, Хорол-річка не та!»

Авжеж не та. Ви ж приїздите щороку, земляки мої, самі бачите. Не той Миргород і Полтава не та!

— Я не знала раніше, що не один мільйон моїх земляків живе за межами землі рідної. І не могла уявити: як ви жадібно ловите кожне слово, що летить з землі Леніна, Пушкіна і Тараса. Як я збагатилася духовно, зустрівши вас на канадській землі.

— І ми, дочко, тебе стрівши.

— Дякую красно.

— О, це по-наськомучу. Чи не на Волині ти, дочко, народилася?

І ще один член делегації слово сказав до товариства. Розчулено говорив Владлен Давидов.

— Я багато країн об'їздив на білому світі, чимало стрічався з людьми. Але сьогоднішня зустріч розбурхала мою душу, розтривожила серце. Я на мить уявив себе за тисячі кілометрів од Батьківщини. Не тимчасово, а на все життя. І в мене похололо в грудях. А ви ж не тільки живете, а й спілкуєтесь, правдиве слово про свою Вітчизну кажете, особливо молоднечі, людям, у яких Канада стала прибраною батьківщиною. Сійте і далі правдиві слова про край свій рідний. Ваші зерна впадуть на вдячний ґрунт і проростуть. Проростуть!

Владлен Семенович, що нажив собі вже паморозь на скронях, втілювався і перевтілювався на сцені, бентежив серця і сам бентежився, не міг спокійно слово своє казати. Хвилювався.

Багато добрих слів сказали і співвітчизники мої. Вони захоплено розповідали про подорожі на Радянську Україну.

Ось зразки тих оповідей.

— Тут говорила Ірина, не знала, що українського люду за межами України кілька мільйонів. Ми є в Канаді, ми є в Штатах, ми є в Полудневій Америці. І мріємо бодай на мить подивитися на рідну землю, на

Радянську Україну. Я їздила з стоособовим канадським ансамблем аматорським. І я складаю щиру подяку тим, хто нас приймав на терені рідному. Віхола була воєнна, а як усе відродилося! Много літ бажала се побачити. І увиділа, як файно люди живуть! Як нас пригощали зі всякими присмаками.

Школу згадую. В одній хижі вчилася кілька класів. І холодно, і голодно. Я, бувало, плачу. А пані вчителька пожаліє нас і пускає на паузу.

Отже, складаю щиру дяку за побачене на Радянській Україні.

Ще одна оповідка:

— З юних літ я був задивнений у Радянську Україну. І за це відвернено від мене навіть мою родину... Мало почекайте — я не все сказав. Там у вас ані ніц немає біди, як колись повідали. Правда, трохи не модна одежа на селі.

— Але, чоловіче, то ж у полі працюють, на роботі?! І вони з того нічутінку не журилися.

— То так, то так. Даруйте.

— Зате в Києві — чистота. Так у Канаді немає. Чистота гарна. Мені-то се сподобало. Київ ниньки за зразкове місто бореться.

— А ношу зауважили?

Ноша — то одежа.

— Ая. Ноша така коротка, як у Канаді.

— То що маєш сказати людям на прощання? Що трохи не модні?

— Ти що, вар'ят? Несповна розуму? Що ти взяв до своєї голови? Що я скажу! Я скажу: будемо й далі будувати мости дружності. Повсюдно. По нашій зможності. Он Америка замирила з Радянським Союзом. То гарний знак... Даруйте, мені часом слів просто не стає...

Минув уже певний час. А діалоги із співвітчизниками моїми не вивітрилися з пам'яті Владленової. Коли б ми не стрілися, а він мені:

— Слухай, що за зустрічі у нас були! Що за люди живуть у краю канадським! Як я вдячний долі, що звела мене із співвітчизниками заокеанськими. Повір мені, Василю.

Вірю. Ніяке спілкування для творчої людини не може минути безслідно. Ніяке. Чи щасне, чи гірке.

А дні наші в Канаді скорочуються і скорочуються. 6 серпня друзі наші люб'язно запрошують подивитися

галерею сімох, що побіля містечка Клайнберг. Картинну галерею розмістили в парку, де росте переважно канадський кедр.

На будинку висить табличка, як розібратися, то гумористична: «No dogs», що по-нашому означає «Псів немає». Мовляв, не бійтесь, люди добрі, заходьте. Та й пси бувають різні.

Ми в домі одного з семи, лісника й друга лісу, художника, який був залюблений у природу і (треба ж цьому трапитись!) втопився серед довколишньої краси. Я говорю про вернісаж Тома Томсона, до будинку якого потрапили.

Однаке тут зібрані полотна Емелі Карр, Альберта Н. Робінсона, Франка Лонтістона, Едвіна Галгейта. Природа та індійці — тема багатьох.

Надибуємо на формалістичне похмуре полотно, яке треба обов'язково дивитися здалека. Але як ти на нього не дивись, за вікном — жива природа, тобто справжня краса, а на картині наквацьовано таке, що якби це була не іноземна галерея, а я не був гостем тут, то неодмінно сказав би: «А щоб тобі, молодице, руки повикручувало, коли ти нехтуєш красою, а обляпуєш полотно чортівнею, сама не знаєш, що воно і нащо...»

— Мені це не апелює,— одверто каже Петро Прокпчак, дивлячись на понуру мазанину, яку підписала, кажуть, симпатична жінка, що удавала з себе художницю.

І мені «не апелює» та похмура мазанина, дорогий Петре Даниловичу.

— Напевно, у художниці була якась душевна травма, внутрішні розлади,— вгадує-приспокоює Петро Ілліч.

— І це вплинуло на творчість?

— Мабуть...

У буржуазному суспільстві усамітнений художник може, звичайно, і так «самовиразитись». Може, на те й самотність. На те й світ буржуазний. Я не виправдовую художницю, я намагаюсь пояснити її буржуазну усамітненість, відсторонення від життя і буржуазний егоїзм її творчості.

Та дисгармонія «самовираження» просто лякає. Та так можна, коли гризе сумління, і пазури випустити, стати людиноненависником.

Насміхається з моїх узагальнень Петро Кравчук.

— У художниці, може, настрої був поганий.

— Але ж усі твори її антиестетичні!

— Весь час настрій...

— Художник не має права піддаватися своєму настрою. Твір він же пише не для себе самого. А мусить вести людей, шлях показувати. А куди може повести ця художниця? Чого навчити?

— Справді, надивившись її творів, хочеться шукати віршовку і гілляку на осіці...

Це вже Кравчук так оцінив.

Однаке ми затримались.

Варто бодай коротко повідати читачеві про залу, де виставлено графіку. Варта уваги карикатура.

Тамтешні художники дозволяють глумитися з живих і мертвих, державних діячів і письменників, інших ближніх.

Особливо дісталось прем'єрові Канади панові Трюдо. Ось, будь ласка, карикатура. Трюдо скаржиться собаці: «Не журись, старий друже. Якось воно буде».

Трюдо танцює. І підпис: «Власний танцюрист великих мільйонерів».

І знову на прем'єра: «Молодий гравець у хокей».

Особливо багато карикатур Донкена Мекферсона. Він друкується в газетах майже щодня.

Ось дресирувальник лева каже президенту Сполучених Штатів:

«Лев хоче тебе привітати».

А лев розлючений, розставив лаписька і ось-ось ухопить президента.

Знову повертаємося з вернісажу до Палермо, до Тараса. Нам показують літній театр.

— Ту виступали ансамбль Вірського, ансамбль пісні й танцю Радянської Армії під орудою генерала Александрова, — оповідає кіноартистам дебелий чоловігга. І так оповідає, що здається — кожне деревце, кожний будиночок і майданчик не просто будинок, деревце, майданчик, а щось таке, з чим зріднився, зжився, до чого доклав власних рук умілих. Такий завзятець, яких ми з вами часто зустрічаємо день у день на своїй землі рідній. Оповідає той завзятець злагідливо, але солодкавих слів не вживає.

Майданчик для розваг дітей. Великий літній зал — їдальня. Він при нагоді (коли дощ іде, холодно) служить і концертним залом. А також зал для танців — танцрум.

Усе це нам пояснює і показує Іван Васильович Ун-гуряд. Він приїхав сюди давненько, 1912 року, переселився з Буковини. Цікавий Іван Васильович ще й тим, що старий холостяк, ніколи не одружувався, а має вісімдесят чотири роки і почувається нічогенько собі, ще такий спритняк, ще такий здоровань. Як потисне тобі руку — аж пальці злипаються.

Отож, ніколи не женився, не мав діток.

— Мої діти — ото дерева. Коли б я мав дівчину, то бавився б з нею. А як би тоді посадив оці дерева? Ніколи було женитися. Був я членом чотирьох комітетів. І не тільки в списках. Гей-гей, було в мене сили, вистачало снаги! Можу виповісти вам цілу книгу про те, що діяли ми в молодості, як гуртували чесних людей довкола громади. Потому появилось наше рідне ТОУК. Ми вже знали, чого хочемо, за що воюємо, з ким воюємо.

Ми вже затямкували, хто ворог робочої людини, фермера, а хто друг. І ораторів на сходах почали розпізнавати. Один співає, як соловій, говорить себто, а діла з нього — як од горобця. Та ще й діло те доброго слова не вартє...

Завзятець той показує парк, висаджений засновниками ТОУК і його власними руками.

— Була ту єдина яблуня, як купили цей шмат землі в поміщика.

Внизу жебонить гомінлива річечка. Назву її не запитав. Але то гарна річка, чиста вода, досить широченька.

— І купається?

Іван Васильович, замість відповіді, оповідає, як він каже, анекдоту.

— Ту є невеличке озерце. Якраз була розвесинь. Приїхали бозна-звідки два крутов'язі чоловіки з рюк-заками, рибальським начинням. І з таким ловецьким темпераментом: є в озері єдина риби́на — буде їхня. Є такі спеці. Є такі неспіймані крадіюги. Притопали до озера, роззираються. А побіля озера корівок пас один дід. Такий собі звичайний дід, простий і відкритий. Питають діда медовим голосом ті крутов'язі рибалки:

— Діду, а риба в озері є?

— А де б вона діла?..

Вони аж роти пороззявляли. Як рибини, на берег викинуті.

Дід торочив далі:

— Ту є такі щуки, що їх і корові бояться. Часом безвісти тікають од того рику, од того гикну.

Швиденько рибалки окинули бистрим і злодійським зирком те озерце, рюкзаки з себе і спінінги в воду — кидь-кидь.

А риби чортма. Марно-марнісінько. Тоді вони виймають волочка невеличкого і бродять озерцем уздовж і впоперек, бродять годину, бродять другу — чортма. Марно-марнісінько.

Стомившись, тьопаять знову до діда і питають:

— А раніше риба була?

— А де б вона взяла?

Отетеріли рибалки. Розгнівалися, на діда наступають, лають.

— Хто нам казав: «А де б вона діла?» Хто нам казав про щук, яких і корові бояться, безвісти тікають од того рику, од того гикну? Кажі, стара халаво!

— А такі тікають корові,— попихкуючи люлькою, відповідає дід.— Ту приїздили такі, як ви, кинули в річку якусь чортівню, а воно як рикне, а воно як гикне, а корові задрали хвости і безвісти повтікали од того гикну-рику...

Позбирали свої снасті ті зайдисвіти. Очунялись крутов'язі, чомно вклонилися дідові й сказали з наляком:

— Розумний у вас, діду, батько був...

— А такі й не дурний — правду кажете.

Але бачу — перестали фраєруватися, видавати себе за моцних.

По оповіді питаю, киваючи на ловку річечку:

— А все-таки, там рибка є?

— А де б вона діла? — знизує плечима могутній дідуган Іван Васильович. Чи не про себе оповів билицю?

Показує старий буковинець ще одну гордість оселі — басейн. Власними руками спорудили. Нам назустріч дрібоче, цокотить закаблуками дівчисько. Зупийняє Іван Васильович.

— А познайомся, Далю, з відомими радянськими акторами... А це наша активістка Даля Бабій. Що таке Даля? Ну, Наталка по-нашому. Вона їде днями до Києва, на запрошення товариства «Україна».

Не може старий не показати націоналістичної оселі, що через дорогу, — то селище, яке націоналісти

назвали претензійно «Київ». Показує старий буковинець здаля, бо не спілкуються прогресисти з націоналістами. Чубляться в газетах, у клубах часом. А щоб зайти в оселю їхню — не буває такого, не буває.

— Хоч і не спілкуємось, а знаємо: у нас ліпша оселя,— радіє своїми радощами буковинець.— Там такого, як у нас, немає. Ту і курси, ту і табори для школярчат, ту і ясла для вельми малих ще, ту — театр, ідальня. А річка! То все наше. І по тій бік річки наше! Трошки — але наське. А рибка таки є! Є! Не зважайте на мій жарт. Шкода, часу немає. А то б ми, як оті крутов'язі,— кидь-кидь.

— А де б вона взяла?

— О, ні. Ту риби багато. Часу немає, а риби доста. Вечеряли в друга нашого, співредактора газети «Життя і слово» Миколи Грінчишина. Дружина Миколина зі стрункою статурою Елен пригостила всякими канадійськими наїдками.

Садба Миколина до лісу притулилася, аж настільки притулилася, що в ліс угвинтилася. Вгорі — світлиця, а внизу, чи «на долині», як вони кажуть, домашній бар.

— Коли ваша ласка, то покажу вам слайди з Києва,— заряджає господар проектора і висвітлює плівку, зняту в столиці України.

— Тебе, Василю, тоді не було, ти в мандрах закордонних десь «поневірявся»... Тому не «влип» в історію. Зате «влипли» твої колеги по журналу «Україна».

Справді, пропливають на екрані в тій стороні заокеанській милі мені люди, з якими ділив радість й печаль майже десять літ: заступник головного редактора тижневика, невтомний мандрівник Саша Гордій (як журналіст, він може все написати, починаючи від соковитої інформації до новелети); жінка, що поєднує в собі ділову людину — точність і чіткість у роботі, чесність і інтелігентну вимогливість,— з чарівною жіночністю. Маю на оці Іллу Злобіну, щирий поет-лірик і ліричний прозаїк Наталя Кашук (в неї залюблені всі герої її нарисів, а вона в них); онука знаменитої революціонерки, сподвижниці Григорія Івановича Петровського — Катерини Феоктистівни Зеленської — Катерина Зеленська; знаний на Україні байкар і невтомний у роботі, як бджола, Петро Сліпчук; гуморист Вася Юхимович, який фантазує римами (він може, сам того не помічаю-

чи, виступити на планерці редакційній римованою прозою, а то й просто віршами).

Хто бував далеко од рідної землі, той зрозуміє мою бентегу, коли на екрані з'явилися, мов живі, усміхнені, іронічні, трохи сп'янілі од зустрічі з заокеанським другом колеги.

Завжди бентежить моє серце спомин про людину щиру, відверту, добру, готову перехворіти замість тебе, прийняти на себе твою кривду, свідомо обранити своє серце, аби твоє, легко раниме, лишалося спокійним.

Бо немає в світі нічого ціннішого за порух душевний, за щирість у спілкуванні людини з людиною, немає нічого коштовнішого, як любов незрадлива і непідкупна.

Геніальний поет на те й геніальний, щоб приймали все, що ним написано. Є підтекст у словах:

И уж давно известна нам
Любовь друзей и дружба дам.

Легко на серці от таких спогадів, що збурунили твою душу за якихось дев'ять тисяч кілометрів од материзни рідної.

Тим часом Микола показує слайди з подорожі до Криму, у санаторій «Дніпро».

Зустрічі, зустрічі, зустрічі... Скільки було в такий спосіб розказано цікавого, скільки разів схрещувалися шпаги, часом розмова проходила в напрузі душевній, що розчулювала і розбурхувала наші серця.

І завше після тих розмов, вдумуючись у смисл тієї діяльності прогресистів, що пронесли горде звання комуніста і через концтабори, і крізь нападки націоналістичної преси та всіляких збіговиськ на зразок горезвісного «всесвітнього» конгресу українців.

Шаною сповнююся до сивих лицарів, які десятиліттями воюють проти безбаченків, сіють правду серед співвітчизників про свою Вітчизну, життя і подвиг народу радянського.

Лауреат премії імені Ярослава Галана Петро Кравчук запрошує до себе. Живе Петро Кравчук на вулиці тихій. Ледеь сколихне повітря вряди-годи автомобіль, і знову первозданна, біблійська тиша.

А взагалі, місто Торонто сучасне — з хмарочосами, з потоками машин, крикливою західною рекламою.

Господар запрошує нас у двір. Поняття це умовне. Не видно в тому дворі ні курей, ні гусей, ні підсвинок

не хрюкає в сажі. Та й двору такого, звичного, як на наше око, немає. За будинком, обнесена дротяною сіткою, Петрова земля, мініатюрний шматок, засіяний дбайливою рукою господині, далєбі. І саду немає, бо лєдь помістилася на тому п'ятачку одна деревина, яка дає гарну тїнь своєю декоративною крислатою кроною.

— Дружина твоя дєсь трудиться? — цікавимось.

Усміхається Петро Ілліч.

— Не трудиться, а «укалує»,— іронічно на те господар.— Шіє жіночі капелюшки.

— Навчили тебе, бачу, друже,— кажу Петрові жартома, маючи за плечима гей-гей скільки років спілкувань із ним.

— А справді навчили. Дякую. Світ розвиднівся після навчання. Далі бачити став.

Петро Ілліч одержав освіту в Радянському Союзі. І донька його теж. Батько нині співредактор газети «Життя і слово».

А донька, закінчивши Київський університет, вчителює в Канаді.

Чимало їхнього люду вчилося в Радянському Союзі. І Петро Прокопчак знав стіни харківської промакадємії імені Артема, а потому — Інституту червоної профєсури в Москві.

Згадують і пригадують сиві лицарі, ветерани прогрєсивного руху, два Петри, два керівники ТОУКу, невиситимі пропагандисти правди про землю радянську.

— У нас тут бував, співав у Робітничому домі Федір Шалєпін. І після співів завше залишав нам, на потреби дому, по двадцять п'ять доларів. Завжди охоче виступав перед робітниками Шалєпін, любив робітничу аудиторію. Олександр Довженко надсилав нам українські газети з Варшави і Берліна. Це в період його дипломатичної служби.

Мабуть, вам цікаво буде почути ще таку інформацію: після революції 1905 року в Росії дуже пожвавився робітничий рух на еміграції. І соціальні мотиви переважали у вимогах демонстрантів, у прєсі емігрантській. Ще 1907 року робітнича еміграція випускала газету «Червоний прапор» і після лютого сімнадцятого писала: «Росія на цьому не зупиниться. Бути соціалістичний революції».

Справді, надзвичайно цікаво. 1907 рік. Скаженіла реакція після революційного спалаху, серед інтеліген-

ції — розшарування, багато відійшло від своїх революційних переконань. Песимізм, невіра в свої сили. А за синім морем народжується газета «Червоний прапор». Такі назви нині зустрінеш у нас часто — і колгоспи так названо і, між іншим, газети...

— І ти, Петре Іллічу, слухав Шаляпіна?

Кравчук знизує плечима — мовляв, диви, Хома невірний.

— Спитай Прокопчака. Удвох слухали. Ми часто були разом. Нам везло, удвох і в концтабір потрапили, в сороковому році. А взагалі, ми не ловили гав. Старалися побувати у всіх доступних для нас мистецьких місцях — то була наша самоосвіта. Молодість штовхала нас на активні дії.

— То ви й нині козарлюги! Скільки енергії — куди там деяким молодикам. Декотрі — молоді старики...

— То так. Але головне — ми нічого не робили аби-як. А з пристрасністю. Ми такими заводіяками були.

— Ви й нині заводіяки.

— То так.

Оповідать про долі людські, незнані мною.

— Знаєш такого двічі Героя Радянського Союзу Степана Супруна? — питає мене Кравчук.

— Знаю, на Сумщині його бюст стоїть.

— Вірно, з Сумщини Степан. Прославлений ас жив у Канаді. Степан мій добрий приятель. Потому повернувся на Радянську Україну. Сім'я його й зараз живе на Сумщині. Отаких людей виховали робітничі прогресивні організації Канади.

— А знаєте, шановне товариство, з ким ми ще зустрічалися тут? — звертається Петро Прокопчак до нас усіх. — Зустрічалися з Іваном Максимовичем Піддубним. Він тут виступав, у робітничому клубі. Ти це пам'ятаєш? Ти про це знаєш?

Останнє питання — Михайлу Івановичу Сейго.

— Ай ноу, ай ноу*, — відповідає редактор англійського журналу для українців Михайло Сейго.

Та все на білому світі має свій початок і свій кінець. Закінчилась наша подорож до Торонто, до наших співвітчизників, що сіють на канадській землі зерна добра, які проростають добрими почуттями до рідної Вітчизни, до творинь рук радянських людей.

* Я знаю (англ.).

Сердечні були зустрічі в Торонто, гарні і зичливі були й прощання.

Пішов наш поїзд, а вони шапкували нам довго-довго, думаючи, напевно, про свою материзну, про ймовірну зустріч на рідній землі, про плин часу і про те, що посивіли вже голови їхні на чужині з постійними мріями (вставали і лягали з ними) про землю батьків і дідів.

А може, думали — коли ж і хто приїде з рідного краю, які привезуть вісті. І чекатимуть тієї стрічі, щоб заспівати разом з гостями оту пісню, що крає серце, бентежить душу:

І в дорогу далеку
Ти мене на зорі проводжала.
І рушник вишиваний
На щастя, на долю дала.

— Як тільки могли вони, Платон Майборода і Андрій Малишко, так наші почуття передати. Нам здається: про нас та пісня... І проводжання. І чекання. І рушник. На щастя, на долю...

Час летить швидко. Ми знову в поїзді, але вже Торонто — Монреаль. Знову озеро Онтаріо. Ліси й пасовиська.

«Знайомі місця...» Смішно, але знайомі. Три дні тому їхали тут у поїзді «Боніваче».

Правда, світило сонце, всі ліси й пасовиська були осипані золотом — середліття пора царювала над Канадою.

А зараз періщить дощ. Дощ завше навіває сум, спогади. Я ж люблю дощову погоду, особливо коли є сухе містечко, де б можна було працювати, писати. Бо з усіх утіх і насолод на світі є творчість. Як для мене. Люблю той час, коли добре пишеться, коли увесь денчик життя пливе, рясниться мереживом образів, зустрічей і розлук. Коли ти, захоплений, не помічаєш плину часу, коли ти, захоплений, забув за таку прозу, як їжа, коли для тебе нічого іншого не існує на цьому грішному світі, окрім творчого очманіння...

Отак, згадуючи всілякі придибенції канадські, і доїхали до Монреаля. Ніхто не знав, не відав, що нас на вокзалі зустрічатимуть активісти ТОУК міста й округи.

До нас наблизився гурт, доброзичливий і усміхнений.

— Василь Іванович, голова виконкому ТОУК.

— Василь Іванович, фінансовий секретар.

— Микола Іванович, рекордовий секретар.

Ми не второпали, що таке рекордовий секретар, але й не запитали.

В готелі, в моєму номері, вже дознайомилися.

— Йосип Павлович — дорадчий до центрального комітету ТОУК у Торонто, — подає руку кремезняк. І показує на веселооку жінку: — А це моя дружина Ольга Онуфріївна. Вибачте, вона скаже слово на честь шанованих гостей і поїде додому, бо їй рано вставати, о п'ятій ранку треба поспішати до бойні. Так, там вона працює. А в ТОУК, у жіночому відділі, вона фінансовим секретарем.

— То діло серйозне.

— Атож.

Гомоніли довго, гомоніли сердечно. Оповідали про складність роботи. Постаріло Товариство, складність з молодечею, її виховувати треба. А їм же зміна потрібна для боротьби за згуртування прогресивної громади, боротьби проти тих, хто багнюкою обливає і рух їхній, і людей того руху, непокорених і стійких. Уже хто прилучився до прогресивної організації, то залишиться в Товаристві співвітчизників до кінця днів своїх, бо спільнота їхня ґрунтується не на химериках чи примхах керівника, а на класовій свідомості.

Члени прогресивної організації ТОУК далекі від національних передсудів, національної окремішності, вони залучають до свого руху вихідців з Радянського Союзу, представників інших національностей.

Я пам'ятаю, як тепло зустріли в Торонто на вечорі на честь радянських кіноартистів радника посольства, керівника прогресивної російської спільноти. Останньому аплодували, його з великою шаною і увагою вислухали. Бо говорив він про спільні для всіх прихильників руху діла, про багаторічне спілкування прогресивної російської громади з ТОУК. З рахманними воювати треба, добре нагостривши зуби. З вовками треба по-вовчому...

— Це той Рахманний, котрий Роман?

— Так. То й ви його знаєте?

— Як не знати. Це ж він не забуває обливати нас помями. Уміє навіть з доброї акції висмоктати негативне, факти і події перевернути догори ногами, сторчма поставити.

Зітхають ветерани.

— Рахманні м'яко стелять, та мулько спати на тих постелях. Та амбітні, та люблять на нас і на вас набре-хи робить. З такою, знаєте, показною бравадою. Інколи розхристанець так несамовитіє, що гидко читати ті реп-тильки. Ось така притичина з тими лиходіяями.

— Ми мусимо мати людей, які б нас заступили.

— А молодь же як?

— Є надійна молодь. Але з нею ще багато потрібно вовтузитись. За нею треба мати пильний пригляд. Абн рахманні не заволоділи їхніми душами.

Оповідать про зв'язки з рідною Вітчизною. Вислов-люють скромні прохання, побажання.

— Нам би побільше фільмів шістнадцятиміліметро-вих. Усі просять? Ми жадібні на події з радянської землі. Користуємось кожною okazією. Але найбільший у нас зв'язок з тягаровим пароплавом «Донецький хі-мік». Той допомагає нам гарно.

З великою шаную тут згадують керівника прогресив-ного робітничого руху в Канаді Матвія Поповича, що започатковував прогресивну спільноту українську.

— То наш найперший вчитель.

— Маємо добрі зв'язки і з Генеральним консуль-ством Радянського Союзу в Канаді, котре міститься в Монреалі.

І ми побували в консульстві, по суті, за всіма між-народними законами, на території землі радянської далеко од Батьківщини. Там теж відбулася надзвичай-но тепла й сердечна зустріч.

Видно з усього, за кордон у нас відбирають людей, які і свою справу безпосередню знають, і всебічно осві-чені, ерудовані. Їм близькі мистецькі проблеми.

У розмовах, що точилися за час перебування в Ка-наді, впливала панорама сучасного літературного процесу, мистецького життя. До того ж це не була роз-мова взагалі, в ній фігурували конкретні імена і їх тво-ри — називали десятки письменників, артистів, кіноре-жисерів.

Та й те сказати: люд тут працює роками і зголоднів за рідним мистецтвом.

— Фільми приходять до нас запізно. Вибачте, може, це вам неприємно. Але просимо поліпшити цю справу.

Я згадую в думці складний шлях фільму на екран, особливо той його етап, коли він потрапляє на копію-вальну фабрику. Копії друкують, ясна річ, у першу

чергу для внутрішнього вжитку. А вже потім згадуємо своїх співвітчизників за кордоном.

Але ж цього шановним працівникам Генерального консульства не скажеш. Обіцяю довести до відома тих, хто цим займається. Все ж вернімося до моїх супутників, посланців кіномистецтва. Їх тут усі знають. Тому відразу засипали запитаннями. Оскільки всі люди на землі люблять кіно, а також і артистів, то Ірину і Владлена не відпускали довго-довго. Питанням не було кінця. Дехто з наших слухачів кілька років, як з Радянського Союзу.

А час вельми ущільнений. Увечері зустріч у Робітничому домі, з активістами Товариства. Нас уже чекали й зустріли, ясна річ, оплесками.

Запросили за столи. Владлен Семенович почав обмацувати поглядом наїдки — мовляв, наш керівник не може розпочати вступної промови без джину енд тоніка або віскі енд соди...

Як ти й здогадався, читачу, то — жарт. Але на столах справді не було жодної пляшки спиртного — сиропи, мінеральна вода, кока-кола.

— Не маємо права в своєму домі тримати спиртне. За це треба було б платити великі гроші владі монреальській.

— Сьогодні буде лише перекуска...

Починається розмова про життя-буття в еміграції. Одна сива бабуся говорить:

— Я вже шістдесят літ на землі канадській. Скільки довелося перестраждати. Скільки перенервували, як, було, викинуть з роботи. Можна вар'ятом стати. Ходили зацьковані о тій порі. В шлунку бурчить. У кишені ані шеляга. Отак жили гай-гай. Бодай не згадувати.

— А я п'ятдесят один рік у нашій організації. Я маю дванадцять дітей. Маю внуків і правнуків. Усі вони виросли в організації. Попович сказав: «Хто побував в нашій організації два роки, той лишиться в ній усе життя».

— Хто з нас не знає тюрми чи безробіття?

— Раніше викинули з роботи — і йди, куди хочеш. Ниньки маємо захист у профспілках. Є асикурація, допомога по безробіттю.

А чому? Тому, що компартія Канади багато зробила для робітничого класу. Тому, що наша організація в свою чергу боронила права робітничого люду. І те,

що маємо,— вибороли в класових битвах. Абись-то знали! І асигурацію і захист у профспілках нам не піднесли на блюдечку. За все те ми вели постійну, невтихаючу боротьбу десятиліттями. Абись-то тее знали ви, товариші.

— А безробіття і зараз є?

— Гай-гай...

— Час так іде швидко, що його несила зупинити. Америка з Радянським Союзом замирила. Леонід Брежнев має стрічі з президентом американським. Як то гарно! Люди повинні жити в мирі і злагоді. І ми, співвітчизники ваші, разом з усіма громадянами Канади широко вітаємо за це уряд радянський, товариша Леоніда Брежнева і бажаємо гараздів усіляких на тамтому путі. Ту багато таких, хто не взяв громадянства канадського. А лишився громадянином Радянського Союзу. Просять ті громадяни поїхати на рідну землю. «Будь ласка, їдьте,— одказують власті.— Тільки назад не вертайте...» Отаке. А як не вертати, коли сини ту, онуки ту, правнуки ту.

— Нам би перевідатись з селом, попрощатися назавжди з рідною землею. Та й по тому... Бо вже роки...

Пригадується при тому розповідь консула в Оттаві.

Приходять дрімучі діди.

— Одпусти, синку, додому.

— Нащо ото вам... Розтрусить ще десь по дорозі?

— Хочу померти вдома. Аби поховали біля діда-баби, батька-матері. Одпусти, синку.

10 серпня. Мабуть, найвідповідальніша зустріч. Тут впливове товариство «Квебек — СРСР». Кажуть, буде преса, кажуть, буде телебачення — аж на три канали зніматимуть.

Що ж, як казав бравий вояка Йозеф Швейк, якимсь воно та буде. Бо ще не було так, щоб ніяк не було...

Сьогодні нас зустрічає заступник президента Товариства «Квебек — СРСР» Жан-Рок Шапльо.

Мали показати фільм «Дядя Ваня» з участю Ірини Купченко. Перед тим я представив Ірину, Давидова, познайомив слухачів з їх творчими біографіями.

Тут як ніде була невимущена атмосфера. Це товариство французьке — адже в місті живуть англійці й французи. Місто двомовне. Але варто було переступити поріг клубу, як ми відчули: тут люблять жарт, дотепне слівце, тут французи господарі.

Тон задав, ясна річ, Жан-Рок Шапльо. Ми прийняли стиль господаря. Тобто багато було невимушеного, задушевного, в протоколі, може, й не записаного. Скажімо, жарт веселий. Діалог із залом природний, непередбачений ніякими програмами.

Підводиться, скажімо, мадемуазель Жаннетта і кокетливо запитує:

— А яке хобі в Ірини Купченко?

Без жарту на таке запитання не відповіси.

А Жаннетта була невгамовною, невситимою на новини, на інформацію. Вона хотіла знати якнайбільше подробиць, аж до інтиму. Француженка є француженка.

Одначе ми не забували про свою місію. І виконували свою роль не гірше, ніж на інших зібраннях. Тільки тут, коли брати середовища англо-канадців і франко-канадців, обстановка склалася найтеплішою.

Кілька разів закруглював я зустріч, підходив до того рубежу, коли треба було подякувати за шану і вже розкланюватися. Але французи й слухати не хотіли. В тому залі все говорило, що ми у друзів. Плакати радянські, реклами наших фільмів і вистав, портрети письменників і кіноакторів.

Господар вечора Жан-Рок Шапльо часто впродовж розмови клав руку на моє плече і запитував:

— Но проблем?

Так, наші останні зустрічі з активістами товариства «Квебек — СРСР» та в Робітничому домі ТОУК були такими ж щирими й теплими, як і всі наші зустрічі на канадській землі.

Хочеться закінчити свій спогад про подорож до Канади виступом Йосипа Олещука в Народному домі.

«Шановний голова! Дорогі друзі з Радянського Союзу та Радянської України!

Шановні члени і членкині!

Друзі Товариства Об'єднаних українських канадців Робітничого запомогового товариства міста Монреалю, наші комітети ТОУК і РЗТ приготували цю зустріч з нашими братами з рідних земель Радянської України.

Ми дуже радіємо, дорогі наші гості, що ви загостили до нашого українського Робітничого дому в Монреалі.

Для всіх наших членів і приятелів Товариства Об'єднаних українських канадців і Робітничого запомогового товариства це є велика історична шана, що ми засіли

за один стіл до спільної мови з нашими дорогими гостями з Радянської України. Дорогі наші брати, наші члени ТОУК і РЗТ міста Монреалю, сердечно вітають вас як рідних братів з рідних земель Радянської України.

Сердечно вас вітаємо і поздоровляємо, дорогі наші друзі. Бажаємо вам міцного здоров'я в дальшому вашому житті і у вашій праці в Радянському Союзі. Повернути щасливо на рідну землю в Радянський Союз.

Ми, прогресивні українці міста Монреалю, єднаємося зі всім прогресивним рухом цілого світу. Щоб був мир на землі — боремося за припинення війни, де вона ще спалахує, за зміцнення дружби між усіма народами світу.

Дорогі друзі! Прийміть від нас щире вітання, передаємо вам найкращі наші побажання! Хай ваші мрії квітнуть розмаєм, хай світла доля зустрічає вас.

Наші почуття до своєї Батьківщини, разом з тим любов і шана до землі наших батьків і до Радянської України, до рідного народу є почуттями дружби, поваги до всього радянського народу.

Шановні друзі! Дозвольте ще раз поздоровити вас із приїздом до Канади.

Бажаємо вам і всьому радянському народові найкращих успіхів у вашому дальшому житті, у вашій діяльності на благо миру, за зміцнення дружби між Канадою і Радянським Союзом».

11 серпня. Аеропорт. Проводжало нас вельми багато. Прийшли представники Генерального консульства, Товариства «Квебек—СРСР», ТОУК, зовсім незнайомі. Прийшли з квітами, з добрим напуттям.

— Добра вам і щастя!

— Приїздіть ще.

— Не забувайте нас.

Хочеться знову повернутися до наших офіційних радянських документів, які закріпили принципи взаємного довір'я, поваги, незалежності і національного суверенітету, територіальної цілісності, рівноправності всіх держав, невтручання у внутрішні справи, відмови від застосування сили і погрози її застосування, розв'язання спірних проблем шляхом переговорів у відповідності зі статуту ООН.

Глави урядів наших країн заявили: СРСР і Канада в своїх взаємних відносинах і при розв'язанні міжнародних проблем будуть незмінно керуватися цими принципами.

Хай щастить нашим державам, хай щастить нашим народам!

ТЕ САЛУДАМОС, КУБА!

Те салудамос, Куба! Ми вітаємо тебе, Куба! Вітаємо твою неповторну природу, оті екзотичні пальми, море блакитне, сонце пекуче, під променями якого людина засмагла і відчувається так же гарно, як і мій земляк у Золотоноші, хоч йому і не судилося такого потоку сонячних променів.

Ми вітаємо трудівників нинішньої Куби, тих, що клопочуться побіля тростини в годину сафрі, у солодкі жнива, хто будує машини і ловить рибу на сучасних траулерах, хто вчить дітей і радує серце полум'яним темпераментним танцем.

Ми вітаємо архітекторів нового життя, які будують нові, соціалістичні відносини за синім морем, на американській землі.

Вітаємо, так би мовити, апріорі, не бачивши ще ні Гавани, ні Сантьяго-де-Куба, не спілкуючись ще з представниками народу, який народив Хосе Марті і Фіделя Кастро.

Але перед тим, як їдеш подорожувати в близькі чи далекі краї, стараєшся якомога більше узнати про країну, її історію.

Трохи до мови прихилитись варто. Хіба буде погано, коли мій супутник, всесвітньовідомий кіноартист Євген Семенович Матвеев, зійшовши з трапа, піднявши капелюха, скаже без ніякогісінького акценту:

— Буенос діас!

— О, компаньєро Матвеев уміє вітатися по-іспанськи?

— Я й прощатися вмю по-кубинському,— скаже компаньєро Матвеев. І вріже по-іспанськи: — Аста ла віста!

І вже половина Гавани буде біля його ніг. Але ж компаньєро Матвеев може не тільки «добрий день»

виголосити, а й запитати невимушено: «Комо ешта уштед?» Тобто: «Як поживаєте?»

І коли компаньєро Матвееву відповідають «Муй б'єн!», то хто ж не здогадається, що це «Прекрасно!»

Так що мусиш знати якийсь мінімум, коли хочеш бути уласкавлений у мандрах далеких. Та не в тім річ. Мови іноземні треба знати. Не для уласкавленості. Аби міг глибше розібратися в тій справі, з якою Батьківщина тебе посилає за кордон.

Не кажучи вже, що тобі приємно, коли ти без перекладача розумієш людей, до яких приїхав.

А скільки я на дорогах далеких зустрічав наших молодих людей, які на питання стюардеси: «Якою мовою будемо спілкуватися? Як вам зручно?» відповідали: «Англійською, іспанською, французькою. Як вам зручно».

Як уже мовилось, учитись ніколи не пізно. Не боюся повторитись: колишній посол Радянського Союзу в Канаді Мірошниченко вивчив англійську, маючи за плечима вже шістдесят літ. Та ще й гарно вивчив.

А ще майбутній мандрівник збирає інформацію про сьогодення того краю. Так і я. Надибав у радянській газеті портрет кубинської балерини Алісії Алонсо художника Владимирського. Вирізав і приклеїв на першій сторінці «кубинського записника».

Алісія намальована в профіль. Рівний і тонкий «римський» ніс, лебедина шия, злет, тривожний зламаної брови, виразні очі. Це буде моєю візитною карткою на Кубі.

Алісію знає тепер весь світ. Вона гостювала в Радянському Союзі, танцювала у Великому театрі. Її партнером був брат Майї Плісецької — Азарій.

Може, не всі читачі знають: танцювала вона, не бачивши... партнера. Не бачивши білого світу. Танцювала, будучи сліпою. Як це їй вдавалося, те можуть розповісти спеціальні дослідники або ті, що танцювали з нею на сцені. Плісецький, скажімо, який працював на Кубі десять років.

Кажуть, їй зробили в Іспанії операцію, і тепер вона потихеньку адаптується до нового світу, а вірніше — до світла. І, вже бачачи, не танцює. Мабуть, лікарі заборонили на деякий час.

Одначе треба вже збиратися в дорогу. І цього разу я їду з відомими кінематографістами, знаними повсюдно. Про компаньєро Матвеева я вже згадував.

З нами летить Оля Остроумова, одна з виконавиць чудового фільму народного артиста Союзу РСР Станіслава Ростоцького «А зорі тут тихі...».

Коли я, ради цікавості, а не як керівник делегації радянських кіномитців, запитав Олю так, між іншим: «А які ще у вас були цікаві ролі в кіно чи в театрі?», актриса відповіла: «Були ще ролі, але цікави-и-их... Вважайте, в «Зорях...» маю першу серйозну роль, яка принесла втіху не тільки глядачам, а й мені».

Певна річ, усі мистецтвознавці сходяться на думці: і одна роль може прославити актора. В Союзі фільм пройшов тріумфально. У місті й на селі. В молодіжній аудиторії і в середовищі ветеранів війни.

Враз Оля зацвіла радістю, згадавши, напевно, щось вельми приємне:

— А мене Євген Семенович Матвеев запрошує на головну роль у його новому фільмі... Правда, проб ще не було.

— Отже, ще не відомо, чи змелеться, чи скрутить-ся? — це моє запитання.

Оля якось на виду тускніє, наче квітка, що закриває свої пелюстки на ніч.

— Який же ви, їй-право... І помріяти не дав. А я вже в ролі. Хоча б пощастило на пробах...

— На пленумі кінематографістів виступав артист Бабочкін і говорив: «Мене не пробували на роль Чапаєва. Якби пробували, обов'язково б забракували.— І висловив сумнів:— А нащо взагалі пробувати? Режисер знає біографію творчу кожного з нас. Запрошуючи на роль, він зважив усе. Нащо ж така ганьба — проби?» А ви, Олю, як дивитесь на це?

— Я б тільки мріяла, щоб мене брали на роль без проб.

Жанр есе дає мені можливість перескочити, як щербате колесо, наперед і повідати читачеві: пощастило Олі Остроумовій, пощастило.

Вона зіграла в новому фільмі Євгена Матвеева пристрасну коханку героя. А роль героя виконував сам Євген Матвеев.

Ще був у нашій делегації творець дитячого фільму Олександр Наумович Мітта. Він режисер відомих стрічок «Крапка, крапка, кома...», «Гори, гори, моя зоре», «Дзвонять, відчиніть двері», «Без страху й докору», «Друг мій, Колька» (разом з Салтиковим). Десь за

місяць-два до подорожі я бачив режисера на трибуні кінематографістів пленуму у Москві.

Він мені сподобався з першої миті — говорив пристрасно, до того ж речі суттєві.

Видно, знав дитячу аудиторію оратор, видно, вболівав за дитячий кінематограф і в міру сил і хисту збагачував його.

Одягнутий був Мітта на трибуні в якесь надто вже просте вбрання — штанці чи не джинсові, піджак — який носять усі режисери — старий замшевий. На голові кучма волосся, що непідвладне гребінцю.

Напередодні від'їзду до Куби я зустрів Мітту в Управлінні зовнішніх відносин. Мій завтрашній супутник був вельми спокійним, на диво флегматичним.

— Як настрій перед вояжем?

Заахкав, заохкав Мітта, правда, не дуже темпераментно охкав, не дуже енергійно ахкав. А так — ділився клопатами.

— Мені б оце якось одхреститись од поїздки, — певно відповідає і, звісна річ, сам не вірить у те, що йому вдасться відхреститися. — Роботи й роботи! Тількино прилетів з Японії. Буквально кілька днів тому. Закінчую фільм «Москва, любов моя». Спільно з японцями. Вночі (в розумінні рано-вранці) їду з дому, вночі повертаюсь. Куба — країна дуже цікава. Але ж — фільм!!!

З компаньєро Матвеевим зустрітись перед подорожжю зовсім не вдалося.

Ледве надибав по телефону.

— Здоровенькі були! — привітався на другому кінці дроту мій супутник. — Ви хочете зі мною зустрітись? Голубчику, а де часу взяти? Я завтра примчу на Шереметьєво просто з кіностудії. Там і укол прийму, ніколи було. Без сертифікату за сине море не полетиш. Ось так, земляче. Отож, я з кіностудії — в Шереметьєво. А жінка з дому поїде на аеровокзал. Що ви кажете? Ага, я просто зі знімального майданчика. Так, так. Продовження «Я — Шаповалов...» знімаємо. Ви, коли ласка, захопіть мій закордонний паспорт. Бо ніколи приїхати навіть за паспортом.

Нікуди не поспішала тільки Оля Остроумова. Її щойно прийняли до театру на Малій Бронній. Ролі вона ще не має. Це по приїзді її запряжуть-загнуздають, згадають, будьте певні, і подорож закордонну:

— Як можна було їхати за тридев'ять земель, не визначившись у колективі?! Легковажність і легковажність.

Та Оля не зважала. Вона була молода, вона гарна, про неї та її «Зорі...» ще тривали дискусії і взагалі бродіння умів навколо фільму, що зробив честь радянському кінематографу.

Мені нічого більше не лишається перед дорогою, як переглянути востаннє записки, вирізки, статті про Кубу. Ось замітка під рубрикою «З телетайпної стрічки»: «Спеціальний номер журналу «Уньон», присвячений радянській літературі, вийшов друком на Кубі. У нього включені твори поетів та прозаїків багатьох радянських республік. Випущений номер — підсумок дворічної спільної праці радянських і кубинських письменників і перекладачів».

Свіжа інформація, перед самим польотом: «Нуньес Хіменесу Антоніо, доктору географії, колишньому президенту Академії наук Куби, Каньяс Абрілью Педро, доктору географії, директору Інституту географії Академії наук Куби, Массіп-і-Вальдесу Сальвадору, доктору географії, почесному президенту того ж інституту, Торренте дель Вальс Хуану, доктору географії, директору департаменту Інституту географії Академії наук Куби, — за створення Національного атласу Куби — присудити Державну премію Союзу РСР».

Однаке, в дорогу. Варто сказати про дорогу трохи детальніше. В Москві хвища, крутить, мете, світу не видно. І морозець шкварить добрячий — дев'ятнадцять за Цельсієм.

За кілька днів до польоту ми бігали вже по столиці й шукали то літнього плаща, то капелюха солом'яного, то черевиків семисезонних. Бо зодягнуті були в зимові пальта, в хутряні шапки, теплі ботинки. Не брати ж із собою кожухів?

Ось і відбулась в Шереметьєво церемонія переодягання. Дружині — зимову одяганку, дружина тобі — екіпіровку кубинську.

Коли б хто підгледів збоку, то побачив би таку картину. Вибігли на хвищу, на негоду, на таке страховисько, про що в нас на Полтавщині споконвіку кажуть: «Мабудь, зараз відьма весілля справляє».

Бо вибігло четверо, немов злодійчуки. Бо хіба ж нормальні люди побіжать туди, де несе, мете, свище.

А мороз при цьому — мінус дев'ятнадцять. О такій порі добрий хазяїн собаки надвір не вижене.

І чвалає на той мороз, на ту лиху годину натоптаний здоровань у літніх черевиках, у світлому плащику і в капелюсі майже солом'яному. Вибігає з будинку аеропорту і підтюпки до літака, не вибираючи стежки-доріжки. І таке враження, немов хто женеться за ним.

Враження «немов хто женеться» створює другий, менш натоптаний, але теж у якійсь куртці несерйозній, мов жевжик який.

А ще в курточці очкарик худенький — він зовсім у піджачку та білих штанях. Без капелюха зовсім. Цей женеться за жевжиком. А останньою вибігла гарна молодиця в якомусь семисезонному довгому пальті. І давай гнатися за трьома чоловіками. На її вродливому обличчі виділялися красиві виразисті очі. Навіть у хвищу вона була гарна, і очі виразисті не потьмяніли, не згасли.

Хвища сліпить очі, а вітер вие, а мороз підганяє...

Єдина втіха — невелика відстань. А то померзли б, далєбі.

Стюардеса Зоя співчутливо подивилася на нас, перевірила квитки і виявила — у нас різні місця в літаку. Компаньєро Матвеев співає «Слався! Слався!» на честь того, хто діставав квитки.

Я намагаюсь зробити свій голос медовим і питаю Зою тим солодкуватим голосом:

— Невже ви допустите?

Ми всі намагаємось зробити свої очі такими ж виразистими, як у Олі, і тими очима благально дивимось на Зою. І обіцяємо бути зразковими пасажирями на всій відстані від Москви до Рабата... Всі шість годин, усі чотири тисячі сімсот кілометрів.

— А після Рабата? — хитрюще на нас прищурилася тоненька і тендітна, як десятикласниця, стюардеса.

— Та ви нас спочатку до Марокко хоч довезить...

— А після Марокко?

— А після Марокко вже ніякої з нами мороки, — каламбурить найзнаменитіший серед нас. А хто серед нас найзнаменитіший? Знову ж таки Євген Матвеев. Підкреслюю для того, щоб у читача не склалася думка, немов я на когось іншого натякаю.

У Зої виявилось добре серце. Всю нашу делегацію вона посадила в першому класі, хоч квиток першого класу лише в керівника. І коли хто подумає, що й вино

вона носила всім по першому класу, то той просто зведе на дівчину наклеп. Зоїчка не така.

Варто ще додати: Зоя до нестями любить мистецтво, а особливо — кіно. Вона збирає листівки з кіноартистами. А тут ще її улюблений кіноактор Євген Матвеев розмашисто написав на листівці з його симпатичним ликом такі солодкові слова, що само собою заспівалося-замурликалося. Розкаже подругам — не повірять. То хай дивляться на листівку, де чорним по білому написано «Симпатичній Зої від...» Аж коловоротиться все довкола. Сам Матвеев. Сам Мат-ве-єв!..

Не встигли ми пообідати, як чорнявенька Зоя й каже:

— Перетнули угорський кордон. Температура за бортом сорок градусів.

— Оце б у наших плащиках та на таку температуру,— пропонує Оля Остроумова.

Ніби відчуваючи оті сорок градусів, ми попросили пледи, повідкидали підлокітники і вляглися, укоськані втомою, під пледами, як удома. Спали в одному салоні, ба одне біля одного.

Кому-кому, а мені, що спав колись-заколись і в скирті, і в курені, в окопі і землянці, в літаку спати просто розкіш. Певна річ, спав і кури бачив, бо таки в курені, мабуть, краще...

Деся біля п'ятої ранку за московським часом стюардеса увімкнула світло й оголосила:

— За кілька хвилин літак здійснить посадку в Рибаті.

Мовляв, вставайте, люди добрі, потягайтесь, розлупуйте, бо прилетіли не просто в іншу країну, а на інший континент, один з п'яти на планеті. В Африку. У справжню Африку, де бегемоти й слони, шакали й гієни. Та це екзотика. Ми прилітаємо в Африку, де народ піднімається на боротьбу з імперіалізмом, проти національного та соціального гноблення. Ми прилітаємо на континент, народи якого нуртують, борються, перемагають. Ви прилітаєте в ту Африку, де все більше й більше народів хоче будувати своє майбутнє не капіталістичним шляхом.

Це тут чимало країн «третього світу», це тут боровся з чорними силами імперіалізму і загинув Патріс Лумумба.

І таки літак здійснив посадку. Плавню. Без пригод і незручностей, що трапляються іноді в час посадки.

А Зоїчка, здалося нам, неначе сумовитим голосом з допомогою сучасної техніки рознесла по всіх салонах нашого чудового ІЛа таку вість:

— Екіпаж літака прощається з вами і бажає доброї подорожі. З Рабата в Гавану вас буде супроводжувати інший екіпаж. Температура повітря в Рабаті плюс 11 градусів.

От тобі й маєш! От тобі й Африка?! Африканська спека. Коли я буду розповідати про Африку, то, ясна річ, у тій розповіді буде спекотнява, од якої плавиться мозок, перехоплює подих, тріскаються губи, пересихає в горлі. Доторкнешся до ручки дверей — пальці обпече. Через підошву черевиків відчуваєш землю, яка нагадує розжарену сковороду.

Треба перечитати Хемінгуея, позичити в нього розумних і добродушних слонів та хитрих шакалів, сумирних удавів і безпорадних, як жаби, пітонів... Бо незручно буде перед слухачами.

Кому ж цікаво читати інформацію про те, як нас чемно попросили з літака і ми зійшли на африканську землю і відчули прохолоду, як у Яготині чи Золотоноші при одинадцяти градусах. Наш стан можна було б щонайкраще визначити словами Івана Котляревського:

Було ні холодно, ні жарко,
а саме так, як в сіряках.

Е-е, ні, далєбі холодніше, як у сіряках. Так, як без сіряків. Та просто зимно, так, як на початку вересня в степу. Та ще вночі в степу, коли підкрадається сіра й дощова осінь. Коли на небі плывуть хмари свинцеві і що не натягаєш на себе, а зимно.

Але для читача це нецікаво. Таке, повторюю, і в Золотоноші зустрінеш. Отож, ідучи назустріч побажанням читача...

Не встигли ступити ми на розпечену, мов сковорода, африканську землю, як де не взявся просто перед нами появився, блиснувши іклами, тигр з пустині. І тільки великий гурт людей врятував нашу делегацію. Інакше... Цікаво, з кого б починав тигр? У мене по спині побігли мурашки. За всіма звірячими законами...

Ще мить, і ми почули, як завили шакали. Оля хутенько пригорнулася до Євгена Семеновича, Мітта — до Олі, я — до Мітти, і так суцільною колоною сміливо прямуємо до входу в аеропорт. Уже перед самими две-

рима війнула бурим, як у лисиці, хвостом гієна. Ще й пашеку свою наставила, вищирила, безсоромниця, немов говорячи: «Скажіть спасибі, що ви дружно крокуєте, притулившись одне до одного...»

Вже будучи за скляними стінами аеровокзалу, де було безпечно, бачили, як лізли на непробивне скло вовки. Ну, як собаки... І шакали підійшли ближче. За ними ціла зграя барсів. За барсами... Але досить.

Як розібратись у нічній екзотиці, то насправді було трохи інакше, ніж оця описана, спеціально для читача, який полюбляє африканські жахи, картина.

Цокаємо закаблуками по холодних бетонних плитах льотного поля. Попереду низенький аеровокзальчик, як десь у вищепойменованій Золотоноші, де сідають невеликі літаки санітарної та сільськогосподарської авіації.

А це ж тобі не Золотоноша. (Золотоносьці! Шаную вас і люблю, але ж не маєте ви аеровокзалу з алюмінію і скла?) Не Велика Багачка і навіть не Березань. О, любі великобагачанці і березанці! Уклін вам і шана. Люблю я ваші блакитні вечори з піснею замріяною, та зорі з синіми росами, як у рідному Яготині, де на світанку шука я-а-а-к ляпне хвостом у очеретах, то до самої Ройківщини луна піде, а то й до Згурівки сягне.

Не знаєте ви шук супоївських, шановні читачі! Даруйте, я відволікся од столиці Марокко, од аеровокзалу, схожого на наш барак тридцятих років.

Тільки зорі тут великі, й годі таких шукати в Золотоноші, чи у Великій Багачці, а чи в Березані. Зорі тут немов із золота вилиті, яскраві й замріяні. І кожна хизується одна перед одною — морг, морг, морг...

І хотілося мені сказати, як сказав один герой з довженківського фільму «Щорс»: «Захотілося мені, щоб зоря покотилася-покотилася, товаришу командир...»

І я зажадав, аби велика, мрійлива марокканська зоря покотилася. Кажу: «Покотись!» А вона не котиться, тільки розпроехидно підморгує і каже:

«Не втрачай часу, іди он у барак, там тебе пригощатимуть по-марокканському».

А мені цікаво, як це — по-марокканському? І я дякую великій, із золота вилитій зорі, поспішаю до барака.

На порозі відвідувачеві тичуть два папірці: перепустку та список холодних напоїв. Тиче вусатий марокканець з хитринкою в сонних очах.

Читаємо ті папірці. Один з них гостинно звертається до авіапасажирів: «Укажіть напій, який ви бажаєте випити».

Кому вказати? Мабуть, отому маленькому марокканцю, що стоїть за стойкою і байдуже простягає руку за папірцем. Не звертає ніякісінької уваги на папірця, де перелічено з дюжину напоїв. Але перед маленьким вусатим стоять пляшечки лише двох гатунків — джус і кока-кола...

Тичу пальцем у маленьку пляшенцію, знану з усяких фотографій, видрукуваних, в основному, в «Крокодиле» та «Перці», — у пляшечку з кока-колою.

Марокканець автоматично знімає «безкозирку» з чвертки, мовчки підсовує до себе. Тут п'ють воду не із склянок, а просто з пляшки. Кажуть, гігієнічно. І правильно кажуть.

За мною підходить до марокканця сам компаньєро Матвеев. Він тиче бармену папірця. І каже мені початок відомого жарту:

— Ну, коли той, то чого ж...

— Та воно конешно, потому що що ж, — докінчую я.

Потому тиняємось невеликим залом. Шкода, ніхто вже не дасть папірця на другу чвертку кока-коли.

Євген Семенович ехидничає:

— Що, дядьку, остограмились?

— А щоб його не діждать з таким дідом танцювать.

Хвилин за двадцять приземляється ще один літак. До невеличкого залу, і так переповненого, ввалюється ще одна група пасажирів. І всі вони маленькі-манюні, надзвичайно манюні, мов діти.

Але вони не діти, мабуть, лаосянські солдати. Переважна більшість — дівчата. Всі в польовій формі військовій.

Дівчатка симпатичні, молоді, схожі на в'єтнамців, але, далєбі, ще манюніші. Є й чоловіки. Теж маленькі, немов це й не справжні солдати, а дітей одягли на виставу чи театралізовану демонстрацію.

Але то не вистава, не демонстрація. У країні клеться кров патріотів. Країні потрібні воїни, чоловіки й жінки. І сила непокори кличе їх кудись. От вони й летять до когось у науку, щоб повернутися вмілими солдатами, повернутися воїнами, які вже впевнено зможуть зі зброєю в руках захищати свій край, по-нашому сказавши, Лаосянщину: батьківщина клекоче в гніві, вона

чекає своїх маленьких солдатів, вона вірить їм і покладає на них надії. От хто такі оті манюні солдати. І потрібність батьківщині живить дух цих маленьких солдатів. О, вони повернуться в рідний Лаос і так струснуть джунглі! Дарма що маленькі! Велич людини не вимірюється її зростом. Наполеон, наприклад, був маленьким на зріст...

Спогади приходять, роздуми про місце людини в строю, у житті Вітчизни своєї. Так, Батьківщина починається од рідної хати, знайомої з дитинства, вулиці, з заводу, куди ходили на роботу ще дід із бабою. В одного — із Ворскли чи Обі, в іншого — з Міссісіпі, а ще в третього — з Рабата, де ми оце приземлились.

Різні краї, несхожі землі й звичаї. На широкий Волзі — простір і велич російської неповторної краси. І для волжанина та велична ріка, якій «конца и края нет», — місце, де вперше босими ногами ступив на росяний спориш і сказав найдорожче слово: «мама». А для оцих малих лаосянців тим місцем може бути річка Меконг, місто В'єнтьян. Там, напевно, росте не спориш, а якісь інші трави, дорогі їм саме тим, що ніде більше не росте така трава. І розводять не яблука та груші в своїх тропічних садах, а, може, баобаби чи банани. Але для них вони смачніші за наші дині й кавуни, абрикоси й полуниці. Бо для полтавця чи подолянина немає нічого кращого за черешню. А для камбоджійця чи лаосяннина, може, баобаб? Та й лаосянський єдиний народ, а єднається, складається з різних народностей — лао, таї, футаї, лу... То, може, й солдати оті з народностей не тільки лао, а й лу, а й футаї, а й таї... От би помандрувати в ті краї, де живе народ таї?..

Одначе літак заправився. Виходимо знову в африканську... прохолоду. Десь близько сяє вогнями столиця Марокко. Там довгий час був радянським послом колишній редактор газети «Радянська Україна», а потому міністр закордонних справ України Лука Хомич Паламарчук.

Згадалося ще в Рабаті, як характеризували Паламарчука: «Розумний і хитрий подолянин». А таки розумний. Я не раз бачив його на дипломатичних діалогах і дискусіях у Нью-Йорку, на тих раундах, де потрібні і зовнішня принагідність, і гречність, поєднані з непримиренною принциповістю. А ще залізна логіка, ораторська майстерність, тонкий дипломатичний гумор.

Усе те було в Луки Паламарчука. От чому він достойно представляв Україну, члена й засновника міжнародної організації безпеки ООН. А часто треба було виймати шаблю і йти на ви з досвідченими вовками дипломатичними. Шабля ця дипломатична, ясна річ — промови, виступи, пропозиції, протест, виступи в порядку ведення, дипломатичний прийом представників усіх держав, членів ООН, ланчі і локальні зустрічі з великими дипломатами, державними діячами, що приїждять до Нью-Йорка на сесію ООН.

Не раз і не два розколихували тишу оонівську оплески в час виступів амбасадора землі української. Отож, розумний. А хитрість у чому? Хіба то позитивна риса людська?

Є люди, начинені хитрістю, як бомба вибухівкою. Є люди з хитринкою, яка допомагає їм у такій тонкій, як дипломатія, роботі, в житті взагалі. То Лука Хомич, мабуть, з хитринкою? Цю хитринку не варто ототожнювати з хитрістю. Особливо підкреслюють її, коли розповідають про відому подію на прийомі в короля Марокко. Випадок не ординарний. Посол Радянського Союзу, віддавши належне, привітав короля з святом, випив свій коктейль і, не чекаючи на каву, взяв та й пішов собі додому, а чи в посольство. А хвилин через десять по тому, як машина посла від'їхала, вибухнула бомба в тому залі, де король влаштував прийом. Це, мабуть, інтуїція, це, напевно, передчуття? Буває ж — у людини таке чуття?

Були жертви, були поранені. Вбили посла, здається, зі скандинавської країни. А в цей час посол Паламарчук попивав собі каву чи в саду посольському, а чи вдома...

Коли я їхав на Кубу, зустрів колишнього посла в Рабаті.

— То я знайомому раднику передам якийсь сувенір вагою в п'ятсот грамів... Передаси? Літак зупиняється в Рабаті.

Чому б не передати?

— Я пришло, — кажу, — водія. Він і забере сувенір.

— Та я сам прийду до тебе. Людина я зараз вільна, як птах, — пенсіонер.

Але не прийшов, не приніс. Уже в самому Рабаті я второпав, що до чого. Літак приземляється о п'ятій ранку. Хто ж посміє в такий час турбувати радника?

Скажете — до чого тут хитринка?.. Може, просто здоровий глузд.

Повертаємось на літак. Уже інший екіпаж нас вітає, вже інша бортпроводниця сповіщає нам:

— Летіти до Гавани з Рабата 7300 кілометрів. Летіти будемо на висоті десять тисяч метрів зі швидкістю вісімсот кілометрів на годину.

А ще сказала стюардеса — в Гавані тепер плюс тридцять градусів. Ну й ну, з двадцяти морозу в таке щедре тепло? Та то навіть не щедрість, а пекельна спека.

Ми знову в повітрі, і знову володарями наших долів — Аерофлот, досвідчені льотчики і ласкаві, обов'язково симпатичні бортпроводниці. Справді-бо — похмурий, жовчаний, буркотливий і «з характером» дівичі в Аерофлоті просто нічого робити. Бо часом усмішка ласкава здатна зробити більше, ніж дюжина докторів. Отже, дівчата, які зв'язали свою долю з пташиною долею, не скупуйте на щедрі усмішки до нашого брата-мандрівника. Отаких би дівчат у бортпроводниці, як наша Оля Остроумова. А Оля на очах міняється. Але під впливом кого? Хто на неї так подіяв? Оля Остроумова бентежиться під пильним оком Євгена Семеновича Матвеева.

— Чого ви на мене так дивитесь?

— Як — так?

— Ну, з підозрою.

— А чому ж мені не дивитись підозріло? Дзвіночок дзвенів? Дзвенів. Лампочка моргала? Моргала.

— Який дзвіночок? Яка лампочка?

— А в аеропорту. В Шереметьєво. Забула?

Оля зашарілася, хоч і артистка, могла б приховати свою бентегу. Але ж молода ще акторка. Прийде час, навчиться не бентежитись і не червоніти.

Згадалася компаньєро Матвееву така придибенція. Читачеві відомо — прийнято міжнародну угоду про заходи по боротьбі з бандитами, які захоплюють у повітрі літаки. Тією угодою справді передбачені деякі заходи.

Пройшли вже зали митниці. Ще коридор — і ми в літаку. Але на нашому шляху виростають дві колони, а між ними вузький прохід. Ліворуч — широка лавка. Прикордонники ласкаво просять ручний багаж — сумку, портфель, саквояж — покласти на неї.

— А нащо? — зробила великі очі Оля.

Хлопці почали делікатно зазирати в портфелі. В чоловічому ручному багажі ті речі стандартні і за масою (у всіх — рідина), і за формою (круглі), і за фурнітурою (скло), і за градусами (сорок)...

Тим часом прикордонники, порившись для годиться в портфелях, пояснили кіноакторам:

— Чи немає у кого зброї...

Вони навіть трохи бентежились перед популярними кіномитцями. Вибагте, мовляв, ми-то вас знаємо і шануємо на додаток. Але нічого не поробиш — служба є служба. Хіба можемо допустити, щоб хтось із вас прихопив з собою бомбу, чи пістолета, чи гранату, чи ще якусь штуkenцію? Оце й зазираємо у ваші портфелі. Але дарма.

Чемні військові зі знанням справи обмацали ручну поклажу. Тепер просять пройти між двома колонами. Йду, все спокійно, хіба що підлога скрипить і вгинається, але то зовсім не од бомби. Причина інша. Хай ті причини з'ясовує лікар-дієтолог.

За мною Євген Матвеев гордо проніс свою ще молодечку статуру. Навіть можна було спостерегти образу на його симпатичному і строгому водночас обличчі. Воно, звісно, формально, але... «Я Шаповалова грав, генерала, який армією командував. А тут бомби шукають».

Найшвидше прошмигнув, знизавши плечима, Олександр Мітта. Останньою під причепливими поглядами молодих солдатів пропливає Оля.

Один прикордонник ледве встигає запитати: «Це ви граєте красуню у фільмі «А зорі тут тихі...»? — як пролунав дзвінок.

Ми всі озирнулися. Крім дзвінка, угледіли, що й лампочка враз тривожно спалахнула. Ми всі стояли наче вкопані. Не могли опам'ятатись. «Оля їде зі зброєю?» Та й сама Оля стояла ні в сих ні в тих. Що за химерія? І зчервонілася, звісно. Бо ще актриса молодода, не навчилася тамувати почуттів.

Та побачила усмішку на устах молодого воїна і ще більше розбентежилася — що за комедія, що за придибенція?

Солдат очима показав на бравого моряка — а в того бляха металева, а в того клинок на боці.

— Моряк ступив на ваги разом з товаришкою артисткою, — повідав прикордонник.

— Злякалася, Олю?

— Ані капелиночки,— швиденько вимовила. Але очі розбентежені виказували зовсім інше: злякалася, ще й як.— Хіба ж ви не бачили, Євгене Семеновичу? Ви ж досвідчений актор. Я ладна була крізь землю провалитися — дзвінок і лампочка...

Але все обійшлося — Оля крізь землю не провалилася. Ось сидить замріявшись: яка там, на Кубі, буде зустріч з глядачем? Чи розуміють вони наші радощі, наші болі, наші тривоги, що їх відбито у фільмах? Як зустрінуть її? Чи встигли подивитися фільм «А зорі тут тихі...»?

А може, думала Оля, як складеться її акторська доля в такому модному нині театрі на Малій Бронній.

Але хай наша вродлива супутниця вимріює собі щасне мистецьке майбутнє. А ми повідаємо, що коїться за ілюмінаторами нашого ІЛа.

Нас щедро освітлює сонце. Над нами безмежжя голубе — небо. А під нами хмари, під хмарами — океан. Коли хмари розступаються, то виникає таке враження, що то не хмари, а крижини. А між крижинами — проталини. Вода.

Видовисько цікаве, але одноманітне. Так тривали довгі-довгі години польоту. Аж поки те видовисько не щезло — в океані почав народжуватись день 10 грудня. Отже, зимовий день?

Нас захопили, розбентежили два світила — сонце й місяць.

Сонце, на наш подив, було внизу. Воно сходило велике, по-південному яскраве і, напевне, жарке. Затопило своїм світлом усе довкола — океан, небесний простір, освітло наш лайнер, і він здавався всім нам золотавим. Сонце немов брело водою, дедалі більше наближаючись до берега, все вище і вище піднімаючи свої маси над поверхнею води. Те видовисько важко описати. Схоже було на щось фантастичне, нереальне, показане в науково-фантастичному фільмі, з допомогою піротехнічних засобів та комбінованих зйомок. Однак тут були тільки земні, о ні, і небесні реалії. Велетенське сонце народжувало новий день і починало свій тріумфальний хід, щоб дати життя рослинному світові, щоб принести радість мільйонам, мільярдам людей на планеті, щоб освітити всю сонячну систему.

Он воно яке, сонце, думалося тоді нам між небом і землею, знову ж таки поправимо себе — між небом

і водою. Те видовисько навіяло чимало роздумів про сутність життя, про його вічність і про те, скільки нам треба докласти зусиль, аби щедро світило оце велетенське сонце всім, щоб світило сьогодні, світило завтра, світило нам, дітям нашим, онукам і правнукам.

Колись у Київській Русі був культ сонця. Він зберігся і до сьогодні. «Поки світа-сонця не забуду». Так мовить приказка. Або ще: «Ми раді вам, як світу та сонцю». Будемо ж сповідувати культ сонця і робити все від нас залежне, щоб світило воно яскраво, освітлювало наш похід у комуністичне завтра.

Але очарування було б неповним, коли б просто перед нами на висоті польоту ІЛа не висів великий, схожий на начищену велетенську срібну монету — красень місяць.

Два світила поруч. Обидва величні, обидва сусіди. Минають мільйони років, а їхнього сусідства ніхто не порушив. Ніхто не посварив. І не зійшли зі своїх орбіт ні Сонце, ні Місяць. Бо незрадливі вони. Недарма ж існує житейська порада: «Перед тим, як ставити собі хату, вибери сусіду». Сонце й Місяць вибрали одне одного і світять людям, а Сонце і світить і гріє.

«Я не сонце, всіх не зігрію», — проголошує мудрість народна, виявляючи шану сонцю як світилу небесному.

Всілякі катаклізми відбувалися на Землі та на Місяці за мільйони років, а летіли вони у всесвіт поруч — Сонце і, як казали греки, Селена, що по-нашому знову ж таки Місяць.

І коли я, подорожуючи, бачу в різних куточках землі небуденну красу, завше проймаюсь дедалі більшою шаную до світу білого і чомусь згадую слова знаменитого бравого вояка Йозефа Швейка. Вони виписані на табличці, що висить в Управлінні зовнішніх відносин Держкіно СРСР:

Приємно, що не кажи,
відвідати чужі краї,
особливо задарма.

Це натяк на наше плем'я мандрівниче, бо воно все-таки платить гроші.

Однаке, скінчився Атлантичний океан, наш повітряний лайнер уже летить над островом. Ми виразно бачимо тінь літака на землі. І йдемо низько. Усе видно. Але я такої землі не бачив раніше.

Тут, є все, як і в інших державах,— посіви, дерева, трави, села й міста, але зовсім не такі, які довелося бачити до сьогодні. Я міг тільки уявити собі пальмові ліси. А вони ось внизу, наяву. Немов не справжні, немов намальовані.

Якісь жовті й червоні, потім зелені поля. Зелені — то, напевно, цукрова тростина? Дороги перерізають острів вподовж і впоперек.

Наша нова білява стюардеса повідомляє: за кілька хвилин наш ІЛ приземлиться в аеропорту поблизу Гавани, який називається Хосе Марті.

Приземлились. Не гірше, ніж у Рабаті. Але там Африка. Там прохолода... А тут стрічає нас сонце. І сяючі усмішки, і енергійні помаху рук.

Хочеться проголосити енергійно й сердечно: «Те салудамос, Куба!»

Аеропорт імені великого кубинського революціонера і поета витягся в довжину. Він, здається, двоповерховий. Дах рівний, там — галерея для публіки.

Митні формальності, і ми — в оточенні своїх кубинських колег. Сидимо в просторому холі, знайомимось. Перші інтерв'ю беруть у нас, перші клацання фотоко-респондентів і перші, наведені на нас, телекамери.

І теплі слова кубинців про радянських людей, слова вдячності та шану, про єдність і братерство між нашими народами.

— Яка наша програма? Програма-мінімум: поїхати в готель і влаштуватися там, а потім — в інститут кінематографії.

Готель називається «Насіональ», старовинний, побудований ще раніше царства Батісти на Кубі. Мідні ручки на дверях, помпезні сходи до океану, престижний басейн як ознака сьогоdnішнього готельного сервісу справляли враження респектабельності, непорушності основ тих, що спорудили цей готель.

А де тепер господарі? Де сам Батіста? Гай-гай, одні тут близько, через Мексиканську затоку, а інші дале-ченько од берегів Куби. Він, далебі, вже на тому світі. Проциндрив з синами вкрадені двісті мільйонів і пішов у небуття.

Деталь. Нас ніхто не супроводжує на третій по-верх, де ми маємо жити.

Чому?

— Адміністрація готелю не дозволяє...

Нам вручають посвідки, де чорним по білому записано, що ми мешканці готелю: Vassili Bolshak. Nab. 209. Hotel Nacional. Vedado».

В ліфті без ніякогісінького акценту говоримо по-іспанськи:

— Сегундо!..

Тобто — другий, другий поверх.

І усміхнена мулатка, молода і вродлива, везе нас туди. Пішки йти не можна, немає сходів. Може, є, та вони не для мешканців готелю і його гостей. Їх відкривають лише тоді, коли нещастя якесь трапиться. Але краще їх не відкривати.

Окрім пожилця та прислуги, ніхто не має права заходити на поверхи. У вестибюль — будь ласка. Подзвони, почекай, поки вийде.

Тут така заковика. Розповіли вже пізніше наші товариші з посольства та інших місій у Гавані. Річ у тім, що на Кубі за часів Батісти процвітала проституція, існували легальні будинки розпусти. І кожний готель теж був перетворений на такий заклад. До нього міг заходити хто завгодно, з ким завгодно, на скільки завгодно. Наймай собі номер, плати гроші, бери ключ — нікому нема ніякого діла, хто ти і що ти. І ніякогісінького діла нікому немає, з ким ти прийшов у номер.

Нова влада повела рішучу боротьбу з тими пережитками минулого, розпеченим залізом витравлює плями, які лишилися в спадщину на здоровому тілі народу.

Ось чому влада мусила вдаватися до таких заходів.

— Зайдіть у номер, — просив я вже в другій половині дня працівника торгпредства, якому привіз сувенір од друзів із Москви. — Вручу вам передачу.

— Краще винесете у вестибюль, — відповів той.

— І ви ніяк не можете зайти?

— В принципі можу. Сходжу у відповідний департамент... Попрошу. Але це марудне діло. Нащо його затівати?

Номер двісті дев'ять — вельми скромний. Невелика кімната. Зате на всю поперечну стіну дзеркало. І на всю зовнішню — вікно, закрите дерев'яними фіранками. Од пекельної, очевидячки, спеки. А спеки особливої і немає. Температура плюс дев'ятнадцять градусів.

Така ж, як і в Москві, з тією різницею, що там мінусова. І гуло, і мело, і світа не було видно... До таких

температур, як нині на Кубі, ми звикли. Це звичайні літні температури середньої смуги нашої країни. Навіть дивно. А ми так вишукували «тропічну» екіпіровку. Навіть розчарування легеньке торкнулося душі Євгена Семеновича.

— Я мислю так — як любіть, то любіть. Ненавидіти, то ненавидіти. Коли зима, то подай її мені з такими тріскучими морозами, як у Сибіру. А літо, то хай буде літо, зі щедротою сонячною.

— Та тут же зима тропічна тепер...

— Отож, тропічна.

— Я постараюсь умовити Альфредо Гевару. Може, він підсобить щось зробити для вас екзотичне — крокодилів там у час купання, зо дві акули...

Та це, ясна річ, жарти.

Домовились — годинку перепочинемо і підемо вниз, у вестибюль. А звідти ще нижче — снідати.

Потому ідемо до інституту кінематографії. У фойє чималий портрет молодого Хосе Марті. І внизу підпис іспанською мовою: «Autor intelectual del Moncada». Так би мовити: ідеї Хосе Марті надихали, коли ми штурмували казарми Монкада. Справу Хосе Марті продовжує Фідель.

Установа називається «Instituto cubano del arte e industria cinematográficos relaciones internacionales» — «Кубинський інститут кінематографічного мистецтва та кінопромисловості». Скорочено — ІКАІК. Тобто він поєднує в собі і виробництво фільмів і їх прокат, як Держкіно.

Ще не будучи в стінах інституту, я знав, що кубинському кіно виповнилось чотирнадцять років. Через три місяці після того, як до Гавани вступила Повстанська армія на чолі з Че Геварою, було видано закон про заснування ІКАІК як осередку революційної культури. Це був перший закон у галузі мистецтва.

За ці роки кіномайстри створили понад п'ятдесят повнометражних художніх картин, кілька сот документальних стрічок, а також мультфільмів. Кубинські фільми часто здобували премії на міжнародних кінофестивалях. Тричі брали участь у всесвітніх форумах у Москві.

Правда, на другий і третій фестиваль країн Азії та Африки в Ташкенті наші кубинські колеги не посилали своїх фільмів і майстрів, оскільки переживали фінансову скруту.

Зате на шостому Міжнародному фестивалі в Москві кубинський фільм «Люсія» завоював дві головні премії — золотий приз та приз Міжнародної організації кінопреси (ФІПРЕССІ). Позаторік на Міжнародному фестивалі за режисерський дебют присуджено приз Мануелю Пересу (фільм «Людина з Майсініка»). Актор Серхіо Коррьєрі одержав премію за кращу чоловічу роль.

Ця кінострічка справді не рядова. Виразні характери, яскрава акторська гра, цікавий сюжет ставлять цей фільм у ряд видатних кінострічок Куби за останні роки.

Не будемо марнословити, скажемо конспективно і документально точно. З року в рік міцніють наші зв'язки з кубинськими майстрами кіно. В сімдесят першому вперше в Радянському Союзі проводився тиждень документальних фільмів Куби. Позаторік, відзначаючи День національного повстання, у Воронежі та Москві було також організовано показ кубинської кінопродукції. Тільки художніх кінострічок там була ціла дюжина. Ті пам'ятні покази відкривалися яскравою кінодокументалістикою — повнометражною картиною «Я син Америки» (про візит Фіделя Кастро в Чілі). Фільм поставив видатний кубинський документаліст Сантьяго Альварес. Режисерові вдалося розкрити прагнення народу до нового життя, до свободи, незважаючи на підступи реакції.

На Кубі, як видно, радянське кіномистецтво має популярність. На тижнях наших фільмів там побували кінострічки «Визволення», «Кремлівські куранти», «Перший учитель», «Король Лір», «Посол Радянського Союзу» тощо.

Щедро знайомилися кубинці з радянськими фільмами в дні ленінського ювілею.

Отже, пошана є, контакти зростають, майстри радянського кіно спілкуються з кубинськими колегами. Тут побували навіть кіномитці з київської студії науково-популярних фільмів, демонструючи свою продукцію. Правда, ця орден Трудового Червоного Прапора студія за своїм профілем є кращою в країні. Отож не випадково туди потрапили твори київських майстрів науково-популярного кінематографа.

Кубу відвідали чимало артистів, режисерів радянського кіно, кінокритиків, журналістів. Держфільмфонд і кубинська синематека обмінюються фільмами. Кубинці брали в нас по тридцять фільмів на рік, тепер збирають

ся купувати сорок-п'ятдесят. Телебачення кожного року показує шістдесят-сімдесят радянських фільмів. Телевізійники Куби збираються купувати для своєї системи близько ста фільмів щороку.

Позаторік весною в Москві підписано протокол і Робочий план співробітництва між двома нашими кінематографами. Приїздив у Москву сам президент ІКАІКу Альфредо Гевара.

Ось така довідка, шановний читачу, перед тим, як зустрітися нам з живими людьми, що репродукують на острові власні фільми.

Зібралися в бібліотеці, в читальному залі. Керівник делегації привітав кінокритиків, журналістів, режисерів, акторів, письменників, які прийшли на цю зустріч, розповів про радянське кіногосподарство.

Узнавши, що я «президент української сінєми», усі виявили неабиякий інтерес до вищеназваної сінєми... Коли я згадав фільм «Дума про Ковпака» і змалював постать легендарного партизанського генерала,— мені й зовсім стало скрутно. Забули, як кажуть, про печене й варене — розкажуй і розкажуй про Ковпака. Не про кінофільм, а про самого Діда, який уже справді став легендою.

Необачно зізнався присутнім, що був добре знайомий із командиром партизанської армії, чим підлив масла у вогонь. Легко зрозуміти кубинців — адже партизанська боротьба для них не абстракція, не вичитане з книги поняття, а живе життя. Адже така ж сама партизанська армія принесла звільнення народові від батістівського режиму лише п'ятнадцять років тому.

Довгенько тривала наша зустріч. Дісталось й Остроумовій. Затокували гречні кубинці-чоловіки довкола Олі. Питання, питання. Їм усе цікаво.

— Як ви створювали свою роль у фільмі «А зорі туг тихі...»? Ми читали есе Станіслава Ростоцького про його кіноповість знамениту. Він говорив у тій статті, буцімто ви самі попросили в нього роль?

Викручувалася Оля цікаво, дотепно. Бо таки справді зверталася з тим проханням. А треба було відповісти, нібито просила і разом з тим не просила...

А ще посипалися питання про Оліні уподобання, її мистецькі смаки. Хто з кубинських кіноактрис найбільше до душі Остроумовій? А з акторів? Чи танцює Оля, чи співає? На якому інструменті грає?

Язык Олі не розминувся з перцем, і це подобалося господарям, особливо ж чоловікам.

Та й гарна ж Оля, та й молода. Вродою своєю, юністю, ладненьким станом, щедрою й широкою усмішкою полонила аудиторію. Навіть коли відповіді були наївні, вони працювали на актрису, засвідчуючи дівочу цнотливість і житейську мудру простоту...

Чималий інтерес проявили до режисера, який працює переважно в дитячому кінематографі,— Олександра Мітти. Нібито відповідаючи на питання, яке поставили Олі Остроумовій, Мітта з деякою засмученістю зізнався:

— Я належу до режисерів, які не люблять, коли актори проявляють ініціативу.

Але найбільше питань було до найпопулярнішого артиста радянського кіно — Євгена Матвеева. Його ролі — це ціла повоєнна історія нашого кінематографа. Костянтин («Дім, в якому я живу»), Нагульнов («Піднята цілина»), Федотов («Рідна кров»), Нехлюдов («Воскресіння»), Будулай («Циган»), Шаповалов («Я — Шаповалов Т. П.»).

А ще ж Матвеев ставив фільми — «Циган», «Поштовий роман», «Смертельний ворог»... І зараз їх робить.

Захоплено розповідав Євген Семенович про свою любов до мистецтва, про те, як з театру прийшов у кіно. Я з задоволенням слухав його пристрасний виступ перед кубинцями. І мені згадувалися інші розповіді народного артиста про себе, про те, як ішов він і як прийшов у святе мистецтво.

Хоча за декаду і обмаль було хвилин, вільних від зустрічей, подорожей, від поїздок і візитів, та інколи все-таки випадала мить, коли Євген Семенович забував, що він людина із світовим ім'ям, що його знають на всіх континентах землі, і поринав у спогади.

Обступали його в ту мить степові простори, поставало побачення з юністю, і він тоді ставав розчуленим і якимсь домашнім, близьким. І хотілося сказати йому таке слово, яке б принесло втіху душевну, компенсувало відсутність радощів, простих дитячих радощів, які оминули його в перші роки життя.

Взагалі вважається: всяке дитинство — блакитне, безхмарне, де б ти не народився. Чи пройшло воно в розкішних палатах, чи в лопухах. Далєбі, не так. Актор сам говорить із сумом. Босоноге дитинство було, але радощів дитячих пам'ять не зберегла.

— А я ж ваш земляк, Василю. З діда-прадіда українця, у Таврії народився. У глухому степовому селі. Не було в мене безхмарного дитинства. Батько покинув нас з матір'ю, коли був я ще маленьким. Переїхали з нею в районне містечко Херсонської області — в Цюрупинськ. Мати «ухитрилась» влаштуватись... прибиральницею в школі. Якби не ця її робота, чи й зміг би я закінчити десятирічку. До речі, вчився там з Костянтином Кудієвським. Тепер це відомий на Україні письменник, що пише російською мовою, і кінодраматург, автор психологічних романів і романтичних кіноповістей. Він і в школі був романтиком. Схиляв мене до літератури. Дуже схиляв. У гурток водив не раз і не два. Та не прихилив. Вабило мене мистецтво, яке полюбив, певна річ, ще в школі. Так тягло воно, що забував я і про обід, і про вечерю, про все на світі.

Тільки ж не думав, не гадав, що може стати володарем дум людських отакий собі хлопець із таврійського села, де всі його однокласники мріяли про моря-океани, про морську службу. А є на Херсонщині село Геройське, то звідти вийшло сто капітанів.

Глузували хлопці з мрії Євгенової. Подумаєш, професія! Лицедійство! Це кожний зуміє. Он у школі, в драмгуртку, хлопці й дівчата що витворяють. Суфлер підказує, а ти повторюй. І вся творчість, і вся штука. А капітаном корабля так просто не станеш. Там суфлера не буде. Там треба самому все-все знати.

Одне слово, вельми непопулярним було його захоплення серед однокласників. Але жила там ще одна особа, яка не поділяла скепсису хлопців, закоханих у море.

— Женю, з тебе вийде артист. Вийде! — казала, хвилюючись, що й Євгенові передалось те хвилювання. — От ти граєш у самодіяльності, й інші теж лицедіють. Ти бентежиш, чуєш, бентежиш серця. А інші — тільки слова повторюють, за суфлером.

І та віра, хай однієї людини, не дала йому відректися од юнацької мрії.

— Вступив я перед війною до театрального училища в Києві. Мати плакала, не пускала. «Хіба це ремесло? Ти б у токарі, в слюсарі йшов. Мав би шматок хліба. А то чи й не професія — людей передражнювати?..» Минула війна, став я офіцером-артилеристом. Потім працював у новосибірському театрі «Красный факел».

Згодом трапилася придибасія. Думав: уже ніколи не повернуся в мистецтво. Я знімався в кіно, скакав на коні, впав і пошкодив хребет. Інвалід...

Але обійшлося. Повернувся в мистецтво. І ще й на коні можу триматися, і на танку, і на літаку.

Мама моя жила зі мною. Раділа за сина. Часто я її запрошував на спектаклі. А вона глядачка безпосередня. Плакала тихенько, аби не звернути на себе увагу сусідів по кріслу. А зі сміхом ціла біда. Дуже часто їй хотілося не усміхатися, не сміятися, а просто од душі реготати. Але не сміла, шануючи серйозну працю актора. Бачила ж не раз, як важко було мені готувати роль. І — тамувала в собі сміх.

З-за куліс спостерігав я за нею. А вдома, дивуючись, запитував: «Що, мамо, не смішно було?» — «Воно, сину, смішно. Дуже смішно. Та хіба гоже сміятися? Ви так трудилися».

Вона шанувала будь-яку працю, і фізичну, і розумову. Цінувала і многотрудну працю актора. Любила повторювати: «Ти, сину, на умствений роботі. Не порівняти з...— І називала низку прізвищ наших знайомих, серед яких були хороші майстри своєї справи... Але... вони не на «умствений роботі».— Хіба ж можна сміхотрихи справляти в таких ділі».

Я радий, що скрасив її старість, забрав до себе і прилучив просту жінку до... святого мистецтва.

Говорив жартома:

«А ти хотіла, аби я в слюсарі чи в токарі пішов...»

«А що, і то гарна робота. Де б не жив — свіжа копійка. Не глупе то діло. Не глупе».

Часто зітхала, говорила із скрухою:

«Якби інше виховання... Ні пундиків, ні мундиків у тебе, сину, не було, як ото школярем... Інший коржиків на меду принесе в клас, задається перед хлопцями. А нам з тобою, сину, було не до медяників. Та, слава богу, і без пундиків, без мундиків не гірший від людських дітей...»

Вона дуже не любила хвалити мене, особливо перед людьми.

«Син ваш Євген уже заслужений артист...»

«Авжеж що заслужений... Значся, не гірший, як у добрих людей».

Коли присвоїли звання народного артиста Російської Федерації, прийшли друзі привітати.

«Вітаємо вас з народним!»

«Спасибі, діти, що шануєте сина мого. Народний. Мати його, вважай, технічною в школі була. Дешевшої роботи вже й немає на світі. Авжеж, не з дворян чи ще там князів яких Женя. Авжеж, з народу він. Тому й народний. Не гірший, як у добрих людей».

Часто повертався в розмові до теми виховання, до матері зокрема. Аж очі зволожувалися, коли згадував її.

Однаке Євген Семенович закінчив відповідати на численні запитання. Закруглюємось. Прощаємось — до нових стріч.

Воно б, може, й не годилося розповідати про обід. Але, по-перше, це був перший офіційний обід у Гавані. І, як потім з'ясувалося, не тільки обід і не стільки обід, а надзвичайно цікава бесіда, заглиблена в наші культурні відносини, в наше кіноремесло, в творчі зусилля обох сторін. Мовилися слова щирі, може, непричесані, але спрямовані на поліпшення мистецтва кіно, особливо радянського, оскільки говорив переважно господар кубинської сінематеки. Отже, варто оповісти.

Тим паче запросили нас у фешенебельний ресторан «Башта» — «Ла Торре». Це на тридцять п'ятому поверсі. Як годиться в Європі і на Заході, перед тим, як сісти за стіл, — аперитив.

Явився сам президент кіноінституту. Альфредо Гевара людина авторитетна. Вчився з Фіделем у молодості, кажуть, не поривають вони дружніх, сердечних зв'язків з часів юності.

Альфредо Гевара стрункий, немов юнак, років десь за сорок, смуглолиций. Манери інтелігентні, вміє слухати співбесідника, говорить пристрасно і гаряче, коли розходиться, так і проситься на губи порівняння: «Як Фідель». Але — коли розходиться... А не завжди розходиться, не завжди можна його розколикати.

Переходимо до залу. Це велике, високе і світле приміщення з чудовим кондишеном. Спека вулична не відчувалася — установки працювали, як їм і належить працювати.

Звідси добре видно Мексиканську затоку. Привертає увагу білий колір будов, які, здається, видряпуються одна на одну. І замало зелені.

Он там, за туманним видноколом, Америка, штат Майамі, американське Сочі, — туди їде люд відпочивати,

старі кістки розігріти. Туди ж поспішають у пошуках пригод модні дівиці, всілякі авантюристи. Скажіть в Америці слово «Майамі» — і вам у відповідь кинуть: «Хто в Майамі не бував, той дива не видав».

Чого найбільше на Кубі, то це — сонця. Воно просякає повітря, вливається у вікна, воно лле на древню і молоду Гавану могутні потоки світла і спекоти.

За столом, окрім делегації й президента, ще кілька знайомих і незнайомих. У тім числі всюдисущий начальник департаменту зовнішніх зв'язків ІКАІКу Саул Йелен. Поруч зі мною Зоя, перекладачка. Вийшла за кубинця, що закінчив радянський учбовий заклад. Тепер трудиться в одному з міністерств. Але громадянство у Зої радянське. А живе й працює на Кубі звичайним службовцем. За столом Амброс Хосе — співробітник інституту і його колега Фернандес (прізвища його не пам'ятаю). Всю дорогу — Фернандес і Фернандес. Це ім'я так поширене в латиноамериканських країнах, як у нас Іван.

Хочеться виділити актрису Еслінду Нуньєс, грає вона у фільмах «Люсія» та «Вершник без голови». Перший — кубинський, другий — радянський. Але кубинці допомогли нам його зробити, в основному знімали його на Кубі.

Еслінда вільно говорить по-російськи. Цікавлюся, де вона навчалась.

— Коли запросили мене на зйомки фільму «Вершник без голови», вирішила я серйозно взятися за російську мову. А доучувалась, чи, вірніше, удосконалювала свої знання вже на знімальному майданчику.

— Я бачив вас в одному кубинському і в одному радянському фільмах. Ви мені вельми сподобалися. Хотілося б, щоб ви зіграли у фільмі українсько-кубинському, — кажу Еслінді.

— О, я з великою радістю.

— Подумаймо, сюжети підказує саме життя. Я знаю одну дівчину, яка вийшла за кубинця, що здобував вищу освіту в Києві. Я знаю моряка радянського, який жив на Кубі і який назвав свого першого сина Фіделем. Фідель уже в четвертому класі, відмінник. Уже все перечитав про Кубу. Батько й син закохані у вождя кубинської революції. Хіба не звучить — Фідель Павленко?

— А батька як звати?

— Батько — Валерій Павленко. Працює в Києві, на заводі «Ленінська кузня». Є сюжети, Есліндо?

— О, звичайно...А що стало приводом до того, що назвали сина Фіделем?

— Того дня, коли у Валерія Павленка народився син, у Києві приймали Фіделя Кастро.

Ще була симпатична актриса — мулатка Дейсі. Як тільки представили її, Матвеев ураз скаламбурив:

— Дейсі, ти мене не бейсі...

Розтовкмачили дівчиську по-іспанськи. Ох і сміялася з того дівчина.

Потому несподівано наkostenчиласть:

— А чого я маю боятися гарної людини?

— Правильно, Дейсі. Бійся Мітту, нашого керівника. А артиста — ніколи, — підхопив Матвеев.

Принесли суп з цибулі. І знову Євген Семенович:

— Півсвіту об'їздив, а супу з цибулі так і не їв ніде. Оце вперше. І знаєте — можна їсти. Смакота!

Імо суп з цибулі, а запиваємо вином іспанським. Довідка: на Кубі ніколи не садили виноградних лоз. Тобто садити садили, але вони не приймалися. А коли й приймалися, то ніколи не давали врожаю.

Радянські вчені теж пробували, але лоза ніяк не росте на кубинській землі. А коли й росте, то безплідно.

З нашого залу видно не тільки Мексиканську затоку, а й башту, древню, спозаколишню. Башта увінчувала фортецю, яка захищала бухту, вірніше, вхід до бухти, де було місто. Захищала від піратів. Свого часу ними кишіли моря й океани. Не перевелися пірати і в двадцятому сторіччі. Бо як інакше назовеш тих, хто висадився на Плайя-Хірон шістдесят першого року?

Думаю, фортецю ще не варто повністю віддавати музею. Поки не перевелися пірати двадцятого віку, порох треба тримати сухим!

Отакі думки навіяла старовинна фортеця, перетворена на вернісаж.

Одразу за фортецю — порт. Видно резервуари для пального. Туди регулярно підходять радянські танкери з нафтою, яка живить усю машинерію Куби, від теплових електростанцій аж до автомобіля включно.

Будемо оптимістами. Не вічно ж триватиме блокада Куби з боку латиноамериканських країн та сусіда найближчого — Сполучених Штатів. Думаю, прийде час, і в Штатах з'являться реалістично мислячі люди, які

висловляться за торгівлю з Кубою традиційними товарами. Зокрема, за купівлю на острові цукрової тростини. Прийде час, прийде! Та він, власне, уже й прийшов.

Альфредо Гевара, відповідаючи на наші запитання, вносить ясність у деякі аспекти мистецького життя.

— Проблема актора? Ми намагаємось мати своїх акторів. Тому платимо тверду зарплату.

Далі точиться розмова про талант актора, про те, як використовує свій талант той чи інший митець.

І знову — про кіно, тепер уже технічне оснащення.

— У Гавані лише два кінотеатри широкоформатні. Усього в країні три. Будується четвертий. Це на вісім мільйонів населення країни. Малувато? Ясна річ! Всього в країні 439 кінотеатрів.

Зауважимо: на Україні сто п'ятдесят вісім широкоформатних кінотеатрів.

— Ми закупили за рік сто тисяч телевізорів. Переважно в Радянському Союзі. Бо американські вже остаточно зіпсувалися — немає запчастин.

Трохи відхилився од теми. До — запчастин. На Кубі ви можете побачити автомобіль, який у нас не проїхав би й десяти метрів, бо гарними кубинськими дорогами котяться часом купи іржавого брухту. Без фар, без скла, навіть переднього вітрового, без запасного колеса і навіть диска. Чимало машин страшенно облуплені, немов спеціально підготовлені для кінозйомок дотепної комедії.

Але не до сміху володарям автомобілів. Більшість з них американські. Де взяти запчастини для «фордів», «бюїків», «кадилаків», «імперіалістів»?..

Однаке, повернемося до господарів. Послухаємо Альфредо Гевару.

— І ще мені хочеться сказати ось про що. Я буваю в Радянському Союзі кожних два роки. Не можна не бачити нового ритму життя радянської людини. Ритм життя і в інших країнах міняється. Тут декретом ніяким не уповільниш його і не прискориш. Міняється технічне оснащення нашого повсякденного побуту, міняється і ритм усього нашого життя. Але чому ми не бачимо цього у ваших фільмах? Ваші фільми повільні. Не встигають за ритмом сучасним. Проблема ритму — одна з найважливіших у кіно.

— Коли йдеться про демонстрацію радянських фільмів на Кубі, то треба зважати на таку обставину. Ку-

бинська публіка вихована на інших зразках. Десятиліттями так виховувалась. Подумаймо разом з вами, чому найбільший успіх випав на «Білоруський вокзал» та «Соляріс». У першому фільмі — герої війни. Це дуже близька нам тема. Ще свіжі рани бійців Фіделя в боротьбі проти Батісти й реакції. А «Соляріс»? Наукова фантастика завжди в моді. Хоча фільмів на цю бажану тему вельми мало і не тільки радянських.

— Торкаємося іншої проблеми. В радянських фільмах герої, особливо в картинах останніх років, майже завжди гинуть. По-перше, це не виправдано з точки зору концепційної, сюжетної, ідейно-естетичної. Ви перемогли, отже, чому обов'язково гинути героєві?.. Не переконливо. Ви мене, глядача, не переконали, що герой мусить будь-що загинути. Іншого виходу в нього, мовляв, немає. Логіка образу, подій за це. На жаль, часто буває, що логіка образу, логіка подій не за смерть. Автори заради гостроти розправляються з героєм, який став улюбленим. Скажете: були жертви, були мільйони жертв. І не «були», а двадцять мільйонів залишилося на полі бою. Але живих лишилося більше. І глядач хоче бачити переможців, особливо на нашій півкулі, на континенті, який справді палає. Нам потрібні твори, які б надихали, кликали до перемоги. І щоб глядач виходив з кінотеатру з високо піднятою головою: «Коли війна справедлива — перемагає той, на чиєму боці справедливість». А ви часто пропонуєте зовсім інші фільми. Хай фільми ті, які нам потрібні, але з героєм розправляєтесь жорстоко. Зрозумійте мене правильно. Ми не вимагаємо в кінострічках обов'язковий хеппі енд. Але ж не можна так, щоб герої вмирали. Як це ви робите в багатьох фільмах про війну. На нашу публіку погано впливають трагічні фінали.

Торкнемося іншої проблеми. Ми завжди стараємось скласти програми так, щоб тематика була різноманітною. І обов'язково кожного тижня — комедія. І тут нам часто ставало сумно, коли переглядали ваші фільми. Ви так мало випускаєте комедій. А шкода. Радянські кінокомедії знані в усьому світі — «Веселі хлоп'ята», «Багата наречена», «Музична історія», «Волга-Волга». Та й повоєнні часи дали нам чимало дотепних комедій. Радянських комедій. А зараз із свічкою їх не знайдеш. Чому, товариші? Повмирали комедіографи? Живі-здорові. Немає кінодраматургів, які пишуть комедії?

— Драматурги є, товаришу Гевара. Кінокомедій немає,— вставляє Євген Семенович.

«...» — В чім же річ? Розлюбив радянський глядач такий раніше улюблений жанр?

— Радянські глядачі ждуть не діждуться кінокомедій. Повірте мені, актору й режисеру, який теж кохався в сміхові.

Це Матвеев.

І знову тему осідлав Альфредо Гевара.

— І взагалі, щоб знайти комедію, треба багато шукати. У нас вельми популярні італійські фільми. Чому? Тому, що вони зроблені з усмішкою. Взагалі італійці все роблять з гумором. Ми схожі на італійців. В нашій історії були важкі часи. Але в найтяжчу годину народ знаходив у собі сили, щоб усміхнутись. Жарт завше супроводжував кубинця. Ми могли вжити і грубий зворот мови, і солоне словечко. Бо вони допомагали в житті, в боротьбі — вижити, як нації, вистояти і перемогти, як бійцям.

— Ви сказали — «могли», — знову вгвинчується в розмову Євген Матвеев.— А зараз не можете?

Усі кубинці заусміхалися, заясніли добрими усмішками. Можна вже й не відповідати на ехидненьке запитання народного артиста. Могли і можуть! Бо оптимізм народу помножився на оптимізм життя, на стабільність усього суцього на острові.

— Зайдіть в автобус,— говорить далі Альберто Гевара,— прислухайтеся, про що гомонить люд, і ви вже знайдете гумористичну тему для фільму. Зверніть увагу на публіку, що розмовляє на вулиці. Як багато вона говорить, як запально руками розмахує. Так поведуть себе ще італійці.

— Коли узагальнити сказане мною, то можна закінчити так: треба показувати сучасних людей у сучасному суспільстві. З новим ритмом життя. З тими змінами, що внесла і вносить науково-технічна революція. Вона діє у всьому світі, в тому числі і в Радянському Союзі. Ваш сучасник багато в чому змінився порівняно з тим, коли я вперше побачив радянського громадянина. Покажіть нам його, в багатьох параметрах, у багатьох вимірах. Покажіть повноправного, всебічно розвиненого радянського громадянина, освіченого й дотепного, і не тільки кубинський глядач, а глядачі всього світу скажуть вам сердечне спасибі. Так і моему другу, товаришу Єрмашу

передайте. Бо коли казати правду, по екрану радянського фільму часом сновигає чоловіча, який сам не знає, чого він хоче. То він підозріло і «глибокодумно» мовчить, то, навпаки, теревенить таке несуттєве і не обов'язкове, що дивуешся, нащо такий фільм, нащо треба було знімати. А знаходяться такі — ще й підхваляють... А нам прикро. Бо ми знаємо: в житті радянська людина зібрана, вольова, енергійна, знає, за що бореться, самовіддано будує нове суспільство.

Ми подякували Альфредо Геварі за змістовну бесіду і поспішили на розмову з надзвичайним і повноважним послом Радянського Союзу на Кубі.

Це знаний мною колишній секретар Дніпропетровського обкому партії Микита Павлович Толубєєв.

Посол розповів про країну, її історію, сучасне і майбутнє Куби. Географічне становище таке: край цей називається Вест-Індією. Розташована Куба в системі Великих Антільських островів. Населення — вісім мільйонів. Поділяється на шість провінцій. Населяють країну кубинці — нащадки переселенців з Іспанії, а також нащадки рабів-негрів, вивезених у шістнадцятому-девятнадцятому століттях з Африки. Живуть на острові й індіанці.

У столиці Гавані — мільйон двісті тисяч мешканців. Є ще три великі міста — Мар'янао, Сантьяго-де-Куба та Камагуей.

Острів має форму довгасту, розтягнуту на тисячу двісті п'ятдесят кілометрів, а в ширину — лише сто кілометрів.

Клімат на Кубі тропічний. Острів відкрито 1492 року.

В лютому 1895 року спалахнуло повстання, яке очолили патріоти Хосе Марті та Антоніо Масео.

Цікава і знана новітня історія. Та яка то історія! Це — сьогодення, бо історія новітня почалася 26 липня 1953 року. То вже нова епоха, нові відносини між людьми, нове життя. Знаменитого 26 липня, яке увійшло у всі календарі світу, група революціонерів на чолі з Фіделем Кастро зробили спробу захопити військові казарми Монкада в місті Сантьяго-де-Куба.

Першого січня 1959 року — новий етап кубинської революції. Повстанська армія вступила в Гавану.

Кубинське кіно теж має свою історію. Перший художній фільм «Мануель Гарсія» поставив режисер Кеседо.

Але історія твориться на наших очах, твориться тепер у містах і селах Куби, на заводах і в кооперативах, в інститутах і в наукових лабораторіях.

— Раніше туристи американські марнували тут життя. Картярські будинки, пляжі, ресторани — все було до послуг багатих американців. Коли узагальнити зусилля революційного уряду, то найбільші клопоти тут про дітей, юнацтво, отже — про майбутнє Куби. І ще зважте на таку обставину: країна бідна на енергетичні ресурси. І коли називати речі своїми іменами, то треба сказати — Куба і залишається в блокаді. В економічній блокаді. За ухвалою міжамериканської організації, куди входять країни Південної Америки.

Дозволю собі на хвилинку відволіктися від бесіди з послом.

Міністр закордонних справ Коста-Ріки виступив з заявою, в якій закликав країни Латинської Америки зняти з Куби блокаду. З ним погодилися два президенти того континенту.

Життя йде вперед, і ми віримо в людський прогрес. Перемагає завше нове, а не закріплене. А ось що принесли газети в кінці минулого року з консультативної наради країн Організації Американських держав (ОАД): дванадцять держав виступило за скасування санкцій проти Куби.

Тобто більшість країн.

Повернемось, однак, до кабінету посла.

— Допомога Радянського Союзу загальновідома. Ми продаємо пшеницю. Як продаємо? Шляхом посередництва — купуємо в Канаді, а веземо на Кубу. І це розумно, ясна річ.

— Що ж усе-таки виробляє Куба і що вирощує? Чим вона багата?

— Традиційна сільськогосподарська культура — цукрова сировина, тростина. З допомогою Радянського Союзу виробництво тростини ставиться на промислову основу. Звичайно, збирають урожай, в основному, з допомогою старожитніх мачете. Але вже працюють у кооперативах комбайни, винайдені радянськими конструкторами. Чимало продукції тростини купуємо ми, а також соціалістичні країни. Другою традиційною культурою є тютюн, який перетворюється в чудові, славні на весь світ гаванські сигари.

— А корисних копалин на острові немає зовсім?

— Є нікель... Сказати об'єктивно, країна переживає складний період історії. Але який ентузіазм, скільки енергії виявляють люди на кожному кроці в будівництві нового життя! Вибір продуктів не вельми великий: рис, квасоля, свинина. А ще чисто кубинські коренеплоди — батат, юка. Більшість — тропічні фрукти.

Розмова заходить про кадри. Їх не вистачає — багато інтелігенції покинуло країну. Щороку до Радянського Союзу виїждять на навчання шістсот чоловік. І в Києві навчається чимало кубинців — в університеті, інститутах, технікумах.

— Посилено готуються кадри, щоб у якийсь спосіб угамувати кадровий голод. У країні три університети — в Гавані, Санта-Кларі та Сантьяго-де-Куба. Уряд Куби чимало запрошує тепер наших спеціалістів на роботу. Вони вчать кубинців оволодівати новими спеціальностями, сучасними машинами.

Є в країні Академія наук, яка об'єднує наукові інститути й лабораторії.

— В Гавані ми не бачили ні голодних, ні жебраків, ні погано одягнутих, — зауважуємо ми. — І гультяйства, бродяжництва не бачили.

— І не побачите. Бо таких на Кубі справді немає. Промислових і продовольчих продуктів цілком вистачає населенню.

Підкидаємо питаннячко Микиті Павловичу щодо проблем.

— О-о, проблем вистачає. Де їх немає, тих проблем? Скажімо, з зарплатою. Було так. Коли ти шофер, одержував до революції, скажімо, чотириста песо, то будеш до самої пенсії ті песо одержувати. А той, що скінчив курси і прийшов на підприємство, то одержуватиме згідно нових декретів уряду.

— Скільки?

— Різниця велика.

— І ніяких конфліктів?

— Недавно відбувся профспілковий з'їзд, де ту «традиційну» зарплату піддано гострій критиці. На з'їзді виступив Фідель Кастро з промовою, у якій гостро критикував ту «історичну» зарплату... Та ви самі прочитайте. Це було в нашій пресі.

Прочитали. Виступаючи на закритті XIII з'їзду профцентру трудящих Куби, Перший секретар ЦК Компартії Куби, прем'єр-міністр Революційного уряду

Фідель Кастро підкреслив: історичне значення з'їзду наших трудящих, який продемонстрував високий рівень їх політичної й революційної свідомості, важко переоцінити.

З'їзд обговорив питання, що мають вирішальне значення для революційного процесу на Кубі. Він проходив в умовах широкої демократії.

Одним з головних принципів, які обговорювалися на з'їзді, був принцип: «Від кожного — за його здібностями, кожному — за працю». Це — головний принцип соціалізму, і наші робітники зрозуміли це. Коли ми здійснимо цей принцип, то зможемо приступити до здійснення комуністичного принципу: «Від кожного — за здібностями, кожному — за потребами».

Цей принцип відповідає більш розвинутому, комуністичному суспільству. Але комунізм не можна утвердити шляхом декрету. Цієї мети людина може досягнути в ході нелегкої боротьби, це буде підсумком процесу розвитку.

Природно, що після перемоги революції впроваджується в життя ряд принципів, які носять комуністичний характер, наприклад, усім громадянам надається безплатна медична допомога і можливість одержати освіту. Але для того, щоб правильно винагороджувати за працю, треба застосовувати інший принцип — соціалістичний. Ми можемо виправити і виправимо помилки ідеалістичного характеру, що мали місце в цьому відношенні.

Для того, щоб жити при комунізмі, говорив далі оратор, треба не тільки мати комуністичну свідомість, але й володіти розвинутими продуктивними силами.

З'їзд, продовжував Ф. Кастро, став першим кроком на шляху до досягнення максимальної ефективності економіки, забезпечення участі трудящих у розв'язанні економічних проблем. Це є головним завданням партії, політичних і масових організацій країни на найближчі роки.

Зараз розробляється п'ятирічний план розвитку кубинської економіки до 1980 року, який буде прийнято на першому з'їзді Компартії Куби. Ми впевнені, заявив оратор, що всі наші трудящі візьмуть активну участь у розробці цього плану.

Фідель Кастро високо оцінив підсумки з'їзду, який переконливо показав політичну зрілість робітничого класу.

Трудащі Куби продемонстрували солідарність з боротьбою робітників усього світу, висловили почуття любові до трудящих країн, підтримку братньому народу Чілі та героїчній боротьбі арабських народів, народу В'єтнаму і братському народу Пуерто-Ріко, африканським борцям проти колоніалізму, неокolonіалізму та расизму. Коли Батьківщина великого Леніна допомогла Кубі у вирішальний момент усім необхідним, підкреслив Ф. Кастро, то буде справедливо, коли ми допоможемо іншим революційним народам.

— Здається, на Кубі ще немає парламенту? Чи не готуються тут до виборів?

— Зараз іде діяльна підготовка до першого з'їзду партії.

Потім розмова була про різне-всяке. І не було краю нашим запитанням. Країна надзвичайно цікава, перша соціалістична на американській землі.

— Є, напевно, й свої складності в будівництві нового життя?

— Складності двох напрямків — у сферах економічній і духовній. Річ у тім, що протягом десятиліть Куба мала єдине індустріальне спрямування — на індустрію розваг для багатих американців. Більшість міського населення працювало в цій індустрії. Нині партія, уряд створюють справжню власну індустрію. Росте робітничий клас, як передовий клас суспільства, зростає духовно весь народ, усе чіткіше і ясніше розуміє, куди його веде партія і стає свідомішим у бурхливому морі житейському. Ви говорили про справжність вражень. Це реальне враження — все тут справжнє. Будуються справжні основи економіки, весь народ вчиться по-справжньому будувати соціалістичне суспільство, незважаючи на осатаніле цькування ззовні.

Подякувавши Микиті Павловичу за змістовну бесіду, ідемо прогулятися містом. Хочеться зайти в магазини, побачити, чим торгують кубинці.

Та колеги, що супроводжують нас, зокрема Зоя, повідали: у звичному розумінні магазинів тут зараз немає. Є продовольчі та крамниці промислових товарів, де кубинець може купити, згідно нормування, і продукти, і одяг, і все необхідне. У всякому разі з товарів першої потреби.

Є, правда, кілька магазинів у Гавані так званих комерційних. Але туристу туди потикатися немає чого.

Жарти жартами, але після зустрічі з послом таки пішли, знайшли два магазини. Один з них торгує товарами — годинники, духи, якісь пряжки. В іншому товарі на купони. Людей у тих магазинах — негусто.

Отже, коли забігти наперед, то можна сказати — ніхто з нас не використав жодного сентаво, жодної монети.

Коли узагальнити сказане, то можна зробити висновок — блокада з Куби не знято. І хоча відносини з деякими країнами Латинської Америки після відомих подій у Чілі 11 вересня 1973 року й погіршилися, але вже на кінець сімдесят четвертого року більшість латиноамериканських держав висловились за зняття блокади з Куби. І це рішення було прийнято в складній обстановці. Адже латиноамериканські країни, за рішенням тієї ж міжнародної ОАД, розірвали одна за одною дипломатичні відносини з Кубою. І не торгують з нею. Те рішення було прийнято під наполегливим тиском «доброго» сусіди з півночі. І, незважаючи на існування такої ухвали, більшість латиноамериканців висловилося за зняття блокади.

10 грудня в приміщенні кінотеатру при кіноінституті ІКАІК «Синематека» відбулася прем'єра радянського фільму «Гарячий сніг».

Перекладачка Зоя назвала радянську делегацію, кожного поіменно. Зал тепло зустрів представників нашого кіно. Тут сиділи глави дипломатичних представництв ряду країн, письменники, артисти, вчені, посланці робітничого класу, що виявили великий інтерес як до кінокартини «Гарячий сніг», так і до Тижня радянського фільму взагалі. Видно, залюбилися в наші кінокартини.

Не протокол привів дипломатичний корпус до «Синематеки».

Од імені майстрів мистецтв Куби слово виголосив Альфредо Гевара. Він сердечно вітав кіномитців країни, яка у важку годину подала дружню руку і продовжує свою благородну і братерську місію. Візит нової делегації кіномитців свідчить про поглиблення наших контактів в області культури, зміцнення непорушної дружби і сердечного єднання наших народів.

У своєму слові-відповіді керівник делегації подякував за добрі слова про радянський народ, сказав, як і годиться в таких випадках, про кожного із членів де-

легації і висловив надію — Тиждень радянського фільму на Кубі буде успішним.

Після врештостого відкриття фестивалю нас у холі перехопило гаванське телебачення і влаштувало інтерв'ю з кожним окремо.

Наступного дня товариство моє радянське побажало подивитися цікаві іноземні фільми, які ще не дійшли до нас. Усіх кінокартин, що випускаються в світі, фізично не можна передивитись. Тільки Японія щороку випускає сотні кінокартин — художніх, повнометражних.

Цього разу був документальний фільм про популярного артиста, улюбленця чилійської публіки, співака Віктора Хара. Кінодокументалісти зуміли зібрати про Хара все — записи його пісень, уривки фільмів з його піснями, розповіді тих, хто знав Віктора живим, красивим, залюбленим у свободу і людей, які пізнали ціну свободі.

Пісні Віктора Хара... Вони задушевні, на народній основі. А сам він — молодий, усміхнений, здається, весь зітканий з ласки і добра. І не віриться, щоб знайшлася на нашій землі потвора, яка б могла фізично знищити людину, що приносила усім, хто бачив, чув його пісні, — непідробну радість, естетичну насолоду.

Знайшлися такі варвари в двадцятому віці. Вони не просто вбили, вони четвертували його, висмоктували поступово краплю за краплею кров — відрубали руки. Цього їм вдалось мало. Відрубали ноги. Мало. Треба щось іще таке утнути, щоб кістки варварів минулих століть заворушилися, відчувши, що піночетці перевершили і варварів, і інквізиторів у своєму катівському ремеслі. Вони ще й очі викололи співцеві.

Але як би там не сатаніли кати, ми віримо: пісня Віктора Хара повернеться в отчий дім. Повернеться!

А пісня продовжувала звучати і після вбивства співця на стадіоні в Сантьяго. Вона стала навіть популярнішою, з більшим соціальним наповненням, та пісня переступила кордони держав і континентів. І попливла в безсмертя.

У тому фільмі використано кадри шведських кінодокументалістів про фашистський путч у Чілі. Ті кадри донесла до мільйонів людей планети мужня людина, яка тримала кіноапарат до останньої миті свого життя. А провина кінооператора була всього-на-всього в тому, що він хотів зафільмувати події 11 вересня. Боягузлива

хунта не хотіла, щоб народи світу узнали правду про кривавих катів генерала Піночета. А вони узнали. В тому числі з кадрів мужнього шведського кінооператора.

Ми бачимо скособочене обличчя фашиста, який з автоматом наступає на оператора, бачимо цівки полум'я, що вилітають з автомата, вогню, який убив кінодокументаліста. Світ узнав правду про чілійський фашизм. І в тих кадрах — пісня Хара. Пісня про радість життя на землі, яку відняли фашисти. Пісня кличе до життя. Отже, пісня кличе до боротьби з чілійським фашизмом, пісня закликає розігнати морок ночі не тільки в Чілі, а скрізь, де є той морок, де є та чорна ніч.

Фільм починається і закінчується словами Хосе Марті: «Тигр стрибнув і вбив, але він все одно загине».

Так, варвари розтерзали, як людоїди, полум'яного співця чілійського народу, поета й трибуна, але вбивці загинуть од гніву народного, який уже піднімається і йде на бій з темінню ночі і в Чілі і в усьому світі.

Люди, будьте пильні! Не допустіть чілійської трагедії у вашій країні, там, де може визріти коричнева погань. До цього й закликає фільм про Віктора Хару.

Мое товариство забажало подивитися ще щось. І нам запропонували чорний гумор. Фільм французького режисера Жана Луї Трентіньяна. Це його перша кінострічка. Та картина із серії найчорнішого гумору, жорстокого, цвинтарного.

Головну роль виконує відомий актор Трухільйо. Фільм називається «Гарно проведений день». З самого ранку до пізнього вечора герой убиває по-різному, вигадливо, вишукано, використовуючи або людську доброту, або вдячність чи відкритість душі, вбиває з допомогою архісучасної техніки, методично, холоднокрівно, а головне — «дотепно»...

Режисерові немає діла до того, що його герой несповна розуму, що де б не з'явився той маніяк, там уже причаїлася страшна, насильна і «смішна» смерть. І куди б не виїхав на пошуки здобичі вбивця, він зустрічає якихось людей безвольних, як вівці. Той герой витискує вигадливо й холоднокрівно смерть за смертю, як лихач-водій до останку витискує максимальну швидкість з машини.

Далеко піде дебютант, французький режисер Жан-Луї Трентіньян. Якщо він у першій картині так «регіт-

но» відтворив гангстеризм двадцятого віку, то що ж можна чекати од наступних його чорних фільмів?

Подорожуємо по старій і новій Гавані. Згадуємо бачене, співставляємо з тим, що зараз в око впало.

— Річка Альментарес,— показує з автобуса перекладачка Зоя.

— Тут і ріки є? — підкидаю недоречне питаннячко.

На мене дивиться якось зверхньо Євген Матвеев. А чому б не бути річці на території, яка тягнеться на тисячу кілометрів з гаком?

А тим часом в розмову заходить наша красива Остроумова.

І мені — морг. Мовляв, ще підтримувати чи вже досить?

— А риба в ній є? — солодкомовно запитує Оля, виручаючи тим мене. Мовляв, що тут такого — не можна запитати?

Осміхається перекладачка. Тут моря, затоки, океани аж кишать рибою. Але кубинці раніше не мали свого рибальського флоту. Тепер створено риболовний флот, оснащений новітньою технікою лову. Тепер риба стала предметом навіть експорту, як, скажімо, продовжує бути традиційним експорт... жаб у Францію.

Забігаючи наперед, скажу: якось Зоя, хитро примруживши очі, запитала перед обідом:

— Може, посмакуєте жаб'ячі ніжки?

Настала мовчанка, довга і безнадійна. Треба щось відповідати Зої, а воно не відповідається.

— Посмакуємо,— випустив єдине скупе слово народний. Євген Семенович, певна річ.

— Попробую ще кубинських,— зробив вигляд Міта, немов йому щодня просто на «Мосфільм» літаком доставляють жаб'ячі ніжки з Токіо.

— А ви ж, добродію, чого мовчите? — це вже народний до мене.

— Та що ж я? Не скажу я, що той... Як кажуть, за компанію і циган втопився...

А що мені казати? А що мені говорити? Жаба є жаба. Оце приїду додому, матері розповім — плюватися з тиждень.

— А ти ж, Олю, чого знітилась?

Знову запитаннячко з боку народного. Видно з усього, народний — жабоїд досвідчений.

— Коли вже всі...

І до Зої тихенько:

— А нічого з нами не трапиться?

— Коли дві ніжки, то нічого. А як дюжину...

Не буду, одначе, зловживати терпінням читача. Нам принесли засмажені жаб'ячі ніжки. Але то не такі ніжки, як у жаб, що водяться в наших ставках. То жаби особливі, вирощують їх у водоймищах до розмірів гарного курчати. Та й за смаком на курятину схожі ті ніжки. До того ж ще різні соуси, приправи, гарніри...

Щоправда, я не так ретельно розправлявся з ніжками, як з курячими. Таке застереження селянське спіяло: «мало що...» Краще не доїсти, мовляв, аніж переїсти.

За асоціацією згадую ще один випадок. Коли нас запросили в «Башту», звернули увагу на затишних бабусь і дідусів, які чекали свого аперитиву, а також і смачного обіду, до котрих вони, напевно ж, звикали десятиліттями.

— Що це за бабусі й дідусі?

— О, це «бувші»... Деякі з них чотирнадцять років тому відправили дітей у Штати. А самі zostалися в своїх палацах, чекаючи перемін... А перемін так і не сталося. Тобто переміни сталися, але не ті, яких ждали оці антикварні бабусі й дідусі.

— І не «ущільнюють» бабусь у тих палацах? А як взагалі з квартирами? Які ціни на них?

— Ні,— відповідає Зоя.— Бабусь залишили в спокої. Хай сидять біля моря і чекають погоди...

— А за що ж вони живуть ці чотирнадцять років?

— Тут дуже складно. Річ у тім, що коли революційний уряд націоналізував промислові підприємства у знаті кубинської, уряд виплачував капіталістам за націоналізовані заводи. І тепер ті, хто не втік, стриже купони як звичайний буржуазний рантьє, бо веде паразитичний спосіб життя — ніякою суспільно корисною працею не займається, навпаки — з суспільства тягне, паразитує на ньому.

— То як же могли..

Таких питань можна поставити чимало. Адже на американській землі вперше будується суспільство, ім'я якого — соціалізм. І будується в особливих умовах, виняткових, в обстановці економічної блокади. Нині все більше і більше латиноамериканських держав вимагають зняти блокаду з Куби.

Престиж Куби дуже високий, відзначає «Нью-Йорк таймс». На Кубі досягнуто далеко більший, ніж у якійсь іншій латиноамериканській країні, прогрес в області освіти, охорони здоров'я і соціального забезпечення.

«За винятком таких твердолобих диктаторських режимів, як чилійський або парагвайський, уся Латинська Америка вимагає перегляду політики ОАД по відношенню до Куби».

«Париж, 20 (ТАРС). Цілком необхідно, щоб усі латиноамериканські держави змогли врегулювати свої економічні й політичні відносини з Кубою,— заявив у інтерв'ю французькій газеті «Монд» президент Мексики Луїс Ечеверрія Альварес. Глава мексиканської держави висловив надію, що на наступній в листопаді конференції Організації Американських держав будуть переглянуті дискримінаційні заходи проти Куби, прийняті в 1964 році».

Така конференція відбулася, і більшість держав, як ми вже згадували, висловились за розвиток всіляких відносин з Кубою. «Вашінгтон, 20 (ТАРС). Державний департамент США дав дозвіл на поїздку на Кубу сенаторам Джавітсу і Паллу. Це буде перший візит на Кубу членів конгресу США після розриву дипломатичних відносин між двома країнами в 1961 році».

Повернемось до фрази: «То як же могли...»

— Могли. Складність не тільки в цьому. А ви чули про «традиційну» зарплату?

— Чули.

— А як тут боролися із злочинністю. В одній провінції багатії почали чинити терористичні акти по відношенню до представників влади на місцях, звичайно, підбурювані з-за океану. Там, у Штатах, реакція, вигнана з Куби, не дрімає. Що робить революційний уряд? Він арештовує терористів, а їхні родини перевозить у Гавану, поселяє в палаци мільйонерів, що втікали за кордон. А по суботах до сімей одпускають з тюрем засуджених.

— Як це розуміти?..

— Так перевиховували...

— І тепер ті родини живуть у палацах мільйонерів?

— Ні, відправили зі столиці. Правда, не в рідні провінції... Всяке бувало тут. Ви питали про зарплату. Кожен квартиронаймач платить десять процентів зарплати незалежно від площі.

Ми їдемо вулицею, що тягнеться паралельно до моря. Бризки морські такі високі, що окутують не тільки нашу машину, а й прибережні будинки. Вікна, певна річ, щільно зачинені.

— Авеніда п'ята. Це і є Мексиканська затока,— показує на море Зоя.

Проїздимо повз атракціони, що були поставлені на промислову основу — тут розважалися, напевно, багаті туристи.

— Американські гори, які називаються Російськими тепер...

— Ви, Зое, розповідали, у формі гумористичній, що коли в магазинах дають квасолю, то у всій Гавані квасоля, квасоля...

— Авжеж... До кого в гості не підеш — квасоля. А другого тижня батат чи юка.

— І не ремствують на такий не вельми багатий асортимент?

— Аніскілечки. Люди розуміють — труднощі наші тимчасові.

— А ви смакували ту юку і батат? — цікавлюся.

Та нас відволікають хлопчакі й дівчиська, що юрмляться за кам'яним муром. Ми, виявляється, проїздимо біля школи.

Перерва.

Учні, старшокласники, жують бутерброди. Борються хлопці. Дівчатка гуртом невеличким зібралися і, криючись од настирних хлопчаків, розповідають про свої, може, перші дівочі інтими.

Одягнуті школярі пристойно. Коли минули школу, Зоя повертає мене на стару стежину.

— Ви щось про юку і батат питали?

— Я запитував, чи куштували ви ті тропічні овочі.

— Звичайно, мені подобаються... Врешті, це як на чий смак. Кубинці вас всюди пригощатимуть неймовірними, незвичними наїдками. Сподіваюсь, вони сподобаються...

— Цікаво: а як настрій людей? Нормування є нормування — певна кількість і продуктів і матерії.

— Я можу відповісти, як громадянин, що теж живе, як усі. Я — звичайний службовець звичайного міністерства. Але скажу про кубинців. Люди нормою задоволені. Їм вистачає. Тут головне — соціальні зміни. І це зрозуміли на Кубі. Ви пам'ятаєте, що сказав Карлос?

Я, певна річ, пам'ятаю. Карлос — водій невеликого автобуса, який возить нашу делегацію, а часом і колег наших кубинських по місту, за місто.

Якось розговорилися ми відверто з Карлосом про життя-буття. Торкнулися і генерала Батісти, і золотих пляжів, на яких тепер не загоряють товстосуми з Америки. Зачепили різні проблеми. Як воно буває в житті, дружньо обмінювалися думками, не криючись одне від одного, як це й ведеться у справжніх друзів.

Ось що повідав мені Карлос:

— Скажу вам словами мого дядька, робітника. Якби не нова влада, були б і діти його, і правнуки забитими й затурканими, не бачили б вони навіть початкової школи. А тепер дядько заявляє: «Мені малувато м'яса, але моя дівчинка вчиться в університеті».

— Приїхали б ви на традиційні карнавали! Побачили б ентузіазм народу, його темперамент, його оптимізм,— каже перекладачка.

— О, карнаваль! — зрозумів Карлос, про що йдеться, підгопнув на сидінні, не підгопнув, а затанцював. Він повертав до нас смагляве обличчя і показував білозубу усмішку.— О, карнаваль!

Часом Карлос, утомлений спекотою гаванською, здавалося, дрімав за кермом, а те слово збадьорювало всю його душу, примушувало дригати ногами, руками, всією статуєю підплигувати на сидінні.

«О, карнаваль!»

По Карлосу можна уявити темпераментні осінні карнавали, коли на вулицю виходить старе й мале в карнавальних костюмах, коли довкола море музики, пісень, усмішок, масок, дотепів.

Коли Карлос підгопує на своєму сидінні, немов у нього чортяка вселився, коли Карлос враз перемінився, то можна уявити, що роблять тисячі карлосів у карнавальних костюмах. Одне слово: «О, карнаваль!»

У другій половині дня 11 грудня ідемо в museo nacional.

Так написано на будинку, спорудженому спеціально для цього закладу. Будівля в східному стилі. Без вікон і дверей. Арки, арки, східці. Відкриті галереї. І орнаменти. Нагадують наш східний орнамент. Немов потрапили ми в Самарканд до якоїсь знаменитої мечеті.

І тут, як і в кіноінституті, біля входу золотом горять слова Хосе Марті: «Основою свободи, для того, щоб

зберегти республіку, найголовніше мусить бути — зберегти культуру».

Перший зал називається «Sala didactika». Але експонати не відповідають настановам Хосе Марті, бо культура та, очевидячки, не своя, а наносна, привезена, експортована. У всякому разі ось така абстракціоністська покруч — то навіяне формалістичним мистецтвом північних сусідів. У залі переважають залізні конструкції. Як у Соломона Гугенгайма по той бік Мексиканської затоки.

Тринадцять років тому побував я в нью-йоркському музеї Соломона Гугенгайма й бачив таку ж рахубу, — вона ні на що не схожа і її можна назвати, як заманеться. Назовеш «Весна» — прищепиться. Наречеш «Щастя» — теж важко спростувати. А можна і «Дівчина» написати і «Зимовий вечір» — і все буде вірно... Дивовижа, та й годі.

Не можна сказати, що все в цьому музеї дише привізним абстракціонізмом. Ні, є твори реалістичні. І сучасних художників, і митців минулого. Скажімо, дев'ятнадцяте століття — цілком реальне, класичні зразки, як малював, скажімо, наш Брюллов.

Є намагання молодих художників шукати свій почерк, свою манеру. Декотрим вдається зобразити сучасне життя, користуючись вічними законами мистецтва — сюжетні полотна розповідають про діла і людей сучасної Куби. Але з картинної галереї важко уявити сучасної реалії Куби. Життя обганяє митців.

Часто око натрапляє на жінку з ключем — символ столиці острова. Під багатьма картинами стоїть підпис: «Анонімо» — невідомий художник.

Далі зал живопису. Називається живопис «Pintura». А портрет — «Personaje». Тут багато портретів Че Гевари в різних манерах виконання, в тому числі формалістичній. Найкращим видався мені портрет художника Фаяда Яміса. Слово Че (іспанське написання Че) можна зустріти на всіх магістралях країни, на всіх майданах, у театрах і в школах, на заводських корпусах, у будинках селян. На Кубі найбільше портретів Че Гевари.

А зараз перейдемо в іншу будову — музей старовинної меблі.

Тут можна зовсім не знати іспанської мови, бо в кожному залі табличка вказує на епоху: «Periodo primi-

tivo», «periodo formativo», «modera», «periodo neoclásico»...

Музей меблі знаходиться на кафедральному майдані. Там росте велична пальма, висока, струнка, немов сучасна дівчина, що п'є оцет, аби стати ще стрункішою. Особливо захопив мене стовбур, неначе неправдоподібний, немов штучно висічений з мармуру. І віти наче не живі, а театральні — вельми вже витончено-красиві. Поруч дерево з листям, яке скидається на залізне. Дерево схоже на дуб.

На майдані — школа. А на фронтоні знамените гасло «Батьківщина або смерть» — «Patria o muerte». А ще — «Venceremos» — «Ми переможемо». З цими гаслами йшли в бій на Сьєрра-Маестра проти батістівських полчищ, з цими гаслами будують нове життя. «Ми переможемо!» Переможемо блокаду, відсталість економічну, що дісталася нам у спадщину, переможемо неписьменність. Ми віримо в своє майбутнє. З цими лозунгами і виходять у життя випускники школи.

Недалеко від майдану — фортеця зі скульптурною групою. Там — своєрідний музей.

На стіні виліплено випуклими буквами «Exposición monumentos de Cuba».

В ГОСТЯХ У ХЕМІНГУЕЯ

12 грудня їдемо в будиночок, де довгі роки жив Ернест Хемінгуей. Це кілометрів дванадцять од Гавани вгору.

Садиба Ернеста Хемінгуея розташована на горбі, звідки добре видно Гавану. Досить велика, з асфальтованими доріжками, садом і невеликим гаєм. У гаю тім немає, ясна річ, ні мрійливої верби, ні зворушливої своєю ніжністю та дівочою чистотою берези, ні дуба, що не хилиться ніяким вітрам, ні осики з нервово-тремтливим листям, що майже завжди тривожно шепоче, немов повідомляючи про небезпеку.

Дерево в тому гаю своє, кубинське, тобто — тропічне. Фрамбоян, скажімо. Схожий на бамбук. Розквітає у квітні або травні. Бугамбіль — у нього яскраві рожеві квіти. Не кажучи вже про пальми. Пальми скрізь. І великі, і малі.

Будинок не великий і не маленький, одноповерховий, зручний для життя і роботи. Знаменитий американський письменник проживав тут з тридцять дев'ятого по шістдесятий рік. З невеликими перервами.

Дім цей — зручний для літературної роботи. Господар був великим письменником, знаменитим мандрівником, неперевершеним рибалкою, а ще ж і всесвітньвідомим мисливцем.

Він любив Кубу і народ цього острова і ще в двадцять роки приїздив сюди. Тут Хемінгуей написав свій знаменитий роман «По кому б'є дзвін».

Часто виїздив в Іспанію. Тут і мебля і вся обстановка іспанські. Так живуть заможні селяни в Кастилії. За кресленнями письменника і були виготовлені ці меблі, тут, на Кубі.

Простора кімната, відкрита в сад, служила їдальнею. Тут дотримувалася десятиліттями, ні на жоден день не порушуючись, традиція. Тут звичайно обідало троє — сам письменник, його остання дружина Мері і ще одна особа. Хто — гід не сказав. Вдав, що не почув, коли ми перепитали.

На столі стоїть велика розмальована таріль — теж спеціально виконана на замовлення Хемінгуея. Він любив ті малюнки-символи. Гори символізують дитинство, стріла — предків, які були індіанцями, морський значок вказує на наявність в роду письменника моряків.

Як і в усіх кімнатах — мисливські трофеї Хемінгуея. На стіні карикатура художника Давида на письменника — зображення старого й моря. І ще одна картина — бій биків. Автор Роберто Домінго, друг письменника.

Простора вітальня. Мебля оббита кольоровою тканиною. Драп цей уже потертий, хоч, певна річ, з 1960 року, відколи дім-садибу перетворено на музей, на ту меблю ніхто не сів.

Гід показує нам платівки — їх три тисячі. Тут письменник і мандрівник читав, слухав музику. Звертає на себе увагу чорна жіноча постать — подарунок Імми Сумак.

У вітальні багато різних недопитих пляшок. Як залишив ті напої господар, виїхавши до Сполучених Штатів, так усе й лишилося, ніхто не посмів доторкнутися. Адже від дня смерті Хемінгуея все те стало реліквіями, експонатами.

— А що любив господар? — цікавлюсь.

Гід відповідає з серйозним виглядом шельмуватого обличчя:

— Він любив ром, віскі і все інше...

— Учіться, наслідуйте, добродію, — легенько штовхає мене Євген Матвеев, — будьте як Хемінгуей.

— У цьому плані?

— Хоча б у цьому, коли в іншому не виходить...

Це вже не гумор. Це — сатира.

Переходимо в спальню, порівняно невелику кімнату, де й меблі, і килими, і накидки на ліжках — вельми потерті, старенькі — не дуже клопоталися Мері та Ернест домашнім побутом.

— Тут він писав свої книги, — починає розповідати гід.

— У спальні?

— Так, у спальні.

— В цьому домі, досить просторому, не було робочого кабінету? — дивуємось-милуємось.

— Так, письменник не мав свого кабінету.

— А де ж стіл, за яким працював Хемінгуей?

Шукаємо його очима, та не знаходимо.

І тільки тепер помічаємо — недалеко від ліжка прибито до стіни поличку. На ній — старенька друкарська машинка «Royal».

— Хемінгуей працював стоячи, босий, у шортах. Вставав до роботи рано, дуже рано, — охоче інформує нас гід.

На ліжку лежать газети, журнали, листи — це остання пошта, що прийшла сюди вже після смерті письменника. Чомусь не одіслали тих пакетів у США. Так вони й лишилися нерозпечатаними.

Гід розповідає про синів письменника од двох шлюбів. Один з них живе в Африці, а два — в Штатах.

У спальні висить фото друга письменника — Чарлза Суїні. Вони познайомилися на французькому фронті. Фотографії синів — Джона, Грегорі, Патріка.

Осібно стоїть письмовий стіл. А, таки стіл є, сідав-таки за нього, писав-таки за ним?

Але чому на тому столі не рукописи, не книги, а якісь речі, що не мають ніякогісінького відношення до професії літератора?

— На столі ви бачите трофеї письменника, дарунки друзів.

Промовиста деталь, яка ще раз підтверджує оригінальність письменника — Хемінгуей ніколи не користувався тим столом як письменник.

— Невже ж так, стоячи, й писав усі свої твори?

— Не знаю, як працював він в Іспанії, у Франції. Але тут, на Кубі, стояв босий у шортах і клацав на машинці.

Матвеев не був би Матвеевим, якби не шепнув:

— Тобі, добродію, не вистачає лише шортів.— І — до гіда: — А шорти були шкіряні?

— Так, шкіряні.

— От бачиш. Я тобі подарую шкіряні шорти. Друкарська машинка у тебе, сподіваюсь, є? Ну от, потрібні лише шорти. А ви не знали шляху до популярності, добродію...

У спальні висить портрет Мері, четвертої дружини Хемінгуея. За спальнею — бібліотека, без дверей. Єдині двері є лише з вітальні.

Торкаюсь корінців книг, якими користувався великий мандрівник, пристрасний мисливець, чудовий письменник. Як приємно побачити тут книги Достоевського, романи й повісті наших класиків і радянських авторів.

На стінах, в усіх кімнатах, опудала диких тварин, в основному африканських, що їх уполював Хемінгуей. Голова буйвола. А може, та африканська тварина інакше називається? Але що її вбив сам письменник, не викликає ніякогісінького сумніву. Лежить на підлозі взуття. Розмір нівроку — сорок шостий. Білі ботинки. Кинджали на червоному полотні. Ножі мисливські. Без цих реалій не можна уявити Хемінгуея.

Кухня. В кутку — ваги. Господар щодня важився, бо в нього був діабет. Лікарі радили.

І тут книги, книги, на простих поличках пофарбованих. І тут зброя — рушниця, ножі, інше мисливське причандалля.

Однаке я так мало побув у бібліотеці, я так мало спостеріг. А хотілося б zostатися на день чи два, погортати книги, якими цікавився цей великий американець, визначити, висловлюючись штампом, коло його інтересів.

Але мені такого не дано. Наше перебування на Кубі розписане по хвиликах і годі й думати, щоб ухилитися од протоколу. Отже, як писав Антон Павлович Чехов, «лопай, что дают»... І я «лопаю»... Йдеться

про коротку мить, яку я можу собі дозволити. Треба вернутися, посидіти віч-на-віч з господарем. Мої супутники пішли в сад, а мені цікаво побути в тій обстановці, в якій великий майстер жив двадцять один рік.

Російські книги... Ось російською мовою книга про Ермітаж. Тургенев англійською мовою. Бібліотека світової літератури — Гомер, Платон, Адам Сміт — п'ятдесят томів. Приємно, що серед тих п'ятдесяти і наш Лев Толстой. Тут і Декарт, і Вольтер, і Руссо. Повне зібрання творів Марка Твена.

Широка і довга тахта. Спеціально замовлена для Гаррі Купера, друга письменника, який часто бував і жив тут довгенько. Гаррі Купер був дуже високий. Тут за довгим столом писав листи Хемінгуей. Шкура під ногами на підлозі. Невже і цю шкуру привіз господар як мисливський трофей?

— В цьому домі немає жодного опудала, жодної шкіри звіра, щоб його не вполював Хемінгуей, — не без задоволення пояснює гід.

Полиця одна, друга, третя — твори Хемінгуея багатьма мовами. Під ними теж стелаж, там уже зберігаються інші «твори». Стоять десятки всіляких пляшок — джин, віскі, російська горілка, коньяки, вина бургундські, каліфорнійські, іспанські... Побіля двох крісел, оббитих кольоровою тканиною, і міститься та «бібліотека» в круглих пляшках.

Знову повертаюся в спальню. Два ліжка. До того ж скромні, вельми скромні. Кольоровий портрет Хемінгуея.

На столику книга англійською мовою «Moscow». Поруч номер журналу «Москва» за 1960 рік. Гортаю. Дуже зачитаний. Он у чому річ — в ньому надруковано роман Хемінгуея «За рікою, в затінку дерев».

Підлога з керамічної плитки. Полички з книгами, здебільшого старовинні. Фотографії. Марлен Дітріх у гості приїздила, весь Голлівуд час від часу навідувався. Спортсмени також частенько й залюбки провідували Хемінгуея.

Журнальний столик. Тут мене застae гід, маленький, кучерявий мулат Педро Нуньес. Мовчить. Не хоче тривожити. Розуміє ціну таких відвідин для людини, яка перетнула Атлантичний океан, щоб побачити й пізнати Кубу та кубинців, її друзів і недругів.

— Тут, за цим столиком, сиділи Мікоян і Хемінгуей. Вони довго бесідували.

— Коли це було?

— В шістдесятому році.

— Так, у рік смерті письменника.

Пом'явшись, Педро Нуньес каже, що мої супутники пішли в башту.

— Може, й ви подивитесь?

Згадую газетну інформацію: остання дружина Хемінгуея Мері побудувала ізольовану високу башту для Ернеста, щоб писав він там свої романи. Не пам'ятаю вже, які книги створив Хемінгуей у тій красивій добровільній в'язниці. Запитую у гіда.

— В башті Хемінгуей не написав жодного рядка,— якось вибачливо говорить Педро Нуньес, немов саме від нього залежало, писати чи не писати в тій будівлі Хемінгуею.— Письменник не любив цієї башти і рідко тут бував. Писав у спальні, як я вже відзначав, стояв босоніж на підлозі, в шортах і друкував на старій машинці фірми «Roval».

Піднімаємося все вище в башту. Світлиця наповнена, як і всі інші кімнати в одноповерховому будинку мисливця і мандрівника, трофеями. Поміж усяких цікавих і пересічних подарунків та мисливських і рибальських трофеїв поставлене на підвищення велетенське опудало рибини, впійманої Хемінгуеем. Риба має дві назви — агуха і морлін. Важила вона... вісімсот кілограмів.

Пізніше ту унікальну «рибку» знімали для фільму «Старий і море».

У кімнаті — спортивне й мисливське взуття. Нащо воно тут — питаєте? Річ у тім, що великий мисливець у цьому взутті, з тією зброєю до Африки їздив. Он велетенські лижні ботинки. Військові ботинки. Спінінги різних розмірів і марок. Гострі піки на звірів.

— Ось оце спеціально на левів,— пояснює кучерявий Педро Нуньес.

— І з ними не розлучався письменник? Навіть в Африку брав?

Сказати «брав», то нічого не сказати. Адже відомо: Хемінгуей сам і піки робив.

Звертаємо увагу на цілу колекцію шабель. Інша зброя, незнайома, екзотична. Але гостра, металева — зразки, певно, африканські. Бо чорношкірі знали свою

справу — на кожного звіра своя піка, своя зброя, не вогнепальна, стародавня. Нею користувалися, далекі, коли не існувало в світі огнестрільної зброї. Вона небезпечна, але, разом з тим, і безвідмовна.

Серед усякого мисливського начиння — самотня полочка з книгами. Їм нібито й незручно по сусідству з ліками, кинджалами...

Піднімаємось вище. В цій кімнаті теж шкура леопарда, тут досить великий телескоп.

— Хемінгуей і в астрономії кохався?

— Ні, астрономією цікавилась Мері. То її хобі.

Піднімаємось вузькими східцями на верхній майданчик башти. Звідси добре видно все довкола. Гавана внизу як на долоні. З цього пагорба бачиш усе, як засвідчує пісня довоєнна про льотчиків: «Мне сверху видно все, ты так и знай». Краса! Тут іншого не скажеш.

Я не можу звикнути до пальмових гаїв. Окреме дерево визнаю і ціную. Але вкупі воно якось не звучить: пальмовий ліс... Він немов компрометує найкрасивіше дерево в світі.

Під самою баштою покруч-дерево. Під його широкою кроною може вміститись чималенький гурт людей, як по-нашому, сховатися від дощу. Але, напевне, немає накриття такого, яке б захистило від тропічної зливи. Крізь те дерево, здається, і сонце не може пробитись.

— Скільки ж гектарів займає садиба? — прикидаю.

— Узнаю пана по халявах, — підкидає Євген Семенович.

Матвеев, як колишній селяк, що до закінчення десятирічки не виїздив з рідного Цюрупинська, знає й землю і що на ній росте, визначив розміри садиби:

— Тут гектарів з тридцять.

— Що ви, Євгене Семеновичу, — заперечила Ольга Остроумова, — тут не більше двадцяти гектарів.

Не знаючи, яке хліборобське підгрунття у нашої вродливої Олі, я не міг компрометувати молоду актрису.

— Щось так, — промимрив я.

Що стосується Олександра Мітти, то він і не пробував одгадувати. Не був ні селянином, ні латифундистом... Він з юних літ кінематографіст.

— Дев'ять гектарів території садиби, — якось винувато мовить Педро Нуньес.

Кажу товариству:

— У цигана були три сини і всі три відгадники. Один каже: «Буде сніг». Другий каже: «Буде дощ». Третій каже: «Або буде, або ні»... Отже, хтось таки вгадає...

— А з нас трьох ніхто не вгадав.— Це вже Оля.

— Не переживай, Олю, — знову втрутився Матвеев.— Коли селянський письменник дав маху, то що вже казати про служителів муз? Хай запитає нас щось про артистів світу, од Нерона і аж до Віцина...

— Хіба Нерон був артистом? — дивуюся-милуюся.

— У всякому разі він сам себе вважав великим артистом... Як, між іншим, і багато сучасних лицедіїв...

Міняю платівку, атакую кучерявого мулата Педро Нуньеса:

— Скажіть, Педро, а прислуга в Хемінгуея була?

— Аякже, сім душ обслуговували дев'ять гектарів саду, гаю, алей і Ернеста з Мері, — охоче пояснив Педро.

З верхнього майданчика замальовую Гавану — пальми, горби, висотні будинки, нову столицю Куби. Бо, крім нової, є ще стара Гавана, яку важко звідси розгледіти.

Олександр Мітта людина практична. Він цікавиться земними ділами:

— А скільки заплатив письменник за цю садибу?

— 18500 американських доларів коштувала вона з будинком.

— А коли б зараз режисер Олександр Мітта захотів купити цю садибу? — грайливо водить очима Євген Матвеев.

— Зараз ця садиба безцінна, — осміхається кучерявий Педро.— Чи вистачить у вас доларів?

— У мене, може, й не вистачить, а от у товариша Матвеева інша річ, — натякає Мітта.— Він не сьогодні-завтра — народний артист усього Радянського Союзу. А народні артисти, кажуть, гроші лопатами гребуть. Так що товариш Матвеев зможе купити...

Дебеляк Педро Нуньес переводить погляд з Мітти на Матвеева, з Матвеева на Мітту, немов міркує: справді ви лопатою гроші загібаєте чи просто комедію граєте?

Але артисти голосно регочуть, і Педро розуміє — то є дивоглядія.

Сьогодні нас супроводжує телекоментатор і редактор Хосе Антоніо. Він має намір повезти всіх просто на телестудію і представити телеглядачам.

— Як ви, дядьку? — питаю народного артиста Російської Федерації Євгена Матвеева. Чому «дядьку»? Я розповів український жарт землякові.

Зайшов до буфету закарпатський дядько, селянин, запитав місцевим діалектом:

— Пево є?

— Є.

— Наливай.

Як налила буфетниця, дядько запитав:

— А для ледарів знижка є?

— Не є.

— Виливай,— скомандував дядько.

Уже тепер, повернувшись на Батьківщину і поринувши в численні свої клопоти, зустрічаємося часом у Будинку кіно, ненароком пройдемо в бар. Матвеев і питає бармена:

— Дядьку, а пево є?

— Є.

— Наливай.

Той налив.

— А знижка для артистів «Мосфільму» є?

— Немає.

— Виливай.

Та ще до поїздки в студію телебачення запросив нас симпатичний і діловий представник «Союзекспортфільму» Юрій Іванович Кисельов у невелику подорож по Гавані.

Юрій Іванович показує і називає вулиці та майдани. Сипле в наші вуха поняття, імена, які треба ретельно пережувати, перш ніж збагнути.

— Тут одна з перших «ескуел».

— Що се значить?

— Пробачте, школа-інтернат. Одна з найкращих вулиць — Кінта авеніда.

— Що таке авеніда?

— Це як в Америці авеню.

Висипала дітлашня з тієї самої «ескуели».

— Бекадос, — показує Кисельов на хлопчаків. — Учні.

Далі — нова інформація:

— Театр Чарлі Чапліна.

— «Тропікана» — один з найпопулярніших ресторанів у Латинській Америці.

Сумовито проводжаємо його очима.

— Чого мовчите, товаришу Шаповалов Т. Я.? *

— Коли стану виявляти активність, керівник подумає, що мене вельми цікавить «Тропікана»... А мені байдуже, ну, байдуже, і все. Розумієте: бай-ду-же! О!

Юрій Іванович вичавив з уст захожувальну усмішку:

— Не журіться. ІКАІК має намір запросити вас до «Тропікани». Такі вісті просотилися в торгпредство...

Пожвавішали співбесідники. Товариш Матвеев чомусь ласкавіше, ніж завжди, дивиться на Олю, у якої аж очі заграли при слові «Тропікана»,— уявила цікаве шоу, яке приваблює туристів. А для артиста тим паче... Там, кажуть, таке гульбище!

Матвеев приязнішає, як здалося, навіть до мене.

Оля в машині аж вихитується, наче вона вже в «Тропікані», на тому знаменитому шоу, де, кажуть, актори змішуються з публікою, разом танцюють і співають. Але це «кажуть»... Олю зовсім не беруть заздрощі. Просто тішить можливість побувати в «Тропікані», про яку знають у всьому світі.

А я кажу, вислухавши вісті Юрія Івановича:

— Не дуже й хотілось.

— Як це розуміти?

Розповідаю товариству відомий жарт. А в товаристві тому були й кубинці, симпатична мулатка Дейсі Гранадос, актриса, що грає у фільмі «Спогади про відсталість», і відома журналістка, кінокритик Марісоль. Отже, жарт...

Діло було давно. Ще до революції. Чував дядько, звичайний собі селянин-бідняк: є на світі такий напій — коньяк. Кажуть, пани його п'ють, у ресторанах гуляючи. Яюсь закарлючилася дядькові дорога в місто. Ех, думає, що буде, те й буде, раз мати народила, раз і помирати. Покуштую, що воно за штукенція. Заїшов до магазину «Колониальные товары». Питає:

«Коньяк є, ік приміру?»

«Є»,— кажуть.

«А ціна ж яка? Пляшку коли купити, ік приміру?»

Назвали ціну. Дядько аж присів, аж крякнув. Зачухалося, де й не свербіло.

«Не дуже й хотілося, ік приміру»,— промимрив дядько. І пішов з магазину «Колониальные товары».

* У фільмі «Я — Шаповалов Т. Я.» Є. Матвеев грав роль Шаповалова. (Прим. автора).

Отож ми з Євгеном Матвеевим і звикли називати один одного, як оті старожитні селяни. Сідаючи за стіл, узяв та й сказав Євген Семенович, так, заради жарту:

— Дядьку, може, пева вип'ємо?

— А знижка народним артистам тут є?

— Не є.

— То й охоти не є.

— Е, ні, тра замовити. Ба ти, бачу, перепався тут на смик...

— А щоб вас, дядьку, гарбузовим огудинням заплутало.

Отак жартома підмазувалися один до одного, заради сміху, аж поки не прийшов офіціант,— він приніс пиво, поставив переді мною і Матвеевим...

— Я не замовляв пива, — загалайкотів «дядько» Матвеев.

— Як не замовляли? — дивується наша перекладачка Зоя.— А хто казав: «Дядьку, може, пева вип'ємо?»

— По-перше, я звертався до дядька...

— А по-друге?

— А по-друге, коли ж ви встигли?

— Одразу ж після ваших слів... про дядька і пево...

— Не чув...

— Я ж по-іспанськи.

— На іспанську мову мое вухо поки що тугувате...
Одначе...

Тут Євген Матвеев хитрюще підморгнув Дейсі і Марісоль, сказав іспанською мовою так, немов усе життя прожив десь у Сантьяго-де-Куба чи в Санта-Кларі, а про Цюрупинськ просто набалакав мені. Отже, Матвеев сказонув:

— К'єро бріндар пор нуестра аміштад! *

Дейсі і Марісоль не сказали, а просто-таки проспівали:

— Муй б'єн!

— Муй б'єн!

Недарма слово таке симпатичне з уст зірвалося: про нашу дружбу, про нашу єдність. Немов підтверджуючи нашу спільність, наше братерство, вигулькнув на нашому шляху дім, звичайний ресторан. Але ж яку промовисту назву він має — «Волга».

Тут, як сказав поет: «ни убавить, ни прибавить».

* Я хочу проголосити тост за нашу дружбу (*icn.*).

Так було торік, так і цього року — доручено очолювати делегацію радянських кінематографістів. Тож на питання: «Куди б ви хотіли поїхати зараз?» — я відповів одразу, без роздумів: «У Чілі!»

У Чілі, то й у Чілі. Заступник голови Держкіно СРСР уже проклав з делегацією шлях у Чілі. То були перші радянські кінематографісти, що підписали протокола про співробітництво.

Я не ображався, що не був першовідкривачем. Про Чілі вже красномовно розповів кіноглядачам Роман Кармен у своєму «Палаючому континенті». Той фільм і спонукав мене до подорожі. Хотілося побачити той континент і не тільки побачити, а й людям розповісти про мужніх людей, про будівництво нового життя, розбурханого, молодого.

Я вже готувався до тієї подорожі. Чого критися, нарисовець-публіцист і есеїст у душі виношував книжку про зустрічі з чілійцями.

Та сталася чілійська трагедія. І я лечу на Кубу, де вперше на американському континенті запалало полум'я боротьби проти імперіалізму. А почалося все з Сантьяго-де-Куба, міста, куди ми летимо не дуже численною, але дружною делегацією.

Сантьяго-де-Куба... Столиця Чілі теж Сантьяго. Щоб не плутали, до тутешнього міста-тезки додають: де-Куба, тобто на Кубі.

Готуючись до поїздки в те місто, я трошки довідався про цю провінцію, її столицю, звичаї народу, що довів світові на ділі — він волелюбний і працьовитий.

Мешканці цієї провінції говорять про свою столицю:

— Тут — справжня Куба.

— А як же Гавана, Санта-Клара, інші міста?

І бумерангом поверталось:

— А в якій провінції знаходиться Сантьяго-де-Куба?

— Тобто як це в якій? Орієнте... У нас що, голови збаламучені?

— Так. А в якій провінції народився Фідель?

— Це кожне немовля знає: в провінції Орієнте.

— А де знаходилась казарма Монкада, яку штурмували сміливці на чолі з Фіделем в тисяча дев'ятсот п'ятдесят третьому році?

— Знову ж таки про це знає тепер усенький світ. У Сантьяго-де-Куба.

— І ще питаннячко: звідки розходяться по країні найдотепніші анекдоти? Де найкраще готують парго черну? Де ще на Кубі є такий куток для душі, як «San Pedro del mar»? *

Після такої зливи запитань хто наважиться кинути тінь на провінцію Оріенте і її столицю Сантьяго-де-Куба?

Невеличкий літак перевіз нас із Мексиканської затоки, де затишно примостилася із своїми старовинними кварталами і новими авенідами столиця острова, перевіз, як чарівник, на протилежний бік, південний схід — до Карібського моря.

Оце як станеш лицем до того моря і подивишся просто вперед, то за океаном буде знаний нами Рабат, а далі Європа, а там і Дніпро недалечко. А де Дніпро — там і Супій, а де Супій — там і Яготин, а де Яготин — то там уже рукою подати: чи тобі Ничипорівка, чи тобі Безуглівка...

Як спускались трапом, помітили рух в аеропорту, багато піонерів з квітами і барабанами. Нас, напевно, стрічають?

— Дядьку, йдіть уперед, ви наш керівник. Приймайте рапорт, — шепоче мені на вухо всезнаючий і велемудрий Євген Семенович.

Справді, перед нами вишикувались смуглолиці, кучеряві, зовсім чорні, з блискучими од урочистості очима хлопці й соромливі дівчатка. Дітлашня як дітлашня, але щось у них є таке, що відрізняє їх усіх од нашої. І не тільки колір шкіри, і не тільки буйні кучері. Вони — знамення нової Куби. Ще двадцять років тому подібні хлопчаки й дівчатка мали б інший вигляд.

Наперед виступає соковитогубий і бідовий хлопак з папкою в руках, підходить до мене чітким кроком, піднімає руку догори, як наші піонери, і бадьоро вичитує текст. А очі в хлопака грають, а слова звучать так красиво, немов улюблена музика. Гарна, милозвучна мова іспанська.

А проте прислухаймось до палкої промови піонера: «Компаньєро пресіденте де ла Академіа де сінематографіа де Україна!

* Ресторан «Святий Петро біля моря». (Прим. автора).

Товаришу голова Комітету кіно України!

Товариші, які прибули до нашої країни в зв'язку з Тижнем радянського кіно!

Піонери провінції Оріенте дуже вдоволені з візиту представників країни, яка виробляє багато фільмів для дітей, батьківщини Леніна — нашого брата Радянського Союзу.

Оріенте — колыска революції, пункт, звідки почався штурм казарм Монкада. Це місце дороге кубинцям, усім тим, хто любить свободу.

Дорогі гості! Ми хотіли б провести з вами багато днів.

Хай живе кубинсько-радянська дружба!

Серемос комо ель Че! (Ми будемо як Че!)

Кажуть, діти — дзеркало душі батька-матері. Цей хлопчик завзятий відкрив усю свою душу. Отже, ми зазирали в душу його батьків, у душу народу кубинського.

Є й інший вислів: діти не так схожі на своїх батьків, як на свою епоху. Але в цьому теж немає протиріччя. Бо нова епоха Куби — це вони. Їм належить майбутнє острова, якого дуже доречно нарекли островом Свободи.

Отже, бідовий піонер закінчив своє вітальне слово в такий спосіб: «Ми будемо як Че!»

Дякуємо піонерам за палке слово про нашу Вітчизну, за приязнь і братерство, даруємо їм значки. І потрапляємо до господарів міста, серед яких член Політбюро Центрального Комітету Компартії Куби секретар обласного комітету провінції Оріенте товариш Армандо Харт.

Час ущільнений до мінімуму, як завше в закордонних мандрах. Зустріч з місцевими журналістами. Це вже молоде покоління представників, що виховалось у горнилі будівництва нового життя, соціалістичного способу життя. Вони не збирають хури побрехеньок, як це ще роблять їхні колеги, що мешкають за дев'яносто миль від острова. Вони хочуть знати все-все про радянське кіномистецтво, пізнати культуру, життя братнього народу, незрадливого побратима кубинців. І ми вдовольняємо журналістську цікавість. Бригада наша хоч і невеличка, але «ми в тільниках»... З задоволенням дізнаюсь, що по-іспанськи газета — періодіко. Серед доскіпливих, настирливих колег моїх по журналістсько-

му ремеслу виділяється молода мулатка, кореспондент газети «Сьєрра-Маестра». Вона ясниться посмішкою, гарні губи видобувають все нові й нові запитаннячка. Який стійкий Матвеев, а й він заволав:

— Дай, дівчино, трохи перепочить...

Сьєрра-Маестра. Так називаються гори в провінції Орієнте. Ми ще повернемось до них, коли розповідати-мемо про одісею Фіделя та перших хоробрих, про гори, які дали притулок сміливим і захистили їх од хортів у прямому й переносному розумінні.

А зараз треба переходити з маленької кімнати редактора студії під світло юпітерів і з ходу відповідати на численні запитання ведучого. А запитання найрізноманітніші. Аж до найнесподіваніших.

— Скажіть, синьйорино, а ви не падали з коня, як знімалися у фільмі «А зорі тут тихі...»?

І Оля з превеликим задоволенням оповідає, як падала колись, як шкутильгаючи, знову й знову лізла на коня, поки не наловчилася сідати на нього навіть на всьому скаку.

Кубинці люди темпераментні. Тож у розповідь молоді актриси вриваються захоплюючі вигуки ведучого. І їх можна по-нашому передати приблизно так:

— Ого!

— Ти диви!

— Та не брел?

Як завжди, Матвеев говорив і до ладу, і коротко, і дотепно... Краще вже й не скажеш. Важко виступати після Матвеева.

Мене виручав хіба що Ковпак, кіногерой Тимофія Левчука. Річ ось у чім. Дізнавшись, що я представляю українську синематографію, і кінематографісти, і представники преси жваво зацікавилися саме нашим кіномистецтвом. Матвеев, Мітта та Оля і без мене, мовляв, розкажуть про радянське кіно взагалі. А ти, чоловіче, розкажи нам про те, що робиться в республіці. Згадка про Ковпака, легендарного партизанського полководця, розпалила уяву.

Кубинці ладні слухати про легендарного генерала (не про фільм, а про самого героя) хоч до ранку.

Я вже сам показую на годинника, роблю натяк. А ведучий не випускає.

Гарна була зустріч з представниками генерального консульства. Нам фортунило на добрих людей. Старий

дипломат, симпатичний вірменин Аветік Бадалян теж просив радянських артистів побути ще трошки і ще трошки і готовий був їхати з нами хоч на край світу.

Правда, далі за готель «Ранчо» він сьогодні не заїхав.

Завтра — прем'єра фільму Олександра Мітті «Крапка, крапка, кома», який іспанською мовою перекладається: «Пунто, пунто, кома». Та й по-українському кома є кома.

Та й слово «пунто» не так далеко одкотилося од слова «пункт», що означає зупинка, рубіж, селище, щось близьке до крапки.

Але до вечора ще далеко. Тому нас люб'язно запросили в подорож.

— Поїдемо у фортецю Ель Моро,— запропонували сантьяговці. І заусміхалися. З усього видно, поїздка ця буде цікавою... Особливо старалася молода білявка.

— Ми любимо Ель Моро. Там орли ширяють, там акули шмигляють...

Орли й акули. Дивина. Як кажуть росіяни: «Где мнение, а где наводнение...»

І ми поїхали. Довго вибиралися з міських вулиць у гори. А коли вибралися, то відчули оту романтику, задля якої і старі й молоді одягають рюкзаки, виходять на биту дорогу і «голосують», задля якої лізуть високо в гори і ночують на кризі в спальних мішках, задля якої бродять степами і лісами, заповідаючи дітям і правнукам оце найпопулярніше, як кажуть нині, хобі...

Над нами ширяють велетенські орли в розпареній карібській спеці. Розімлілі люди снують набережною, мов сновиди. Орли, хизуючись, майже зупиняються на місці і висять, наче прив'язані. А поруч — море, голубе-голубе і безкрає. Бо, справді, десь там на сході тисячі й тисячі кілометрів — інший материк, жарка Африка, старенька Європа, розбентежена Азія, що кипить, вирує, хоче жити по-новому.

А ще побачив я середньовіччя — пару круторогих і велими довгорогих волів. Вони повільно переступали, прислухаючись до тиші довкола. Не середні віки, ясна річ, але давня давнина, що вже тисячолітнім мохом поросла. Здається, така була первісна і нашорошена тиша, коли ще бог не «сотворив» Єви з Адамом... Хотілося скласти руки руркою і гукнути, як колись у дитинстві в лісі: «Аго-го-го!»

Орють волами. Перепечений на кубинському сонці і насурмонений дідусь з білою-пребілою бородою, в білих штанах і білій сорочці немов зійшов зі сторінок довженківської «Зачарованої Десни».

І як намальовані ті воли круторогі і дідусь у білому, наче зупинилися вони враз і стоять незрушно уже не одне століття.

Але вони таки просуваються до гір, що ген-ген виростають за долиною. Долина в імлі, підкреслюючи біблійну далеч, стародавнє орання землі. Напевне, звідси й почалася людина, бо вона вже вміла орати, сіяти, збирати врожай.

Виходить, і тут є діди біблійні, і мудрі, як у гуморесках сучасних сатириків. Тільки люльки в зубах я не спостеріг. Люльку тут курять, напевне, літні жінки й бабусі.

Земля суха, мов кремінь. А плуг на нашу старовинну соху схожий. Дивуємося, як він може шкрябонуть отой земляний кремінь, оту печену-перепечену на щедрючому кубинському сонці земну твердь.

Все вище піднімаємось у гори. Готель «Педро» на шляху. Може, то на честь старенного діда Петра, що оре біблійну землю? По-нашому Петро, у кубинців — Педро.

Бачу білих і чорних кіз, що лежать собі в холодку, від спеку сховавшись.

— А що таке Ель Моро?

— Кам'яна фортеця. Побудована 1560 року. Від піратів захищалися в такий спосіб.

Трохи нижче орлів ширяють ворони, до того ж чимало їх. Такі самі, як і в Золотоноші чи Миргороді.

В морі видно острівець, хати з червоними дахами. І згадалося, як на світанку в готелі «Ранчо» співали звичайні, немов і не заморські, а наські полтавські чи подільські півні. Так само вони, бестії, немов у Нових Санжарах чи Хоролі, виспівують своє класичне «куку-ріку!».

На дерев'яних лафетах гармати. Це вже в середині фортеці. Фортечна церква. Церква як церква. Атрибути її ідентичні — чи на Формозі, чи от у такій, при дорозі...

На стіні видряпано по-нашому «Кожушко». І сюди дістали майстри сучасних фресок? Аякже, пообписували, де тільки могли, стіни на рідній землі, а тепер і на Кубу дісталися? Молодець Кожушко. Хто б знав у про-

вінції Орієнте, що є на світі такий собі чоловіча Кожушко, а його хобі — залишати на фортецях автографи. Не знали того на Кубі, а тепер — знають. Молодець, Кожушко! Літ через сто вивчатимуть фрески і ваше ім'я вичитають. І ви вплинете в історію.

— Тібурон! — вигукнув один із супроводжуючих. І показав на море.

А море ходором ходило, вирувало гребенями. Там розкошувала володарка морів і океанів, гроза всього живого у воді — карібська акула. Вода прозора, і в ній виразно видно табуни досить-таки великих риб, — відчувши недобре, вони почали шатанину-мотанину побіля берега. Кинуться в один бік, метнуться в інший.

То до берега вихнуть, то в море помчать. А повелителька моря хизується своєю владою, силою непересічною, по-акулячому бавиться поміж задуреної дрібноти риб'ячої. Дрібнота — порівняно з володаркою морською.

То була гра акули, то було кокетування перед людьми. Бо не раз висовувала свою плескату морду, немов кажучи: «Он яка я! Он що я вмію! І нічого ви мені не зробите. І нічого не заподієте, бо володаркою морською є я, а не ви, велемудрі двоногі створіння!»

Повертаємось до машин. Впадає в око рослинність побіля фортеці. Не кожний заохотився б жити серед бідної природи, отих низькорослих кущиків майже без листя. З якимсь жалем дивишся на колюче деревце з покрученими гілками, на яких повзає, здається, геть уся чисто пошрамована ящірка з задертим хвостом. Чи, може, то не шрами на тілі, а так організм пристосовано до гілки, на якій повзає ящірка? Така ж сіренька, як і покручене дерево. Застигла під нашим пильним поглядом на покрученій гілці. Інша сіренька плигає по землі, плигає, мов жаба. А то застигає, наче з олова вилита, наче з каменю вирізьблена.

На деревині плоди кругленькі, як вишні, лише колір темний. Фернандо, вусатий красень, що зустрів нас учора разом з піонерами (він прилетів іншим літаком), пояснює:

— Це покручене дерево називається ува. Плоди схожі на виноград. Істівні плоди.

Дивлюсь я на те покручене дерево з ящірками на корі, на бідненьку й ріденьку травичку під ним і думаю собі: а чи буває тут буйство зелені, як у нас на Полтавщині, коли через тин просто випирає і гарбузиння,

й інша огудина, і верба низько схиляє свої сережки, і всякі пишнозелені дерева? Чи буває тут буйна обнова землі?

Бачив я пальмові ліси, але того тихого трепету, як у наших дібровах, гаях та березняках, не відчував.

Повертаємось до міста. Фернандо на наше запитання-відповідь: «Щось ми не бачили ні в Гавані, ні в Сантьяго-де-Куба жодного жебрака»,— зауважує:

— А їх справді немає в країні. Їжі всім вистачає. Особливо добре годують у дитячих садках, інтернатах, лікарнях. Так, у лікарнях просто пречудово! Та й одяганки вистачає. Її теж купують у спеціальних промислових магазинах. Ніхто не бідує, ніхто не страждає.

Ми вже згадували телевізор і проблеми, з ним пов'язані. Їх, телевізорів, ще не густо в країні. І тому комітети захисту революції мають у своїх приміщеннях громадські екрани, туди охоче йде люд. Спершу, ясна річ, ішли сторожко, немов навпомацки. А тоді звикли до нових культурних осередків. Люд гуртується довкола них, не ізолюється по своїх домашніх кутках. Нічого гріха таїти. Бувало, приходили сюди з кислими усмішками: «Ну, що тут нова влада втнула? Чим хоче здивувати? Телевізор? Громадський? Ага, поживемо — побачимо. Далі в ліс — більше дров». То мовчки дивилися люди всілякі видовиська, а тепер дискутують з приводу побаченого на екрані. Часом такі суперечки вибухають! Та як би там не було, спілкується люд, спілкується.

Монкада... Авжеж, чули ми це слово, авжеж, знали — то були перші кроки перших хоробрих.

Розбентежені, ступаємо в колишні казарми батістівської армії.

Зараз тут школа. Частина школи — музей. Хто б не приїхав, не прилетів до Куби, в місто Сантьяго-де-Куба, обов'язково в першу чергу йде в колишні казарми Монкада. Хто б не подорожував на цьому острові, не міг обминути Монкади, з якої починається революційна, новітня історія Куби.

Уявімо собі традиційний кубинський карнавал. Вулиці вирують — святковий люд нарочито для цього торжества виряджений. До карнавалу готуються дорослі й діти, діди й правнуки. Шийють костюми чудернацькі, вигадують найкумедніші капелюхи. Маски, гітари, у кожного в руках знамениті маракас, торохтілки з

плодів, звідки витягли зернята. Щось схоже на наші українські карахоньки, з яких теж вибирають середину, висушують у затінні. Потім бабусі й матері наповнюють ті маленькі амфори різним сім'ям чи маком, а то насінням любистку, рожі, кручених паничів, чорнобривців. І висять ті карахоньки в комірчині або за сволюком у хаті.

Кубинці — люди веселі і багато чого з плодів використовують для шумового оркестру.

Адже не тільки учасники карнавалу піднімають над головою маракас, й музиканти обов'язково мають шумовий інструмент. Без маракас важко уявити на Кубі оркестр.

І коли тобі, чоловіче, під час карнавалу доведеться йти на ділове побачення чи, навпаки, почуватимеш гризоту душевну, заколоторотить карнавал, захопить живою хвилею людською, — вдариш лихом об землю і будеш співати народних кубинських пісень, і махатимеш (сам незчувся, де й візьметься в твоїх руках маракас) отією торохтілкою. І забудеш про те побачення ділове, і забудеш про розпуку.

Бо мальована красуня чорноброва й чорноока тупне ніжкою в елегантній туфельці, в'юном закрутиться, захожуючи тебе до танцю, поведе бровою. І підеш ти вихилясом, і підеш ти чортом за тією чорноокою й чорнобровою крученою душею і забудеш усе на світі.

Мовляв, ударимо лихом об землю — на Кубі почалися традиційні карнавали! Розступись, лихо, — карнавал іде! Гей, ви, похмурі з колючими очима, кислії та скиглії, ходіть-но сюди, і ви забудете, що є на світі смута, що буває печаль і розпука.

Подивіться на своїх гарячоустих співвітчизниць, як вони шивертом-вивертом, чортом-бісом витанцьовують на карнавалі — і ви увіллєтесь у загальне торжество. Хай яким ви будете святенником, противником танців і музик, а побачите, як соковитогубе жіноцтво чебре — і розтане душа ваша, і розбурхається серце.

От такий день і вибрали Фідель і його спільники. Роздобули в місті військову форму, купили зброю і вантажні автомобілі, посадили десятки вірних побратимів на ті машини — і гайда в місто.

Згодом нам покажуть пташину ферму за містом, яку купили спільники Фіделя. Але не курей там розводили, а готувалися до штурму казарм — училися

володіти зброєю, вивчали конспірацію, шукали надійних людей. І цілком легально, як справжні птахівники, туди й сюди возили зозулястих,— хай сусіди визирають із своїх осель і спостерігають новоспечених фермерів, заздять «розквіту» їхнього діла. Хай знають перехожі: віднині тут кудкудакатимуть курочки рябі.

Та в один із карнавальних днів з подвір'я тієї ферми виїхало кілька машин з солдатами, вони тримали гвинтівки наготові.

На міських вулицях галасував люд:

— Куди вас біс несе? Карнавал у нас! Іншого часу не знайшли для своєї муштри?

Молоді й не дуже молоді, статечні й веселоокі кидали погляди на розпалене карнавальною катавасією жіноцтво: «Ой, милі дівчатка, симпатичні молодиці! Не маємо іншого часу. Тільки тепер, а не в четвер. Бо згаяний час — це майже смерть».

Карнавал допоміг сміливцям дістатися до казарм Монкада більш-менш вдало. Вартові не дуже дивлялися до перепусток, які були підроблені.

Офіцер підкреслено статечно і разом з тим смиренно сидів у кабіні біля шофера, удавано спокійно спостерігав карнавальну суєту. Не ясніється посмішкою, як усі,— служба, брат, служба.

— Скоріше там перевіряйте — служба, — гримав Фідель у офіцерському вбранні на солдатів. Він мусить бути в їхніх очах таким, як батістівські офіцери — жорстоким, немилосердним. Він мусить до пори не розкривати своєї маски.

Карнавал допоміг... Але карнавал і зіпсував, бо втрачено було раптовість нападу. Одна машина прорвалась крізь святкову карнавальну ходу, пробралася через вулиці й майдани, де, здавалось, кублилися чорти. Інша затрималась (не давити ж людей). А в самій казармі знайшовся гад, який чи впізнав кого з прибулих, а чи здогадався: приїхали солдати, але щось не ті. І побіг доповідати начальству. Охорона ошетинилась багнетами. Довелось фіделівцям вдатися до зброї. Умить ті, що багнети приготували, не встигли й опам'ятатись.

А підмоги немає. Лише дві машини прорвалися. Убито чотирьох сміливців із загону Фіделя. Довелось припиняти штурм, залишати місто під свист куль. А погоня таки насадала. Аж поки не заплутали сліди, бо такі карнавал на вулицях і майданах, потоптом не підеш.

Розповідають зворушливу історію з одним пораненим.

Старий кубинець, до двору якого приповз боєць із загону Кастро, швиденько вніс молодика в хату, перев'язав, поклав у ліжку і пішов за лікарем.

А коли прибігли захекані поліціанти, немов хорти мисливські, одвів удар од бійця:

— Це мій родич з гірської провінції. Потрапив тільки-но в якусь дурну перестрілку. (Був, як усі, на карнавалі. І бачте, якою катавасією закінчилося свято?)

Другого дня знову прибігли захекані поліціанти:

— Де твій родич?

— Додому поїхав.

— Що ти там шкабарчиш? — сатаніють поліціанти.

— Каже родич: «До дідька мені такі гості. Тут без голови можна лишитися. Нащо мені ваш карнавал?!»

— А за свою голову, діду, не боїшся? — випитує вивертом чин поліцейський.

Дід не лізе в кишеню за словом:

— А чого мені боятись? Я на карнавали вже не ходжу, під кулю не потраплю.

— Під яку кулю?

— А на ту, що мій родич наткнувся.

— Щось ти, діду, розпашекувався. Гляди...

— А чого мені глядіти? Краще ви свої голови поберезіть. Бо кулі вилітають не тільки з поліцейських гвинтівок...

Кривиться вайлуватий поліцай, але, видно, старший чин, бо вдвох з молоденьким, довготелесим і прищуватим, прибігли сюди. І той, прищуватий, запобігливо хихикав, коли чин знущався із старого, з лакейською догідливістю одчиняв двері перед вайлуватим.

— Кажу: не дуже розпятакуй, старий.

— А то що?

— А як виявиться, що то не зівака карнавальний, а бандит з тієї шайки, яка вчора хотіла казарми захопити, то...

І зробив жест рукою, по шиї дідовій провів, імітуючи мотвзяний зашморг.

Помовчав дід. А потому нібито знехотя:

— Не радій чужій біді, бо своя впереді.

— Це що за натяк?

— А воно життя яке — сьогодні отак-о, а завтра отакечки.

- Мудруеш, дідю.
- На те й дід, щоб мудрувати.
- Гляди, не перемудруй.
- І ти гляди...

Кажуть, той боєць, що його врятував дід, тепер амбасадором Куби на Ямайці та Трінідаді.

І ще не можу не повідати про таке. Серед перших хоробрих були дві сміливі, дві відважні жінки — Ернандес Мельба і Санта Марія Айде. В тому загоні був брат Санта Марії — Абель.

— Шкода, що у вас мало часу, а то б ми вас познайомили з цими відважними жінками,— каже Фернандо.

— Вони тут, живуть, у Сантьяго?

— Авжеж тут.

Цікавимось, як далі розвивалися події.

— О, далі драматично піде... Знайдуть батістівські хорти Фіделя Кастро та його спільників, судитимуть. Про суд той писатиме весь світ.

Нам дають пояснення три милі жіночки, працівниці своєрідного музею в колишній казармі Монкада, а нинішній школі — Паула Лафарге, Марлен Рівас і Ельба Ореа.

— Ось тодішня газета «Оріенте». Портрет Фіделя Кастро в час процесу.

Молодий, симпатичний, без бороди, ясна річ. Але очі ті ж — жваві, виразні, промовисті. В них така віра в перемогу!

Що б там не просторікували державні судді, як би не гундосив прокурор, як би не страхали отими двадцятьма роками позбавлення волі, очі Фіделя говорили: «І не думаю каятися. Так, то була воєнна невдача, а не поразка. І ми мусимо зробити висновки з тих невдач. Так учили революціонери Маркс, Енгельс, Ленін. І ми зробимо висновки».

Це так промовляли полум'яні очі Фіделеві. Таке ви читали в них присутні на процесі спільники молодого вождя кубинської революції. Але те, що справді пристрасно виголосив на процесі ватажок перших хоробрих, облетіло весь світ:

«Історія мене виправдає!»

Прокурор, який після своєї обвинувальної промови виморщив був на своєму кам'яному обличчі скособочене вдоволення, ураз засовався на місці, завовтузився,

немов боявся, що слова ті вилетять з Палацу правосуддя і почнуть кликати люд до боротьби, стануть пророками. А такі вилетіли й розмножилися в тисячних тиражах місцевих, а потому в мільйонних тиражах газет усього світу:

«Історія мене виправдає!»

Це були заключні слова із знаменитої промови ватажка революціонерів. Слова ті перевернули душі не тільки співників. Вони примусили заглянути в завтра Куби.

Засуджений, але не скорений, говорив, що режим Батісти вже прогнів і недовго йому існувати на кубинській землі. Волелюбні кубинці скоро розвіють його, як попіл, як прах. І згадуватимуть люди панування генерала Батісти, як жахливий сон, як страшне видиво. «Вже визрівають сили, яким належить майбутнє, ті сили на підході. Історію робимо ми, і за нами майбутнє».

Так говорив на процесі молодий і запальний Фідель.

— На подвір'ї, он бачите, стоїть вантажна машина? — показує Марлен Рівас. — На цій машині привезли Фіделя, схопивши його в селянському будинку в горах. І друзів його, однодумців.

Було це 1953 року. А в п'ятдесят п'ятому, ховаючи од людей справжнє обличчя, не бажаючи розкривати своє нутро, Батіста зробив архідемократичний жест — оголосив політичним в'язням амністію. Та замаскувати антинародну сутність свого режиму і цим не вдалося. Як би не натягав на щоки обдуману лжу, доводячи лояльність до перших хоробрих, ніхто б йому, ясна річ, не повірив.

Фідель Кастро з однодумцями тим часом емігрували до Мексики.

— Звідти, з Мексики, і почали вони готувати кубинську революцію.

— Але хай товариші докладніше узнають про сам суд, — хоче повідати нам усе більше гідеса Ельба. — На суді публіка почала співати революційний гімн. О, то було видовисько. О, то була рахуба для суддів та прокурорів. Співають і співають.

Вже й голосно виказали веління: «Суд скінчився! Просимо звільнити приміщення!»

А публіка співає.

Поліціанти дубинками розмахують і показують тими дубинками на двері.

А публіка співає...

— Що було потім із засудженими?

— Що ж, їх, як особливо небезпечних державних «злочинців», відправили на острів Пінос.

Ельба показує фотографію. Демонстрація на честь амністованих перших хоробрих. Фото звільнених спільників Фіделя Кастро.

— Гарно їх зустрічали, як повернулися з острова Пінос.

— І не боялися співчувати героям?

— Не боялися. Стихійні мітинги виникали. Ішли вулицею демонстранти, немов сама молодість. І гляди, то звідти, то звідси голоси стрепенуться:

— Молодці!

— Мо-лод-ці!

А минув один, другий вечір — довкола фіделівців гуртується люд, виказуючи і довіру свою, і готовність іти за ним, куди покличе.

Шлях той ще не був відомий усьому загону. А Фідель і його спільники вже знали його: треба готуватися до боротьби з прогнилим режимом генерала Батісти.

Ще на острові Пінос спільники Фіделя плекали мрію згуртувати народ і повести його проти диктатури. А вийшовши на волю, заходилися по-справжньому готуватися.

Хай та стежина, яка увіллється в широку дорогу боротьби, взяла початок у Мексичі,— не біда! Дороги ті хоч і не звідані, та колись їх будуть вивчати в школах та академіях і дивуватимуться з мудрості молодих, які вибрали ті шляхи,— сміливо ступили на них, повели за собою тисячі. Бо на те й молодість, щоб не боятися терня, на те й сміливість існує на світі, щоб сильні духом самі запалювалися і запалювали мільйони!

Жіночки, співробітниці музею, раді доповісти радянським людям: не заблукали на своїх дорогах перші хоробрі, дійшли до того дня, який назвати б переможним.

Гідеси навперебій оповідають про мексиканський період життя Фіделя та його друзів. Там почалася активна підготовка висадки десанту на Кубу. Добиралися вірні й стійкі люди, побратими Фіделя, які визволення рідної землі вважали своїм найпершим обов'язком. Купували зброю, вчили майбутніх бійців володіти нею, а також умінню конспірації.

Пройдемося по залах музею, подивимось, як народ шанує подвиг своїх синів, зберігає реліквії багатотрудної операції і всього героїчного шляху визвольної армії з гір Сьєрра-Маестра до Гавани.

Зберігається в музеї не якась там абищиця. Тут рідкісні пам'ятки. Їх, ті реліквії, любовно пересіяли на сита та решета співробітники, і виставлено в залах найсуттєвіше. Наприклад, зброя партизан. І тепер мають свято в душі. Бо на стенди як експонати потрапили портрети справжніх революціонерів, що склали свої голови за щастя, за майбутнє свого маленького кількісно, але великого духом народу. І не тільки портрети тих, що загинули в боях. Однак немає на стендах всілякої нечисті, що чинила опір революціонерам, пристосовувалась до режиму, тих пройд, що потім, після перемоги, особисто оголосили себе прихильниками Руху 26 липня, немає перевертнів, що за два дні до перемоги прикинулися ненависниками режиму Батісти, аби не потрапити до списків недругів революції.

Чому я кажу про це? Бо до всякого прогресивного, революційного руху, трапляється, примазуються часом хтиві до слави людиці, що можуть скомпрометувати і рух, і його вождів.

Тут зброя була не тільки «фабрична», куплена в Мексиці та США, а й саморобна, що її майстрували в горах, у похідних партизанських кузнях і майстернях.

Тут же, в музеї, зберігаються страхітливі знаряддя тортур. А батістівці були майстрами, великими майстрами мордування.

Чимало фотографій. Ось вельми цікава — Фідель читає книгу Курціо Малапарте «Капут» — про другу світову війну, читає в партизанській лікарні.

І знову зразки саморобної зброї — міни, гранати. Її робили всі партизани. Є фото — трудяться над виготовленням зброї Че і Фідель. Вони були прикладом для всіх своїх однодумців.

Фотографії, фотографії... Фідель у Гавані. Перша промова до народу. Інше фото — Кастро підписує аграрну реформу.

На стендах відображено шлях кубинського народу до освіти, до революційної державності, до свободи. Фотографії розповідають про перемоги на фронті освіти. Тисячі людей навчилися за революційної влади писати й читати.

Фотографії нових шкіл, гуртків.

Розповідається, як широко на Кубі святкувалося століття з дня народження В. І. Леніна. Фідель Кастро був доповідачем.

Цікаві знімки, які відтворили хвилюючі дні прощання Че з Кубою.

А ось фото, що засвідчують візит на острів Свободи Голови Президії Верховної Ради СРСР М. В. Підгорного.

В музеї висять саморобні плакати перших днів революції: «Viva Cuba!», «Salud al compañero Fidel!».

Нас інформують: тепер у колишніх казармах відкрито школу, в ній вчиться дві тисячі дітей.

На подвір'ї, на зеленій мураві, школярі грають у бейсбол.

А ще якась гра, коли м'яч має потрапити в рукавичку. На одній руці у гравця велика рукавиця, якою він і ловить м'яч.

Наші колеги запропонували поїхати в той будиночок на дорозі, про який уже йшлося.

Такий собі одноповерховий дім на фермі Сібоней. Гідеса, чорнява смагляволиця молодиця, розповідає:

— Бійців було сто шістдесят три. І дві дівчини.

— А дівчата хіба не бійці?

Вибачливі погляди виразних очей. Авжеж, неправильно висловилася. Бо бійцями виявилися всі. В тім числі й жінки. Але це тільки очі так говорили. А уста сказали інакше:

— Жінки — медсестри. Коли йдеш на таке діло, то не обійдеться без пораних.

Фідель звернувся до бійців з пристрасною промовою, у тому полум'яному зверненні були слова: «Марті сказав, що герої не вмирають без користі для народу і, один раз виникнувши, великі ідеї більше не можуть ніколи зникнути із народної пам'яті. Якщо ми загинемо, то загинемо не даремно! Ідеї, за які ми сьогодні тут, в Оріенте, піднімаємо прапор боротьби, не помруть ніколи!»

І ще оповідали, і ще. Часу відтоді минуло хоча й не дуже багато, якихось двадцять років, але в декотрих і сивина вже виспіла і діти не тільки встигли народитися, а й вирости, вступили до університету.

Гай-гай, плине час, дивись лишень та встигай за ним. А то пережене, і ти відстанеш.

А жіночки-гідеси все оповідають і оповідають.

— Бійці Фіделя мали намір рухатись трьома групами. До казарм. Перша разом з Фіделем, другу очолив брат Фіделя Рауль Кастро, а третьою командував Абель Санта Марія, брат Айде. Група Фіделя наткнулась на патруль і зав'язала бій на підступах до казарм. Минуло кілька годин напруженого бою. Сили були нерівні. Батіста викликав до Монкади підкріплення, навіть танки. Фідель Кастро наказав відступити і відходити в гори.

Рауль Кастро з десятима бійцями захопив Палац правосуддя.

Група, яку очолив Абель Санта Марія, захопила госпіталь.

Рухалися через третій пост і атакували його. Як ви знаєте, напад на казарми не вдався.

— Ні, ми знаємо інше. Ми певні — успіх колосальний, — виявляємо свою обізнаність у матеріалі.

— Я хотіла сказати, — зашарілася гідеса, і смуглявість обличчя не врятувала її — рум'янець щедро розлився по щоках, — я хотіла сказати це тільки з погляду чисто воєнного. А з точки зору політичної — успіх справді колосальний.

Постріли в Сантьяго розбудили народ. Він почав прокидатися, зрозумів, хто є хто.

На шляху з міста до будиночка стоять пам'ятники сміливцям, що полягли в той день. Загинуло наших десяти бійців у самій збройній сутичці. Сімдесят захоплено в полон. З боку ворога втрати такі — дев'ятнадцять убитих, двадцять два поранених.

Після своєї невдачі батістівські солдати насіли на той будиночок, почали обстрілювати його. Видно сліди од куль.

Фіделівці повернулися на базу. Але не zostалися тут, одразу поспішили в гори. Через тиждень їх там схопили і доставили в дім. Потім одвезли в тюрму, що в Сантьяго.

У Палаці правосуддя влаштували судилище. Фіделя ізолювали од інших його спільників, одностумців.

Цікаві розповіді про те, гідне сумної пам'яті судилище. І згадався мені інший судовий процес у тридцятих роках, коли судили Георгія Димитрова. Чому він згадався? Бо Фідель на суді також виступає обвинувачем, а не підсудним. Він виголошує викривальну про-

мову, таврує режим, який уже геть прогнив, розвінчує казнокрадство, інші злочини батістівських чиновників.

До речі, цього року я побував у Лейпцігу, відвідав музей Георгія Димитрова, той зал, де проходило фашистське судочинство, послухав одну з двох тисяч платівок, на які записано процес. Це — діалог комуніста з фашистом, пристрасний і полум'яний виступ Димитрова проти Герінга.

Розповідають про випадок з юридичної практики молодого адвоката Фіделя Кастро. Було вбито робітника. Фідель Кастро, на той час молодий адвокат, стає на захист не просто робітника, а безталанного народу, якого намагалися поставити на коліна Батіста і його сановники.

І не міг Фідель на тому суді, захищаючи простого трудівника, не звинувачувати батістівський режим. Звинувачувати пристрасно, зі знанням справи. Гострота і безкомпромісність молодого адвоката зробили його до того невідоме ім'я популярним серед юристів. Фідель написав гнівного листа в суд.

Гідеса в будиночку коментує фотографію, на якій зображено демонстрацію. Промовиста деталь: на фото знайоме і в той же час не дуже знайоме обличчя. Орлиний злет, брів, смагляве обличчя, пасмо закурчавленого волосся. Фідель? Молодий Фідель? Але ж строгий костюм, модний галстук?..

— Так, Фідель. Демонстрацію очолює молодий Фідель, ще студент. Він ще тоді закликав будити народ.

Показують пристрасні статті досить популярного на Кубі журналіста, що підписувався іменем Алехандро.

— Алехандро — псевдонім Фіделя?

— Сі.

Нам розповідають про сподвижницю Фіделя, яка брала участь у штурмі Монкада. І продовжує бути бійцем. Починаючи з гір Сьєрра-Маестра, йшла вона ризикованою дорогою в небезпечній, але легендарній колонії. Скільки упірнала в пільму ночі і знову несподівано виринала з неї, верталася до улюбленого ватажка з вельми цінними відомостями про ворога. Нічна темінь була для неї і батьком і матір'ю. Тепер у неї скроні на сивину збагатилися. Час неблаганний карбує живі обличчя, як різець скульптора камінь чи дерево. Особливо відчутне те карбування на жіноцтві.

Хтось узяв та й запитав не дуже доречно:

— І за ці роки, важкі й тривожні, не перемінилася?
— Як можна про неї таке казати?! Вона тепер член ЦК компартії Куби.

— А як її прізвище?

І гідеса, пишаючись, урочисто проголошує:

— Санта Марія Айде.

Нам уже розповідали про цю мужню жінку.

Нас просять вийти на подвір'я й показують колодязь. Колодязь як колодязь. Чим же він знаменитий?

А знаменитий він тим, що з нього не воду брали, а зброю там зберігали. У ньому був цілий арсенал. А глянеш з дороги — колодязь, і все. Зруб. Звичайна собі криниця. Наче десь на Поділлі.

Розповідь у формі есе дозволяє перенестися на кілька тижнів наперед, коли кубинці гаряче, захоплено приймали Леоніда Ілліча Брежнєва на Кубі. Пригадаймо такий епізод з телефільму. На цямрині колодязя сидять Леонід Ілліч і Фідель, бесіднують. Господар показує в колодязь — саме оповідав про зброю.

Гідеса просить звернути увагу на таку нібито не вельми значну подію. Але це тільки на перший погляд.

— Отут, біля криниці, зібралися сміливці і тихо-тихо заспівали кубинський національний гімн. І ще одна промовиста деталь: тут, на святому місці, в цьому будиночку, приймаємо ми тепер найдостойніших кубинців у партію, передових і свідомих юнаків та юнок — у комсомол. Вручаємо тут партійні й комсомольські квитки.

На подвір'ї росте дерево манго — високе, розкішне, зелене. Його видно здалеку. Дерево пам'ятає тих сміливців, які під виглядом власників ферми готували перший штурм багістівської фортеці.

Мої колеги по кіно просто з будиночка поїхали в місто на якийсь «піжонський» фільм, а я попросив показати мені Карібське море.

Як це так — бути в Сантьяго-де-Куба й не побачити знаменитого Карібського моря, найтеплішого в світі, не кинути в оту теплінь у грудні місяці, тоді, коли на моїй Батьківщині гуде метелиця, тріщить справжній мороз, під ногами шкварчить, — бо зима? А тут — тепле море...

Коли б я не згадував цю назву — Карібське море, завжди впливає спомин про тривожну й небезпечну кризу, від згадки якої кров холонула в жилах. То було

шістдесят другого року. Не всі люди на землі здогадувалися, яку страхітливу таїну ховали в собі ті два слова «карібська криза»... А ми знали: світ висів на волосинці. Карібське море, карібська криза. То були часи тривожні, то були хвилини, коли не знали ми, що буде зі світом завтра.

Отже, Карібське море. Яке воно, вперше бачене?

Море як море. Тільки на ньому не видно пляжної шатанини-мотанини, тисяч бронзоволиких, тисяч тіл з мідними полисками.

Які там бронзоволикі! Жодної живої людини в морі, за винятком півдюжини всюдисущих малят.

Одначе по берегових спорудах видно, що тут у сезон таке коловоротиться! Таке крутиться, в'юниться, така вертелиця довкола. Одне слово — ота завезена сусідами з заходу індустрія відпочинку.

— Дорослих немає зовсім. «Волга» зупинилась біля розкішних роздягалень. Вусатий Фернандо запитливо дивиться на мене: що я робитиму на порожньому пляжі? Невже купатимусь? У грудні? Коли на Кубі мертвий сезон?

А я роздягаюсь. Ще з Києва подумав про те, що, напевне, матиму можливість похлюпоSTATися в морі тамтому, отже, плавки в портфелі...

— А ви будете купатись? — питаю, бо ніхто з моїх кубинських супутників, ні водій, ні Фернандо, навіть не поворухнувся, щоб підтримати мене.

На закам'янілих смаглявих обличчях написано: «А ні за що, а ні про що!»

І чую у відповідь напівздивоване й лаконічне:

— Но.

— Чому?

— Як вам сказати?.. Справа в тому, що...

— Температура моря?..

— Двадцять шість градусів за Цельсієм.

— Отже...

— Нічого не «отже». Зараз за календарем у нас зима і ніхто не купається, — розводить руками Фернандо.

А вусате й смагляве обличчя виказує щось схоже на наське: «Чорти-що!»

— Вам холодно?

Затято відповідали:

— За календарем зима...

Що мені, бідному, робити? Далі просторікувати, а чи шубовснути в теплінь оцю? Віддаю перевагу морській стихії.

Заходжу в Карібське море, про яке чув тринадцять років тому в тисячних передачах на сесії ООН, на засіданні Генеральної Асамблеї, в численних комітетах і підкомітетах.

Я відчував на собі ту нестерпну атмосферу, яку на-в'язали світові реакційні сили Вашингтона та їх поплічники. Ось уже тридцять років живемо ми на світі білому без війни. І не тільки ми, радянські люди, а вся планета не знала великої війни. Хоча мільйони людей на землі існують на воді та біді, але ж не косить їх вогнем, як тридцять років тому косило. Люди живуть, в основному, в мирі. Це плоди того мирного наступу, яким називають лєнінську зовнішню політику партії та радянського уряду.

Хіба мало потрудилися радянські люди і їх керівники, щоб на землі цвіли золоточубі соняшники й олеандри, чорнобривці і канни? Щоб рідні матері вгадували вимрієне щастя своїх дітей. А діти розуміли, хто приніс тридцять років тому перемогу не тільки тому поколінню, яке чекало перемоги, а й прийдешнім поколінням.

Отаке згадалося зимового грудневого дня в найтеплішому морі світу — Карібському. Справді, коли взимку двадцять шість градусів, то яке ж воно буває літньої пори, в купальний сезон?

Я фізично відчуваю теплі хвилі Карібського моря, занадто вже теплі — температура ванни. Ніякої прохолоди. А дивись же, їм, кубинцям, холодно. Як же сонце мусить нагріти хвилі, щоб на них зважились гойдатися бронзоволикі мулати, кучеряві і стрункі креолки? Он у Прибалтиці сімнадцяти градусам люди раді, а дев'ятнадцять у сезон купальний — то вже розкіш.

Згадується жарт кубинський. Радянський спеціаліст на Кубі, викупавшись у морі, поцікавився в свого колеги тутешнього:

«А крокодили тут часом не водяться?»

На що той відповів:

«Ні, в нас так: де гуляє акула, крокодилів не буває...»

Згадав той жарт, і море здалося вже не таким теплим. Не таким затишним. Навпаки: поза спиною дри-

жаки пробігли. Справді, може, то здалося мені спочатку — вода наче у ванній кімнаті?

Мабуть, здалося... Та й нецікаво самому хвилі здійсмати на морі Карібському. Мої супутники присіли на човні перекинутому, покурюють собі, на купальника видивляючись. Отже, жарт, жартом...

Пляжна індустрія, душі, одягальні-роздягальні, дзеркала, басейн для миття ніг — усе те на високому сучасно-пляжному рівні. І вистачить тих душів на тисячі й тисячі людей. Хай уся Америка припливе сюди на відпочинок.

Мчимо назад у Сантьяго-де-Куба. Дорога в'ється пагорбами, спускається в долини, знову піднімається. Дорога, в основному, в'ється поміж двома горбами. Селищ чи там сіл, чи хуторів, як за нашими вимірами, — немає по дорозі, хіба промелькнуть дві-три хати вниз у долині та й по тому. Вкриті хати ті очеретом. І люду щось не видно біля них.

Ні, біля однієї крутиться люду чималенько. Переважно — молодеча.

— Зупинілось, Фернандо, побуваємо ось у цій хаті. Коли можна, ясна річ.

— Вам, радянським людям, ми раді показати все. Перед друзями не криються.

Це вусань Фернандо запустив таку руладу.

— То сходи дізнайся, хто в тій хатці живе?

— А ти?

— Я почекаю на дорозі.

Фернандо йде першим, на розвідку... Шукати старійшину. А вже з допомогою старійшини чи кого там і з усім родом будемо знайомитись.

Хлопчаки й дівчатка, вся малеча — мулати. Зовсім голі, ті, що вельми малі. Вони граються побіля дороги на землі в свої звичайні, в усьому світі знані і улюблені дитячі ігри — пересипають пісочок з долоні на долоню.

Дівчатка окремо — одягають ляльку, яка давно вже облізла.

На нашу машину ніхто не звертає уваги. Чого зупинилися, чого ото товчуться на дорозі — їм до того немає діла. Видно, для малих машина не дивина.

Разом з вусатим Фернандо енергійно піднімається од хижки на курячих ніжках немолода жінка, яка за своєю подобою ближче до негритянки, ніж до мулатки.

Це, певно, бабуся тієї малечі, але ще не одсіялися її роки, ще довго-довго буде ряст топтати. Бо доля, напевне, не примхлива в літньої жінки. Те видно з усміхнених очей, з рум'янця, який пробився крізь смагу щік, з енергійної ходи. Від усієї її статури віє нерозтраченою силою і завзяттям. Очевидно, не звикла вона сумоту, жалі й печалі виносити на люди.

Обличчя в бабки майже європейське — губи не виділяються своєю повнотою, немає специфічних щелеп і вилиць, навіть закучерявлене волосся не таке закоротке, як у негрів.

На ходу щось весело гомонить до Фернандо. Той стримано осміхається. Одначе вловлюю в її жвавому монолозі слово «советіко». Це, напевно, й мене торкається.

Іду назустріч веселолицій бабусі. Вона подає руку і говорить, говорить. Без угаву. Знову «советіко» повторюється.

— Вона, і її діти, і її внуки раді, вельми раді бачити радянського громадянина, — перекладає Фернандо. — Це ж так далеко...

— Та залізний птах переніс за один день, — пояснюю.

— Авжеж. У вас такі птахи-и, — співає стара.

Вона жваво щось говорить Фернандо і показує на мене, на малечу, яка грається коло будиночка.

Питаю Фернандо, про що гомонить бабуся.

— Хоче внуків своїх показати радянському гостю, «советіко».

— З великою охотою зайду...

Моя нова знайома оглядається навсібіч. Когось шукає поглядом орлиним. Нарешті угледіла.

— Кармен Марія! — гукає. І смагляве печене-перепечене на сонці в самих трусиках дівчисько біжить до нас. Приемне темношкіре личко заклопотане — нащо б ото відривати од такого цікавого діла. В ляльки вона гралася з сестричками.

Бабуся щось хутенько говорить, показуючи на мене. Дівчисько з цікавістю розглядає листівочку-календар з радянською кіноактрисою, яку я подарував. Потому статечно, по-дорослому (бачила ж, як це роблять старші) каже мені:

— Грасіаш. Дякую.

Бабуся кличе ще одну темнолицю онуку:

— Крістіна!

І це дівчисько прибігло, але вже не заклопотаністю позначене личко, а цікавістю: чого це подорожні до них завітали?

Одержавши свій сувенір, вона утікає піхотою до своїх сестричок, так і лопотить босими ногами по розпеченій землі, в простягнутій руці затиснувши значок. І дівчатка, геть усі чисто, поспішають до нас.

Бабуся щасливо пригортає, пестить закучерявлені голівки і називає на імена:

— Анна Елен, Анна Селія, Марія Коріда, Соня Арісейді.

І в голосі тому здивування. А кошлаті брови гостя піднімаються догори знаком запитання. Невже так багато у неї онуків? Багато? У людей ще більше буває. Дивне якесь запитаннячко.

Усі вони тримають сувеніри в смагляватеньких жменьках. Перша внука, котра Кармен, показує бабусі на хлопчаків, які здивовано дивляться з-під колючого куща. Але не підходять принципово. Бо — чоловічого роду. Горді. Не будуть же вони, як їхні сестрички, отак ні з того ні з сього галайкотіти на всю провінцію Оріенте.

І тільки коли бабуся назвала перші імена — Марселіно! Хосе Мігель! Хосе Антоніо! — сколихнулася ватага, заворушилась. Пішла поволеньки, ніби роздумуючи, підходити чи ні до дівочого гурту.

Хлопчаки стриманіші за своїх сестричок, хоча за сувенір кожний дякує окремо таким красивим і дзвінким словом, що звучить, мов музика:

— Грасіаш.

Бабуся гладить вихрясті, чорні, кучеряві голови, ніби лічить овечок:

— Педро Луїс, Естебан Луїс, Хуан Мігель.

Останній, якого назвала бабуся, чомусь наїжився, насупився, щось буркнув бабусі.

І вона заторохтіла швиденько-швиденько. Не знаючи, за що вона сварила Хуана Мігеля — з тону, з міміки, з руху м'язів на нестарому ще обличчі мулатки я перекинув ту сварку в такий спосіб:

«З твоїм розумом тільки в горосі сидіти!»

«В тебе в голові ріденько засіяно».

Та Хуан Мігель швиденько «перекувався», і бабуся милостиво відпустила «штрафника».

Натякаю Фернандо: скільки ж онуків у Анни Ёредіі? (Так звати жваву і веселу бабусю).

— Маю чотирнадцять онуків,— вдоволено вгамовує мою цікавість смаглявочола Анна Ередія.

— А дітей?

— Дітей трохи менше.— І, вже ввійшовши в охоту, повідає радісно про своїх дітей.— Вам спершу дочок перелічити? Неве Марія...

— Неве, — шепоче Фернандо, — по-іспанськи «сніг».

Дивина. Сніг, напевне, мрія людини, яка живе в тропіках. Це така казка, яку в кіно показують,— сніг. Мабуть, мешканці Заполяр'я снять джунглями, теплими морями й вологими лісами, де папуги перестрибують з гілки на гілку разом з мавпами.

— Хуана,— тим часом перелічує своїх дочок бабуса Анна Ередія.— Бірхен, Ельса...

А назвала дочок — до синів звернулася. І лічила, оповідала з превеликим задоволенням. І я ще й ще раз переконався, як гарно, як любовно плакають тут дітей, молоде покоління. І держава з одного боку, і сім'я — з другого. Це зворушує. Авжеж — за Хуаною, Бірхен, Ельсою майбутнє країни! Їм зводити риштовання нового суспільства.

— Луїс Рамон, Хосе, Лоренсо,— весело називає імена Анна Ередія.— Карпус, Рудольфу, Хорхе...

А я метикую собі: як же по-нашому можна висловити імена отих дочок і синів? Марія і є Марія, Анна і є Анна, Соня — Соня, Крістіна — Христина, Христя... Педро, звісно, то Петро, Хуан — Іван, Карпус — Карпо, Рамон — Роман...

— Чи живий-здоровий батько оцих дітей?

— А де ж йому дітись? — бадьоро на те господи-ня.— Зараз наш батько Луїс Ковреда Санчес на роботі. І сини дорослі працюють. Усього трудиться п'ять чоловік.

— І всіх годують? Одягають?

— І всіх двадцять п'ять чоловік годують. І — одягають. Продукти дешеві. Одежа — дешева. Та яка там потрібна одежа? Не в Сибіру живемо...

О, симпатична мулатка знає, що є на світі білому Сибір. Може, по-своєму часом сумує, що не бачила тієї країни, де (за її уявою) ведмеді заглядають у вікна, вільно собі розгулюючи по містах і селах. А ім'я тієї загадкової країни з клишоногими ведмедями — Сибір.

Але про одержу стара сказала не для годиться, ясна річ. Вона хитро ковзнула поглядом по своїх Хуанах, Хосе і Марселінах, мовляв, одяганка їм зовсім ні до чого. Це взимку. А що ж тоді про літо говорити?

Коли вона позирнула на Кармен і Крістіну, погляд її трохи пригас — цим скоро подавай одяганки, та ще карнавальні, та ще модерні, сучасні. Правда, що вирости не в розкошах, а на карнавал готуй убрання розкішне, аби було не гірше, ніж у добрих людей.

— Хотів би я побачити вашу хату,— прощу господиню.

— То дивіться,— просто на те Анна Ередія. Тут, мовляв, і дивитися нічого. Не музей, не палац. Звичайна собі кубинська халупа.

І повернулася енергійно до хати, потопала попереду.

— Скільки господині років? — запитую притишено у Фернандо, забувши, що баба Анна все одно не зрозуміє. Бо ж говоримо ми російською мовою.

— П'ятдесят перший пішов,— чомусь теж тихенько відповідає Фернандо.

На порозі господиня зупинилася, пропустила гостей. По тому зайшла сама.

Хата ця придорожна не була схожа ні на одну оселю, що їй мені довелося бачити, мандруючи по білому світу. Вона більше нагадувала театральну сцену, де зображалося життя простого люду. До того ж сцену модерну, з умовностями, які досягли своєї протилежності. Скажімо, на сцені — голо, анічогісінько. Висить на мотузку єдине вікно без шибок. І глядач мусить здогадуватися, що дія відбувається в квартирі.

Згадуються принагідно розповіді одного естонського гумориста про сучасний театр. Гарно зараз, каже, в театрі. Раніше були важкі громіздкі декорації, а тепер немає. Костюми готували! А тепер виходять актори в домашніх штанах. Пили-їли на сцені. Зараз наливають, а з пляшки не летіє. Яка полегкість для актора. Споров, мабуть, і слово в театрі зникне. Отоді буде справжній модерний театр.

Так-от потрапили ми майже в театр.

Про такі поняття, як кімнати, не можна говорити, оскільки їх тут просто немає. Є різні переділки з матерії. Якісь сходинки до помостів, де лежать подушки з яскравими наволочками.

Справді, схоже на театральні куліси, на задник сцени, де ось-ось відбудеться прем'єра. Посередині цього дому, що нагадував театральну сцену, сидів висушений дід невизначеного віку. Йому можна було дати й шістдесят і всі сто років, шкіра на лиці зморшкувата і нагадувала пергамент, руки так змережані зморшками, що хочеться їх сфотографувати для виставки.

— Вьехо,— кивнув Фернандо на дідуся.

— Що — вьехо? — доскікуюсь.

— Це так по-іспанському називається дідуся.

Тримав дід у зубах довгу, як у поміщика Троекурова, люльку. Тільки Троекуров сидів у розкішному, модному на той час шалевому й теплому халаті, а дід у штанях легеньких, які в первісному стані були білими. Більше на дідові не було ніякої одежі, та вона навряд чи й потрібна за такої спеки.

На голові старий мав коротке закурчене сиве волосся, як у негра, хоча він був, очевидно, мулатом.

— Мій батько Емілію,— осяюється веселою Анна Ередія.— Йому вже дев'яносто років.

Дід якось хитро підхихикує на ті доччині слова. Подумаєш, мовляв, дев'яносто. «Вже дев'яносто». По-перше, хто їх лічить, ті роки. А по-друге, йому не «вже», а «ще» тільки дев'яносто.

Ловлю себе на думці, що я бачив уже того діда, котрий поволеньки повертає до мене своє перепечене на сонці зморшкувате обличчя, і в його насмішкуватому погляді я вичитую: «А що ти, сеньйоре, за чоловік і чого прийшов у нашу оселю? Хто ти є, американець чи європеець? Коли американець, то як тебе пустили сюди? А як європеець, то чого никаєш по задвір'ю?» Отже, я вже десь бачив цього висушеного на щедрому сонці дев'яностолітнього Емілію. Але де? Я вперше на Кубі, вперше в оселі, схожій на театральний кон. Згадав! Бачив я маленького голомозого дідуся на полотні Іллі Юхимовича Репіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». Дід-мулат — викапаний писар з тієї картини. І голий до пояса, і люлька як у козарлюги.

Анна хутенько пояснює, звідки сей люд появився в їхній придорожній хатині-театрі.

Дід намагається підвестися, збадьорюється. І таки підводиться, простягає жиливу ракоподібну руку-клешню, старається міцно потиснути, хоча це йому і не вдається. Згадую земляків своїх, знайомих на рідній

землі, котрі полюбляють міцно тиснути руку, тим самим рекламуючи свою «силу»... А чому б дев'яностолітньому та не рекламувати себе?

Мобілізуваю свої скромні можливості щодо мови іспанської.

— Комо ешта уштед?

На цьому я й обмежився, бо не густо тих фраз зафіксувалося в пам'яті.

— Грасіаш, муй б'єн,— бадьористо відповідає дідок, який розміняв свій, чи не останній, десяток. І, щоб гості не сумнівалися, що він справді поживає «муй б'єн», піднімає праву руку, згинає її, показує біцепси — он, мовляв, які ми ще є...

При тому енергійно щось вигукує — по-іспанськи, певна річ. На нашу мову можна перекласти і ті прозорі жести-натяки на силу дідка й вигуки бодай так: «Та я ще ого-го... Ану давай поборемось. Ще невідомо хто кого!..»

З образом старого, котрий «ого-го», ми й хочемо прощатися. Та господиня видобуває звідкись два великих апельсини і подає нам з Фернандо, сказавши при цьому слова, що їх говорять гостинні господарі й у нас в Опішні чи Березані:

«Як же це так, зайшли до хати і не присіли... Сідайте, щоб старости сідали. І не обідавши? Де це видано, де це чувано, щоб ми гостя одпустили отак-о?»

Щось подібне сказала й п'ятдесятилітня мулатка. І я не просив Фернандо перекладати. Бо хто не зрозуміє господині, до котрої прийшли гості. Господиня є господиня, на якій би широті світу вона не була, на якому б меридіані не жила.

Та ще до того додати: жіночка виявилася енергійною, жвавою, в кишеню за словом, як то кажуть, не полізе. Бо, напевне, знає: смирного і на тім світі б'ють. Прудка ріка береги розмиває. Це така баба: дід за дугу, а баба вже на возі. Не прогавить.

Коли ми вже сиділи в машині, я запитав у Фернандо:

— Чи немає у вас звання Мати-героїня?.. Чого ти смієшся?

— Коли б мали таке звання, то всі наші матері були б Героїнями...

— То хіба погано?

— А скільки треба народити?..

- І виховати...
- І виховати дітей?
- Десять.

— Тоді вважай, що кожна наша мати у тридцятилітньому віці — Героїня.

Не встиг Фернандо виголосити ці слова, як шофер різко загальмував. Ми — це я і водій — мало не вибили лобами переднє скло. А Фернандо з заднього сидіння опинився на моїй спині.

Отака придибенція. Я не питаю, у чім річ, бо сам бачив, як під передні колеса кинулась довгорила чорноряба й захвиськана свиня. І водій, ясне діло, не хотів, щоб сьогодні в якоїсь господині передчасно, може, й недоречно смажилась свіжина... Чи як там нарекли кубинці отой смачний наїдок, що в полтавців споконвіку називають красиво — таранчук, та-ран-чук.

Не встигли ми опам'ятатися, як перед колесами майнув ще один підсвинок.

— Тут вирощують свиней, у кооперативах і в індивідуальних господарствах. Великі спеціалісти з цього діла живуть у провінції Оріенте.

— Виходить, і цим знаменита провінція?

— І цим.

І коли вже мова зайшла про свиню, то дозволю собі сказати: кубинці із цього м'яса такий наїдок уміють робити!..

Згадавши той наїдок, варто ще повідати про вечір у ресторані «Сан Педро дель мар» — «Святий Петро біля моря». Рестораном ту заведенцію можна назвати хіба що умовно. Бо головне в ресторані не наїдки, не напої, а естрадна програма.

Помічаю табличку на столі «No fumar» — «Не курити». У всіх ресторанах світу можна курити, а в закладі святого Петра — ні. І не тому, що святий Петро був некурящим. Напевне, тому, що шоу — вистава — тут головне, а не пиття.

Під час спектаклю ведучий оголосив:

— У залі знаходяться відомі майстри радянського кіно, делегація кінематографістів, що прибула на фестиваль радянських фільмів на Кубі. Сердечно привітаємо їх!

Зал підводиться, лунають оплески. Після виконання номера до наших кіномитців підходять схвильовані актори, щоб особисто привітати колег з країни Леніна.

Наступного дня в Гавані ми подивилися фільм «Кемода» — про драматичні події на африканському континенті, який кипить і вирує, торуючи шлях до національної незалежності. Роль англійця грає популярний американський актор Марлон Брандо. Як відомо, Брандо — виконавець головної ролі у фільмі «Хрещений батько».

За «Хрещеного батька», фільм, що зібрав найбільше доларів за всю історію світового кіно, актор одержав найвищу американську нагороду — Оскара. Але Марлон Брандо відмовився від премії. Актор усе життя грав насильників, гангстерів, визискувачів. Він не сміє одержувати відзнаку за такі ролі. Брандо купив невеликий острівець, ізолював себе там од суспільства визискувачів.

Цікава деталь — постановник фільму «Кемода» — італійський режисер Джілло Понтекорво, рідний брат відомого радянського вченого Бруно Максимовича Понтекорво. Це той Бруно, що народився в італійському місті Пізі і по закінченні Римського університету працював у наукових закладах Франції, Сполучених Штатах, Англії, а з п'ятдесятого року працює в Радянському Союзі.

Бруно Понтекорво — комуніст, член-кореспондент Академії наук СРСР. Це він передбачив спільне утворення важких мезонів та гіперонів, відкрив ядерну флуоресценцію.

Джілло Понтекорво відомий у світі своїми незвичайними фільмами — «Джованна», «Скуарчо», «Велика блакитна дорога», «Капо», «Битва за Алжир».

Цікаві долі людські. Брати. Один — відомий і талановитий радянський вчений. Другий — вибрав собі долю кінематографіста і заприятелював з наймолодшою музою. Я ще мало солі з'їв у кіно. Але мушу зізнатися: кіномуза — вельми примхлива, вона мало приносить радощів, більше — гіркоти. Але, попри все, скільки людей хочуть віддатися їй, мріють про її ласку!

І, як усяка примхлива жінка, кіномуза не завше відповідає взаємністю. Але від цього вона не стає менш популярною і жаданою.

Кіно люблять усі, кіно критикують усі, в кіно розуміються всі, тому хочеться, щоб примхлива муза була прихильнішою і щедрішою і дарувала нам кінострічки, які б тривожили серця, наснажували розум і хоч трішки,

але підказували, яку життєву стежку вибрати з тисячі доріг. Саме ту, яка...

Але спустимося з Олімпу, де живуть боги та музи, завітаємо в одне господарство, у якому розкошують служителі Терпсіхори. А простою мовою те господарство називається Національним ансамблем танцю. Знаходиться він у столиці. Нас запрошено на генеральну репетицію.

Однаке перед тим, як розповісти про відомий не тільки на острові ансамбль, дозволю собі повідати таке: чекаючи нашу перекладачку Зою, я тинявся в холі готелю. На вітринах, що схожі на наші газетні, стояли муляжі істівних жаб, черепах.

Жаба одягнута в смокінг, з метеликом, в одній лапі тримає пляшку, другою взялася за стовп — п'яна, на ніжках не стоїть.

Фотограф-черепаха... В одержі фотографа-лаборанта, в лапі — шнур од фотоапарата, який стоїть поряд... Рот роззявлений, застиг на словах: «Увага! Увага! Знімаю!»

А ось черепаха ловить рибу спінінгом, жаба-барабанщик. Смішна жаба-штангіст. У костюмі спортивному, в напруженій позі, силкуючись, вона піднімає штангу.

Замальовую ті муляжі до свого подорожнього записника. З ним не розлучаюсь ніколи — ні на відпочинку, ні в службових поїздках.

Інколи почуєш таке, що гріх не занотувати:

«Я живу з чоловіком, як Кареніна — не розписана і не прописана».

«У військкоматі мені сказали, що я не проходжу в училище через праве вухо».

Отже, нас офіційно запросили на генеральну репетицію. Ансамбль сучасного танцю існує від першого року революції, вже шістнадцять літ.

Прийшли ми вчасно до великої зали. Музиканти зі своїми інструментами вже чекають на команду маестро. Розглядаю інструменти — не схожі на те, що буває в інших оркестрах. Пузатий барабан нагадує велику динку. Оболонка з плоду, що росте на дереві. Називається та диня-інструмент гуріа.

Інший негр тримає скриньку з залізними пластинками. Марімбула її назва. Чомусь коняча щелепа серед інструментів. І — бата, барабани, без яких не існує оркестр, жоден африканський оркестр.

Чому африканський? Бо сьогодні темнолиці оркестранти гратимуть африканські мелодії.

— Завдання Національного ансамблю, — розповідає моїм колегам керівник колективу Пабло Баута, — відродити древню культуру кубинського танцю. Донести його до сучасного глядача.

— Чому ж в основі того древнього танцю африканські мотиви?

— Бо принесено їх африканцями-рабами, яких продавали на Кубу, привозили з Африки. І культура ця стала органічною часткою загальнонаціональної кубинської культури.

— Грасіаш за пояснення. — Євген Семенович знав три-чотири іспанські слова. Використовував їх з такою віртуозністю, що інколи закрадалася думка: а чи не приховує він тонкого знання іспанської мови?

Тим часом заворушилися оркестранти, артисти ансамблю повисипали з суміжних кімнат, виряджені, готові до гри — стояли біля стін, тихенько перешіптуючись.

Більшість танцюристок юні й тоненькі в талії, мов осі. А коли додати трохи екзотики... Вони стебелясті, мов гичка бурякова. Серед них — негритянки, мулатки, креолки. Білих не було. Хлопці-танцюристи теж геть усі кольорові — темношкірі, вилицюваті, товстогубі і, ясна річ, закучерявлені.

— Момент! — підняв руку маестро для музикантів. А сказав, напевне, для нас, гостей: — Почнемо репетицію панорами кубинського танцю від древніх часів до наших днів.

Він зиркнув на нас, а потім на оркестрантів, чорні руки яких застигли на інструментах з чудернацькими назвиськами — гуріа, марімбула, бата, застигли на духових і ударних інструментах.

— Окантомі! — голосно сказав маестро й махнув рукою.

І в ту ж мить розкололася тиша. До залу влетів темпераментний африканський танець. Мелодія бадьора, піднесена. І наростала в такому шаленому темпі, що в нас, у гостей, ноги ходором заходили. Хоч лікар київський і солі в них знаходив і ще цілу купу болячок. А тут, диві, почали топтатися на місці, як ноги бойового кавалерійського коня, що почув похідний марш.

І згадалися передвоєнні роки, військове училище, стокілометровий перехід від Харкова до Чугуєва з

повною курсантською викладкою за плечима аж по піску в ранці.

Знесилені, знеможені, ми не йдемо, а плентаємось. Ледве переставляємо ноги — дев'яносто кілометрів позаду. Короткий перепочинок — і знову марш. І знову:

— Підтягнись! Вище ножку.

А вона мов не своя, дерев'яна чи з вати зшита. Вже її і не відчуваєш, неначе ти вже без ноги, а теліпається протез штучний. А залізний чи дерев'яний протез — він же не болить, далєбі?

Враз (о, те несподіване «враз»!) біля переліска я-ак ударить оркестр, як загорляють труби марш, як уріже музика, котру чув на парадах, на майдані Дзержинського в Харкові!

Розпрямляються плечі, пілотка опиняється на своєму, належному їй за статутом, місці. Хоч вона солоня від поту й пилом прибита, але мусить бути на своєму законному місці, як не раз показував старшина, а ще більше — маленький клятий помічник командира взводу Гришин.

І ноги немов повернулися до тебе, стали твоїми, рідними, наче ти тільки розпочав похід і старшина Тарасов добре поставленим баритоном подав першу команду зранку, як тільки ми вийшли з казарми: «Заспівувач, пісню!»

І пісня та заповнює ліси, луги, поля причугуївські — пісня моєї солдатської молодості.

Украина золотая, Белоруссия родная,
Ваше счастье молодое
Мы штыками, штыками

защитим.

Отже, я знаю ціну бадьорій мелодії, як ковтка холодної води в спеку. Пара за парою вибігають у центр залу, щоб продемонструвати полум'яні африканські ритми.

Малюнок танка танцмейстер ліпить так, що ми, глядачі, можемо легко зрозуміти: то танець боротьби, танець мужнього народу, який не потерпить більше наруги і стане стіною на захист людської гідності, людських прав.

Виділяю з-поміж інших красиву пару — високого негра та вродливу креолку. Вони виконують сольний номер, вони в центрі танка-протесту, танцю демонстрації сили і поривання народу до свободи, до щастя.

У танок завихрюються все нові й нові пари, ритм стає енергійним, швидким, оркестри вже навіть стомились, хоча темні руки бігають по гуріа, бата, марімбулам просто-таки шалено, щоб, вчасно схопивши знак маестро, зупинитися, здавалось, на половині музичної фрази.

Поки артисти відпочивають, ми цікавимось театральним життям Гавани.

— Наш ансамбль — найпопулярніший у Гавані. Ми вже були в Європі й Азії, гастролювали з великим успіхом у Радянському Союзі, — оповідає Пабло Баута. — Драматичного театру, по суті, в нас ще немає. Є ембріон театру, але, думаю, свого часу й драматичний театр буде... Основа староафриканської культури, яку ми називаємо єдиним словом «бенін» — танки африканських рабів, завезених на острів работоргівцями. Але не тільки вони. Є ще одне крило — культура Іспанії, де також залюблені в шалений танок... У нашому приміщенні працюють два концертні зали, обидва паралельно.

До нас підводять гарніюсіньку й молодесеньку балерину, яка танцювала соло і сподобалася всім, у тому числі нашому улюбленцю Євгену Семеновичу. Чому я виділяю Матвеева? Бо він, як тільки підвели до нас Хосефіну Кінтану, відверто сказав:

— Гарна ви, Хосефіно, і танцюєте так темпераментно, що й нам хочеться схопитися зі стільців і піти навприсядки... По-козацьки врзати...

Хосефіна нахиляється до Зої і, соромлячись, щось каже перекладачці.

— Хосефіна просить перекласти: вона бачила такі танці в Москві, з присіданням... Їхній ансамбль готує такий танець — на гастролі в Радянський Союз. Вони будуть танцювати також у Києві. Цей танок Хосефіна називає хопак...

Потому ми знайомимось з партнером солістки Пабло Трухільйо. У Пабло ріденькі вусики, гостренька й ріденька чорна борідка на темному обличчі, могутні біцепси.

Хосефіна і Пабло теж раді зустрічі з радянськими артистами й режисерами. І готові показати не один танок. Спеціально для «советіко».

Тим часом маестро виходить до оркестру, піднімає руки:

— Моменто!

Музики — сама увага. Долоні, пальці на інструментах.

— Сульфери! — вигукує маестро. І за мить весь зал — у круговерті танцювальній.

Танцюють другий танок. Нараз танок стихає, мелодія — теж. І коли танцюристи поховалися в суміжних кімнатах, на кон вийшли три грації, влетіли три оси.

Звучить пісня невідьниць без супроводу. Стихає пісня, щоб знову розпочатись. Цього разу співає одна солістка, сумна мелодія панує в залі, затим підхоплює мелодію хор, що знову з'являється в залі.

Все вище і вище мелодія, все розпачливіше й розпачливіше.

І знову щезає хор, і на сцені — знову три грації. Пісня розпачу.

До трьох грацій вибігають три високих негри, хлопці плечисті, з біцепсами. Вони вибігають з палицями.

Грації в чорному трико, під шкіру балерин-негрятянок.

Не давши оркестру перепочинку, маестро диригує далі. Лунає третя мелодія. Щезають танцюристи з тим, щоб за мить появиться у новому вбранні — дівчата в червоному трико, хлопці — в синьому. Попереду кавалькади — принц у жабо, вельможа в капелюсі.

Це вже іспанський танок, завезений з прабатьківщини. Тут мелодія інша, переважають повільні рухи, ліричні мотиви.

І ще були танки, і ще були пісні. Царство танцю заповнило моїх колег. Вони підходять до хореографів Едуардо Ріверо, Віктора Хуела і Лорни Бурдсал, щоб висловити свої професійні думки, побажання на майбуття і захоплення побаченим, почутим.

Розпалена останнім танком, у червоному трико, що підкреслює її осину талію, до моїх колег з підстрибом підбігає маленька пріма ансамблю, вірніше прямує персонально до Матвеева, подає йому руку.

— Лус Марія Кольясо... А я вас знаю, компаньєро Матвеев. Я вас бачила у фільмі «Рідна кров»...

Компаньєро Матвеев трохи навіть розгубився.

— А я вас побачив сьогодні вперше. Але пам'ять про вас залишиться, напевне, на все життя. Грасіаш, керідос амігос*.

* Дякую, дорогі товариші (*ісп.*).

І коли поставили перед гостями на прощання в директорському кабінеті чарочки рому, той же компаньєро Матвеев уже зовсім убив нас кубинським діалектом іспанської мови. Ми були приголомшені, почувши ось такі слова з легким перуанським акцентом:

— К'єро бріндар пор нуестра аміштад.

Коли їхали вже в машині, я сказав, дивлячись на Зою:

— Якби моя воля, я нагородив би компаньєро Матвеева медаллю Рауля Гарсія чи орденом Рубена Мартінена Вілена за підготовку до подорожі на Кубу. Так знати іспанську мову і так зуміти сховати це знання, яке все ж прорвалося... Ну й компаньєро!

А ще за мить хтось із нас, чи не Оля Остроумова, підкинув таке питаннячко:

— Компаньєро Матвеев, то кому б ви віддали перевагу — Лус Марії чи Хосефіні Кінтану?

— На місці компаньєро Матвеева я б сказав: Лорні Бурдсал.

Це сказав Олександр Мітта, який під час репетиції, в основному, мовчав і щось малював у своєму записнику.

— Грасіаш, Саша, грасіаш.

А після обіду компаньєро Матвеев спитав уже мене:

— Товаришу керівник делегації, а що вам найбільше сподобалося сьогодні на обіді: сопа, потахе чи берро? *

— Пево,— під загальний регіт відповіла Оля Остроумова.

— Ви завжди були шляхетною,— віддаю доземний уклін нашій гарній Олі.— І так швидко збагнули мої кулінарні уподобання і уподобання компаньєро Матвеева.

— Товаришу керівник, ви просто заздрите мені, моїй популярності серед балерин кубинських... Але ви не сумуйте. Будьте філософом. У кожній делегації бувають різні люди: одному подобається кавун, а іншому — свинячий хрящик. Одному — балерина, іншому — пево.

І все-таки є на Кубі театри.

* Сопа — суп, звичайний, потахе — суп з квасолі, берро — травка, що має в собі (коли вірити Зої) багато заліза. (Прим. автора).

Ми вже переконалися на естрадних програмах «Святого Петра біля моря», що ресторанный шоу на Кубі замінюють театри, філармонії, естрадні вистави. Отже, нас запрошено відвідати знаменитий на всю Латинську Америку своїми шоу ресторан «Тропікана».

«Тропікана» — тінистий сад у центрі Гавани, досить великий і затишний. Шоу влаштовують на відкритому повітрі і під дахом. Відомо, що на Кубі бувають періоди тропічних злив. Тому й має програма два варіанти.

Варіанти два, а майданчиків три. На трьох майданчиках одночасно проходять вистави, програма шоу.

Сьогодні шоу називається «Дванадцять місяців». Гасне світло за столиками, де сидять сотні відвідувачів «Тропікани». На столиках вино, легенька закуска, вода, пиво.

Розпочинається програма виступом гітаристів у сомбреро та в білих костюмах. Грають вони пританцьовуючи. До високих, статних чоловіків виходять жінки в довгих сукнях, з розпоріхами збоку. І чомусь пронумеровані ті жіночки. І мачете у них, напевне, декоративні. Бо справжнє мачете — важке.

Де не взялася біблійна Єва з яблуком, підносить його кожній дівчині, дражнить її, та не дає.

Одна з дійових осіб шоу, окрім оркестрантів, співаків, танцюристів, акробатів, на виставі — колір. Така гама кольорів, така гра барв, таке шаленство кольорове я бачив, далекі, вперше.

З темряви вихоплювалися танцювальні ансамблі, — піднімалися з землі і плинули в небо, високо-високо, нарівні з кронами дерев на невидимих підмостках, на невидимих драбинках.

Коли світло запалюється на всіх майданчиках, що-си спалахує, то така фантастична картина вимальовується — стертися можна! Кожний майданчик по-своєму цікавий, захоплюючий, оригінальний, — не знаєш, куди й дивитись.

Ось чому легеньке вино — не основне на тому видовиську. Його, врешті, забуваєш, коли навалюється на тебе стільки музики, танців, світлових ефектів. Артисти висять на деревах, ходять невидимими сходами, крокують між столиками, пролітають над ними.

Здається, акторів більше ніж відвідувачів.

Коли ж тобі все-таки хочеться ще попросити вина чи закуски, натискуєш кнопку під столом. І безшумно

прийде офіціант, мовчки, не заважаючи видовиську, вислухає тебе і швиденько принесе, що треба.

«Тропікана» справляє незвичайне враження. Недарма її знають в усій Латинській Америці.

ВАРАДЕРО, АДЕВРО...

Ще з вечора колеги з ІКАІКу оголосили, що робоча програма нашої шановної делегації скінчилася. Як і належить порядним і сумлінним людям, треба й відпочити. Напевне, радянські колеги знають: на Кубі є де відпочити.

Отже, зупинилися на Варадеро, на тому Варадеро, куди кожного року наїздило люду з усього світу. Особливо ж полюбляли Варадеро товстосуми з Америки.

Це було 16 грудня. Я особисто давно чекав зустрічі з Кубою, плекав надію побачити давно знану з преси індустрію відпочинку, зазирнути в куточок землі, ще не знаний мною. Мріялося помилуватися природою Куби, лісами й долинами. Стривай-но, чоловіче. «Лісами...» А хіба на Кубі є ліси? Напевно ж є, тропічні, але ліси. Коли є ресторан «Тропікана», то мусять бути і ліси тропічні.

Звичайно ж, не зустрінемо тут задумливої верби, зворушливої берізки, могутнього дуба-велетня чи оспіваної в піснях черемшини, шипшини, ожини й порічки лісової...

Зате... Але я ще не знаю, що зустрінемо.

Отже, в путь-дорогу. Карлос у хорошому настрої. На традиційне запитання компаньєро Матвеева «Кеталь? *» відповідає чітко, коротко:

— Ха-ра-шьо.

Ще й слово поділяє на склади.

Але компаньєро Матвеев не був би Матвеевим, аби знову не приголомшив нас іспанською мовою, кубинським говором і буенос-айреським акцентом:

— Ке ай де нуево, Карло? **

Карлос осміхається. Йому приємно, що радянські артисти тямлять по-іспанськи. А про новини хай краще розкаже Зоя.

* Як справи? (Ісп.).

** Що нового, Карло? (Ісп.).

Нарешті рушили. Поїхали уздовж моря. Ліворуч — Мексіканська затока. Праворуч — острівський пейзаж.

Який він, той пейзаж? Незвичайний для ока поліщука чи степовика. Невеликі пальмові ліси. Хай і невеликі, але пальмові. У тієї пальми листя широке, як лопата, голий стовбур, а вгорі, немов парашут, листя, гілки, з яких роблять опахала.

А між тими пальмовими перелісками — хати білі, як на Україні, як колись у нашому степовому краї.

Кажу «колись», бо тепер хати наші не білизою своєю знамениті, а п'ятьма кімнатами, телевізором, «міськими» меблями, достатком і новим побутом, незанимим ще років десять тому.

Шкода, що я не взяв фотоапарата. А то б клацнув такий краєвид: пальми, пагорби, біла хата, а біля тієї хати білий кінь пасеться. Білий-білий, як у бабиних казках, почутих на печі. Ти лежиш собі під вінками цибулі, а бабуся: «У якомусь царстві, у якомусь госу-дарстві жили цар і цариця...»

Ошатне дерево, приземкувате, фрамбояном називається. Висять стручки між листям, довгі, як у квасолі. А цвіте дерево червоним і білим квітом.

І взагалі квіту того яскравого багато, переважає червоний колір. І це — в грудні. Дивина, та й годі.

— Може, зупинимось, Карлос, сфотографуємо цікавий краєвид за мостом?

— Будь ласка. Тільки ж у нас немає фотоапарата?

— Очима сфотографуємо. Очі — найнадійніший апарат.

Стали перед мостом через глибоке урвище. Видовисько цікаве, захоплююче. На схилах до долини — пальми, на горі — пальми, вдовж дороги — пальми.

Пальмовий край. Пальмове царство!

Бачу плакат: «Аделанте, Куба!» Може, так книжку назвати? «Вперед, Куба!»

Переїхали місто Матансас біля моря.

— Хороша бухта. Наші судна заходять сюди, — каже Зоя.

Стрілка показує на Варадеро. Друга — на місто Санта-Клару. Ту Клару, яку штурмом узяли війська Че Гевари?

Типове кубинське місто. Одноповерхові особняки, мініатюрні дворики.

Поминули Матансас. Плантації джуту обіч дороги. Джут росте кущами.

Чим ближче до Варадеро, тим більше реклам, до того ж дотепних, гумористичних: русалки, аквалангістки. Вас благають не минути Варадеро. Аквалангістки з такими великими очима, що в них можна втопитися, запитують: «Невже минеш Варадеро»? А тут ще пірати на конях. Коні, змилені, поспішають. Куди? Стрілка на дорозі показує — Варадеро.

Плакат: «Viva XX aniversario!» «Хай живе XX річниця!»

Вперше бачу кокосове дерево, або коко. Схоже воно на сучасну красуню зі скуйовдженою куделею. Довкола ствола, де починаються гілки, ціла гірлянда великих, як кавуни, кокосових плодів. Кокоси висять високо вгорі, так просто не дістанеш — потрібна драбина.

— Тпру, приїхали, — тпрукнув Матвеев, коли ми спинилися біля одного з варадерських готелів.

Поселилися в готелі «Інтернаціонал». Таких чимало на узбережжі, старовинних і разом з тим сучасних.

— Що будемо робити, компаньєро Матвеев? — запитав Мітта. І не дуже чекав на відповідь. Почав пастися по рекламах — чи немає поблизу кінотеатру?

— Хто куди, а ми з керівництвом, коли не буде пева, підемо на пляж.

І пішли. Сонце було не щедre, як на кубинську мірку. Не дуже й жарко. Та що поробиш. Приїхали на відпочинок, потрапили на пляж: хочеш не хочеш — пірнай. І ми пірнаємо. З превеликим задоволенням. Море, люб'язне море, не дуже тепле, але й не холодне.

Як для Ялти, то тепле, а як для Куби — холодне.

Тут, на пляжі, компаньєро Матвеева оточили радянські туристи з Новосибірська — вони знають Євгена Семеновича ще по «Красному факелу», де він працював по війні у знаменитому Новосибірському театрі.

І хочуть фотографуватися, і запрошують у номер попиту чайку з солоним огірком. Що то значить знаменитий артист! Що то значить популярність світова! І на Кубі знайшли улюбленого актора.

Дозволю собі відступ. Було таке. На одному симпозиумі письменницькому в Белграді я сказав двом поетам: «Дуже ви талановиті, хлопці. Бути вам лауреатами». Не встигли ми повернутися додому, як ті поети стали лауреатами.

Казав я Є. С. Матвееву на Кубі: «Воно, Євгене Семеновичу, непогано — народний Російської Федерації. А ще краще — народний артист Союзу РСР. Га!»

— Непогано,— каже артист.— Коли той, то й гайда. Хіба я що?

Не встигли повернутися ми з Куби, як читаю Указ Президії Верховної Ради СРСР: «Присвоїти Матвееву Є. С. звання народного артиста Радянського Союзу».

Буває ж таке. Вибачайте, що перескакую, мов щербате колесо.

— Чого, дядьку, скисли? — питає популярний.

— Шкодую, що я не з «Красного факела».

— Кому що.

— Дак і я ж кажу.

— А я заздрю твоїй кулінарній ерудиції. Ще не подають на стіл, а ти вже знаєш, що смажені банани принесуть. Поставлять джем. Зоя питає: «Як ви думаєте, з якого це фрукта?» — «З гуаяви»,— кажете ви. І мене зазидки беруть. Звідки у вас такий талант, товаришу керівник делегації?

— Кому що,— кажу я.

— Дак і я ж кажу...

Порозумілися.

Як відомо, поспішали на ці золоті піски ті американці, які могли розкидатися грішми, як половою. А такий мультимільйонер, як Дюпон, завів собі цілу садибу, та ще й яку садибу! Все на ній, як казала Довженкова мати, проізрастає, росте пишно, росте буйно.

Нам показали дім Дюпона у Варадеро (він зараз належить державі, народу). Розкіш, певна річ, казкова. Господар любив, далебі, контрасти — біле та чорне панують у домі. Балкони чорні, з чорного дерева. А дім — білий.

Садибу придбано ще 1928 року.

Заходимо в дім. Читаємо перше, що впало у вічі: «Ellas» (для жінок) і «Ellos» (для чоловіків).

Гральні зали, розкішні кабінети, опочивальні, балкони на море, щоб спостерігати шторми, старовинна мебля, старовинні двері з мідними ручками та кільцями з лев'ячими пиками.

Бари особисті обладнані крикливо. Не кожний мільйонер дозволить собі такі меблі, таку обстановку.

Повертались до готелю пішки, хоча й далеченько було. Але ж цікаво ногами по землі пройти, коли є така

можливість. Та ще в країні незнаній, де тобі, може, більше ніколи й не доведеться побувати.

Придивляємось до рослинності тропічної. Ось схоже на пальму, схоже на дерево коко, але не пальма, не коко — патлате, як неохайна сучасна модниця. Обличчя нівроку, і гарна статура, не з гірших у світі, а на голові гніздо чорногузяче. Ось таке дерево спостерегли ми, називається воно піно.

Пальмоподібна деревина трапилася на нашому шляху, і назвала її Зоя сапоте. А ще я підняв з землі плід, схожий на горіх. І листя схоже на горіхове, але називається альмендра.

І ще квітуче дерево впало в око. Але скільки я не доскіпувався — ніхто так і не сказав назви.

Хоч і вечоріло на березі Мексиканської затоки, але хіба я міг не пірнути в хвилі, які чомусь почали вкриватися баранцями. В Чорному морі ті баранці — ознака шторму. А що вони тут віщують?

Море почало грати. Але хвилі такі, що можна з ними й змагатися, так легко вони підхоплюють тебе. Ото тільки біда, що несуть од берега. Воно б нічого, якби була хоч одна жива душа поруч чи на пляжі.

А то понесе тебе, чоловіче, в море-океан, і ніхто не побачить, що саме тебе понесло. І, як співається в пісні, «и никто не узнает, где могила мо-о-я...»

Сказати, що мене врятувала сибірячка, це було б дуже сміливо. Але випадково йшла одна, як сказала б моя героїня Євгенія Долинюк, членка делегації сибірської берегом, ішла в купальному костюмі. Побачила чолові'ягу, що вовтузився в морі, вдаючи з себе борця з хвилями морськими, і закричала:

— Негайно виходьте на берег. Хіба не бачите — шторм?!

А таки купальникові і невтямки: хвилі справді як хата, але вони поки що не накривають тебе, бо ти хвацько вибираєшся на гребінь і, граючись, поринаючи вниз, знову підносишся на гребінь. А серце в тебе завмирає, ти боїшся провалитися, бо над тобою знову гора як хата, і чекаєш такого блаженства, коли тебе винесе на нову хвилю.

— Негайно виходьте на берег! — чую вже не з того боку, де санаторій, а немов з пучини морської, з того виру, з безодні водяної.

«Негайно виходьте на берег!»

А може, справді, треба негайно виходити? Вже зовсім стемніло. Де берег, видно тільки з гірлянди світла біля санаторіїв.

«Негайно виходьте...» А ти, молодице, думаєш, це так просто — вибратися на берег, коли тебе віднесло вже далеченько. Спробуй тут вийти. Глибина, напевно, така, що страшно й подумати.

А що, коли воно не виходиться з моря? Тоді що? Невже доведеться кричати, кликати на поміч?

Може б, і закричав, якби не жінка на березі,— вона бігала, бігала, мало не втративши притомність. З жінкою тією я мав далеке знайомство — нас познайомив «краснофакельщик» Євген Матвеев.

Треба вибиратись... Але як? Кричати, волати. Хто тобі допоможе. Поки добіжить до готелю молодиця сибірська, поки розкаже, що й до чого... А там треба рятувальну команду. Та чи й знайдеться сміливець, щоб у шторм вийшов у море моторкою. Адже хвилі як хата, як гора.

Та коли навіть знайдеться такий сміливець, де ти, чоловіче, будеш до того часу. Здолає тебе незагнуждана стихія, пірнеш ти в пучину, в морську безодню. Отаке коловоротилося в голові, захмеленій страхом.

А ще ж існує морська стратегія. Існує... А я не знав морської стратегії. Проте, кажуть, не було б щастя, та нещастя допомогло.

Наступна хвиля, яка поверталася од берега й несла мене все далі в море, підказала вихід. Не встиг я вибратись на її гребінь, як вона накрила мене. Недовго думаючи, почав я гребти під водою в напрямку, звідки ринула хвиля.

Коли вона одкотилася і голова моя знову виткнулася з води, я вже збагнув: не треба плигати на наступну хвилю, бо мене односить усе далі в море. А навпаки, слід пірнати вниз і морським дном лізти і лізти назустріч хвилі, тобто до берега.

Так я ні живий ні мертвий вибрався на морський пісочок і ліг голічерева, бо не здатний був ані кроку ступити.

— Ви несповна розуму! — докорила мені сибірячка. Однак раділа, що я, хоч і нетранспортабельний, але живий. «Може ж, таки оклигає?» — думала.

Я таки оклигав. І поволеньки-поволеньки поплентався до готелю. Сибірячка йшла назирці і, здало-

ся мені, схлипувала. Вона злякалася, далєбі, пізніше ніж я.

Другого дня ми дізналися, що готель наш знаходиться на косі, на широкій, але на косі.

Угледіли дві вежі, де качали нафту. Там працювали бакинські спеціалісти. Азербайджанці допомагають експлуатувати відкриті родовища.

Допомагають кубинцям стати на ноги, індустріальні ноги.

Ми їхали берегом і бачили залишки індустрії розваг, яка була тут налагоджена з розмахом. Напевне, кубинці ще повернуться до тієї індустрії. Але не раніше, аніж розвинуть справжню індустрію, зачатки якої ми спостерегли довкола Варадеро. Ті вежі — майбутнє Куби, індустріальне майбутнє країни.

ЛЕНІНСЬКА ШКОЛА В ГАВАНІ

Ми їдемо в знамениту ленінську школу. В ній, кажуть, учиться одночасно чотири тисячі п'ятсот юних кубинців. Це кілометрів за десять од столиці.

Заснують школи, як і все нове на Кубі, комуністи, і особисто Фідель. Труд і навчання визначають життя інтернатів. І цього, ленінського, теж.

Тут діти самі собі обирають професію. Двадцять шість годин на тиждень відводиться на уроки. Є час на культурний розвиток, на спорт, фізичну підготовку.

Раз на тиждень виїздять учні на фабрики, в села, науково-дослідні лабораторії — щоб скласти хоча б якесь уявлення про потреби країни, її труднощі, її прагнення.

У дев'ятому класі учень може обрати собі гурток, виходячи із своїх уподобань та бажань. Скажімо, учень з нахилом до біології поглиблює знання у природничому гуртку.

Коли переконається, що помилився, переходить до іншого. Це його воля. Що ж, краще помилитися в школі, аніж переконатися після вузу, що закінчив не той факультет. Годі говорити, скільки потерпає людей з поплавком, як кажуть, у петлиці, що не відають, у який спосіб застосувати свої знання, набуті в університеті,

інституті. Помилився факультетом... Тут проблема не тільки моральна. А скільки от на такого чи на таку держава коштів витратила, щоб дати сучасні знання! А ті роки університетські — вони займали чиєсь місце, майбутнього, може, генія в тій галузі. Отож, профорієнтація — не хобі соціологів, не клопоти вузівського керівництва, а серйозна державна справа.

Отже, учень у гуртку поглиблює свої знання до тринадцятого класу. Після школи він має і науковий вантаж відповідний, і можливість вступити на певний факультет вищого навчального закладу.

Дев'яносто процентів учнів обирають собі майбутню професію в гуртку, в якому поглиблювали знання з улюбленого предмета.

Керівництво школи не без гордоців говорить:

— Наші учні успішно вчаться в Гаванському університеті і за кордоном.

— Даруйте, але ж вашу школу, по суті, ще не відкрито...

— Правильно. Але я кажу про тип школи, про наші інтернати.

І вже зовсім приголомшили нас інформацією:

— У нашій школі діти не складають екзаменів...

— Як це не складають?

— А так. Вихователь знає можливості кожного юнака, кожної дівчинки... без екзаменів.

— Ну, це, мабуть, умовно?

— Ніяких умовностей. Бо зовсім немає екзаменів.

— А оцінки ж як?

— Оцінки є. Але визначаємо позитивними оцінками не кількість, а якість навчання й праці.

— Дві іноземні мови в інтернаті обов'язкові: російська та англійська. В нашому інтернаті чимало радянських викладачів — з російської мови, хімії, фізики. Шістнадцять лабораторій подарували радянські навчальні заклади. В тому числі кабінет іноземної мови.

— З дев'ятнадцяти видів спорту учень може обрати собі заняття до смаку.

— Два зали для малювання, зал, де збирається молодь, залюблена в літературу. Танцювальний зал.

— А ще дві їдальні на три тисячі кожна. Поліклініка з рентгеном, лабораторіями, стоматологічним кабінетом, стаціонар на п'ятдесят ліжок. Три спортивних поля — для бейсбола. І тенісні корти.

— А тут і далі — спальні, спальні. Школа тягнеться на цілий кілометр. Тільки учбовий корпус. Так, ми працюємо лише перший рік.

— Чотири проценти, лише чотири проценти дітей не доходять до вищих класів. Вважайте нашу школу передуніверситетськими класами.

— Вважаємо.

Я забув назвати Роксану Бермудес, нашу гідесу, виховательку школи, вродливу мулатку, енергійну, весело-оку жіночку. Всі, хто не зустрине її в школі, вітають з усмішкою: «О, Роксана!»

Школу споруджено за методом сучасного полегшеного будівництва, вона без старомодних колон. Стіни — суцільне скло. Столи для учнів надзвичайно зручні, гігієнічні, гарні.

Дерев'яними сходами виходимо на другий поверх — там спальні й кабінети, лабораторії.

Роксана оповідає:

— До нас часто приїздить Фідель. Шістдесят шостого року він висловив ідею створити на Кубі школу нового типу, в якій би поєднувалося навчання з працею. І де б училися діти з гарними оцінками й зразковою поведінкою... Два роки тому почали будувати. Розраховано на п'ять років. А бачите...

— За два роки зведено отаку машину, що тягнеться на кілометр? — дивується навіть Олександр Мітта. А його взагалі важко чимось здивувати. Бо часто можна почути:

«Це мені відомо...»

«Пам'ятаю, бачив у Японії, коли знімав фільм «Москва — любов моя».

«Та це відомо вже давно».

«Я десь уже читав про це...»

Розчехнутися умом можна — стільки бачити, стільки знати. Де тільки не був сей Мітта, чого тільки не видів. Отож, здивувати його чимсь не так просто.

А тут бач — навіть Мітту здивували темпи будівництва нового типу школи, для якої уряд не шкодує нічого, бо це — майбутнє Куби. Бо їй так нині бракує кваліфікованих спеціалістів.

— У спорудженні школи брали участь і радянські спеціалісти. Найскладніше було створити матеріальну базу школи. Для навчання.

В одній з лабораторій застали ми заступника директора школи по технічному оснащенню. Зауважимо — на Кубі все дихає молодістю. Заступник теж юнак — Карлос Саріоль.

Роксана знайомить нас. І додає:

— Викладачі школи молоді. Так? Це тому, що багато з них — колишні учні інтернату. До речі, чимало своїх випускників посилаємо ми вчитися до Радянського Союзу. Думаєте — славолюбці? Думаєте — хочуть собі якнайбільше почестей прибрати?

— О, ні. Молоді. І до нас в науку посилають кубинці людей талановитих, молодих, завзятих.

Осяйна втіха набігла на лице Роксани при словах «Радянський Союз». Отака шана Вітчизні нашої, шана вихователям, що готують для Куби пречудових молодих фахівців.

Не на гульбище посилає уряд юнаків і юнок, не на веселощі — в науку.

Веселоока Роксана приязніє ще більше, напоумляє нас:

— А зараз буде перерва.

Як тільки повибігали учні, невидимий репродуктор оголошує: викладачам зібратися в такому і такому залі.

Зразу в очі впадає портрет Володимира Ілліча Леніна — на кілька поверхів далєбі. На стіні сусіднього будинку.

— А як, Роксано, приймаєте до цієї школи? На загальних підставах?

— О, ні. Як ви знаєте, еталон оцінок на Кубі — сто процентів. Це, власне, висота, майже недосяжна висота. Сюди учнів набирають з оцінками по дев'яносто шість процентів.

— Вимога не легка.

— Так, тут учаться діти обдаровані, ті, які хочуть учитися, щоб потім будувати нову Кубу. Тут дрібниць не може бути.

Мітта погоджується, Мітта на підтвердження читає навіть відомий вірш Роксані.

А Зоя на ходу перекладає, навіть у риму:

Только тот наших дней не мельче,
Только тот на нашем пути,
Кто умеет за каждой мелочью
Революцию найти.

Роксані подобаються вірші, вони імпонують кубинській молоді. Вона ще сама молода і, коли говорить про майбутнє своїх вихованців, не минає й себе. Бо й Роксана — теж майбутнє Куби.

— А ви знаєте, хто малював портрет Леніна, хто головний художник школи?.. Мар'яно, провідний маляр-декоратор, один з кращих наших художників.

Хоча Роксана йде дрібненькими кроками, але за нею важко встигнути.

— Гімнастичний зал,— відлунює голос нашої жвавої гідеси. — Правда, він ще не повністю готовий. Ви ж знаєте, що школу офіційно ще не здано. Її урочисте відкриття буде в час візиту на Кубу нашого дорогого гостя Леоніда Брежнєва.

Роксана вибачається, що не може всього показати за такий короткий час. Скажімо, два басейни. Молода мулатка осміхається до моїх колег якось довірливо — хитро чи загадково.

— А що я вам зараз покажу...

Таке звернення схоже на відвідини сусідки в нашому українському селі. Вона не може прийти так собі, знічев'я, бо завше є діло. І тебе засудять, коли прийдеш просто так, потеревенити. А щоб такого не трапилось, існує споконвічний ритуал. Перед тим, як приступити до діла, неодмінно зробить таку преамбулу, введєну справді чи не в звичай:

— А чого я до вас, Марфо Іванівно?..

І заясніє усмішкою, солодкою, як липовий мед.

І господиня готова вже догодити сусідці. А коли сусідка ще й кума, то солодка її усмішка скінчиться словами:

— Скажете, Палажко Петрівно...

А то ще й додасть:

— Ви б сіли в нашій хаті.

— Спасибі. Мо', й справді присісти? А то так вхोїдокалася.

Це вже якась розпроклятуша може й скособочитися: «Що тобі сьогодні забандюрилось?» Отак і подумає. Але скаже солодкомовно, введить неодмінно.

Так і тут: «А що я вам зараз покажу...»

Розчиняє двері, і перед досвідченим оком народного артиста, молоді актриси, перед режисером дитячого фільму і керівником делегації постає гарно обладнаний сучасними меблями, затишний просторий кінозал.

— Тут чотириста тридцять сім місць.

— Треба було б округлити...— морщиться Мітта. Він усе піддає сумніву, той Олександр Мітта, якого важко чимсь здивувати.

Не можна округлити. В залі — саме чотириста тридцять сім місць.

Роксана пояснює: на острові вже збудовано понад сто шкіл-інтернатів на п'ятсот місць.

— Кожна провінція таку школу матиме. В провінції Орієнте буде дві. Зараз на завершальному етапі будівництво всіх ста шкіл.

Наша гідеса хоче, щоб гості побачили все-все... Але все-все не вийде. Бо хіба можна за кілька годин оббігти всі зали, кабінети, лабораторії... На це тижня мало. Бо — цілий кілометр треба подолати. І не просто пройти цю відстань, а в кожному залі чи кабінеті спинитися бодай на кілька хвилин, розпитати те, се, щось занотувати. Та й ходити, далєбі, не по прямій, а кривулями всякими.

— Покажу вам один з двох театральних залів. Будь ласка,— щедрим рухом руки запрошує наша мила гідеса до оригінального, модерного, досить просторого приміщення. Такий зал справді вражає. Такого ми не те що ніде не бачили... Чекай, чекай, козаче. Справді, не бачили. Бачили, може, й більші. А от таких, що складаються з самих амфітеатрів, таки не доводилось.

Зал вражає.

— Тут буде тільки амфітеатр на кілька тисяч глядачів,— не без задоволення приголомшує нас Роксана.

Наша люба гідеса на ходу розповідає про новий побут учнів ленінської школи. З тієї розповіді я зрозумів: ніхто не говорив про такі речі, про які скажу я нині,— тут, в інтернаті, не могло бути дітей бездоганих, а також якихось зблідлих, знервованих і зачучверілих.

Хоч я добре знаю: і серед обдарованих дітей є всякі характери — схильні до фантазування, бувають хлопчачі, далєбі, з надміру загостреним потягом до свободи. Є, мабуть, і «важкі» характери. Непослухи, мабуть, хлопці винятково вперті. Очевидячки, й розхристані бувають. Без цього не може бути тисячного колективу.

Але всіх їх цементує провідна думка — це школа незвичайна, ленінська школа. А її вихованці — майбутні господарі своєї молодой соціалістичной вітчизни.

Одначе повернемось до розповіді Роксани:

— Кожної суботи діти їдуть додому і в неділю ввечері повертаються.

Роксана заводить нас до класу для занять. Навчання вже закінчилося, але кілька учнів ще затрималися тут. На них — форма. Голубі куртки. Білі сорочки в хлопців, а дівчата в кофточках білих. Світлі штани. Дівчатка відповідно — в світлих спідницях.

Зал збудований амфітеатром.

Клас розраховано на сто сорок шість чоловік. У кутку — проектор на шістнадцятиміліметровій плівці.

— Тут можна буде демонструвати звичайний фільм. Отже, зал цей не тільки для навчання, а й для відпочинку.

В іншому класі застаємо вчительку смагляволицю, таких же смаглявих дівчат і хлопців. Одинадятикласники зійшлись на літературний гурток. Тут тридцять три учні.

— З їхнього класу двадцять три учні зараз працюють, овочі вирощують. Іншого дня ці гуртківці будуть трудитись, а ті — вчитимуться.

— Учні самі забезпечують себе овочами. Так, вирощують власними руками... Он, бачите, цитрусові плантації? Там трудяться наші учні.

Гідеса оповідає далі:

— Тут, при школі, буде індустріальна зона. Діти самотійно, під керівництвом досвідчених спеціалістів, складатимуть радіоприймачі.

— Радіоприймачі?.. А хіба в країні вашій налагоджено виробництво радіоприймачів?

Роксана слухає питання, і уста її складаються в усмішку. І в очах бликає смішинка. В них спалахують цяточки чи, як би делікатніше сказати, — чортенята танцюють...

— Дорогі наші радянські друзі, — з пафосом говорить Роксана. — Багато чого в нашій острівній країні ще не налагоджено... Але все, що захоче народ, — буде! І телевізори вироблятимемо, й іншу точну апаратуру також. Велика віра народу в своє майбутнє — це щось таки важить. А вірні друзі — народи соціалістичних країн? А щирий і безкорисливий друг наш Радянський Союз хіба не навчить кубинців? Що я кажу «навчить»? Уже навчає. Тисячі студентів вчите ви. А скільки спеціалістів приїхало до нас, щоб на місці допомогти налагодити й навчання, і виробництво!

Роксана розпашілася, Роксана навіть вигарніла в час свого піднесеного монологу. І не хотілося в цей час ні про що запитувати її. Хай побуде в своєму стані мрійливому. Хай.

Але вона сама не може спинитися. Говорить схвильовано:

— Я вже казала вам про те, що школу ми урочисто відкриємо, коли приїде на Кубу наш дорогий гість Леонід Брежнев. Але я ще і ще раз буду про це говорити. Бо вся Куба чекає на цей історичний візит. І ми готуємось. Хочемо показати високому гостю не тільки те, як вчимося, а й як відпочиваємо. Аматори готуються... Хотите, покажу їх?

Ми, звичайно, хотіли б побачити юних кубинських співаків і танцюристів, художників, поетів...

Роксана запрошує до аудиторії, де учні після академічних годин вчать живопису,— юні художники, майбутні Репіни, Сікейроси, Реріхи і Касіяни.

Всі учні шанобливо-дружно встають нам назустріч.

— Буенос ночес,— вітається Олександр Мітта. І діти з превеликим задоволенням, на його подив, відповідають, але з усмішками. І не відає відомий режисер дитячого кіно, чому осміхаються діти. А думав, що вже досконало вивчив їхні душі. Адже його фільми засвідчують... Та не будемо розповідати про фільми Мітти. Хороші кінострічки, вони достойно оцінені не тільки в Союзі. Проте варто сказати популярному режисерові, чому усміхалися оці чорночубі й кучеряві мулатки й мулати.

— Вони були розчулені вашою правильною іспанською вимовою з кубинським акцентом,— пояснюю.

Щасливий Мітта. Але не може повірити в своє лінгвістичне щастя.

Бо лише кілька тижнів тому це саме йому говорили в Токіо, на банкеті після успішного закінчення зйомок фільму «Москва—любов моя».

— Ми розчулені вимовою вашою... Ні, не російською мовою... А коли ви говорите по-японськи.

Мітта був щасливий. Єдине зауваження японського колеги трохи похитнуло те щастя безмежне. Колега сказав:

— Особливо у вас гарно виходить «кампай»*!

* До дна (японськ.).

Не будемо, однак, відволікатися од головного. Кілька десятків учнів біля мольбертів. То до одного, то до іншого підходить керівник художнього гуртка Анастасіо Мітханс. Візьме пензля, проведе лінію. Дивись — і заспівало полотно, чіткіше визначилось те, що малює учень.

Роксана знайомить нас з майбутніми музикантами. В залі музичному. Тут вчать ноти. Керує навчанням гарна мулатка Ольга Алонсо.

— Не родичка знаменитої балерини?

— Ні,— голосно сміється Роксана.— У нас прізвище Алонсо поширене так, як у вас Іванов...

Інший зал. Тут чимала група розучує театральне шоу. Всі підхоплюються нам назустріч, дружно відповідають на бездоганно виголошене Міттою «Буенос ночес!». Окрім одного підлітка. Той хлопчина не підвівся, бо оце ногу підвернув, граючи в бейсбол. Так горював хлопчина. Думав: без нього те видовище готуватимуть. Але з допомогою друзів пришкандибав. Бо сьогодні важлива репетиція. Ласаро Родрігес, той, що ногу вивихнув, у театральному шоу представлятиме американський імперіалізм. Сидить настовбурчений, з якоюсь насторогою в очах. Видно, буйна вдача у потерпілого.

Керівник театального гуртка, маленька, натоптана жіночка, розповідає гостям зміст шоу. В першій частині Ласаро має зобразити підступність замірів американських товстосумів. Щоб складалося враження всесилля тих товстосумів. Усе їм дозволено, гроші, мовляв, велика сила. Але це так тільки зовні. Це тільки так здається.

Уже в другому відділенні шоу народи Латинської Америки піднімуться на боротьбу проти диктату імперіалістичних монополій. І глядач винесе враження з того шоу: настане час, і латиноамериканські народи здобудуть собі свободу. А смерть імперіалізму, окрім Ласаро Родрігеса, буде зображати Ольга Перес. Вона грає роль хижого орла.

У танцювальному залі під ритмічну мелодію танцюють учні. Танок не припиняється і після мелодійного, музичного «Буенос ночес», яке особливо гарно виголосив Олександр Мітта. Керівник танцюристів мовчки схилила голову на знак вітання і, плещучи в долоні, голосно сказала в ритм танцю:

— Уно, дос, трес! *

* Один, два, три! (Ісп.).

Олександр Мітта довго не може бути в ролі спостерігача. Він обирає собі симпатичну смаглявеньку дівчину, яка танцює з юнаком, підходить до них, галантно вклоняється і бездоганною іспанською мовою з кубинським акцентом запитує хлопчину:

— Дозвольте?

Мовляв, дозвольте потанцювати з красунею. Той з не меншою гречністю схилив кучеряву голову на знак згоди: танцюй, я завтра і післязавтра вальсуватиму.

Вчитель, побачивши гостя в танцювальному колі (викладача танцю звати Анна Луїза Байамо), ще енергійніше і з новим ентузіазмом плеще в долоні:

— Уно, дос, трес!

Я роблено зводжу брови на перенісці, зображаю благородне обурення.

— Чому скрізь Мітта, Мітта? Чому майже народний артист усього Радянського Союзу Євген Матвеев, найпопулярніший кіноартист, залишається в тіні? А Мітта...

Наша люба гідеса Роксана Бермудес тим часом іде назустріч чорноволосому юнакові, щось весело говорить йому. А що саме — міг би пояснити Олександр Мітта, якби він не витанцюював із смаглявенькою, що має тополу статуру, великі очі і вже досить розвинені груди (на Кубі дівчата досягають статевої зрілості рано). А вчать он скільки — тринадцять років. Треба запитати у Роксани: чи не передбачено в школі дитячі ясла?

Ми здалеку помічаємо у великих, бистрих очах смаглявої насторогу. А чи помітив її Мітта? Чи, як казав поет, «большое видится на расстоянии...»?

Та в партнерші Мітті, як видно, буйна вдача. Вона стає майже такою дзигою, якою важко керувати в танці. Чи, навпаки, починає управляти дитячим режисером. Ну, це вже нікуди не годиться. Режисер і якийсь там дівчисько. Та й незалежний характер Мітті не дозволить нікому верховодити ним. Чули ж, що говорив він на зустрічі з кубинськими глядачами — не любить, коли артист пропонує свої послуги. Режисер сам мусить одібрати на роль артиста. Режисер сам... Ось так. А тут бистрооке дівчисько крутить ним, як циган вітрилом. І в такт тому крутінню чує Мітта, немов віддалеки:

— Уно, дос, трес!

Роксана повернулася до нас своєю стрункою і рухливою постаттю, вся осяяна. Анна Луїза подає знак, і ритмічна мелодія вщухає.

— Знайомтесь, будь ласка, директор школи Франсіско Чавес.— І в наш бік: — Гості, радянські кіноартисти. Популярний кіноактор Євген Матвеев.

Ну, слава богу, трохи одлягло од серця. А то все Мітта, Мітта... Навіть Олю, симпатичну Олю Остроумову, затьмарив своїм авторитетом.

Заважаю Роксані:

— Директор ще зовсім молодий.

— О, я ж уже казала, в нас усі молоді викладачі. Та що викладачі! Вся країна молода, починаючи з Фіделя.

Уже в коридорі надibuємо на заступника директора Карлоса Саріюля. Він по технічному оснащенню заступає директора. Роксана усміхається, киває на Карлоса. Бачте, теж молодий.

— Майте на увазі, що вихователі нашої школи — колишні учні такого ж інтернату. А ще поприїздили кубинці з навчання, з Радянського Союзу, і теж влилися до лав викладацьких. А ще чимало прибуло викладачів — з радянських вузів.

— Питання є? — запитую найпопулярнішого.

— Не є,— відповідає Євген Семенович. І видається він мені якимось вовкуватим. Може, образився за щось? За настирливість, ік приміру? Але ні. Він піднімає дуги пальця, ніби застерігає нас: увага! В цей мент обличчя народного видалося мені шокатим. Не так шокатим, як милостиво-ласкавим.

Звучить досить гарна мелодія.

Он воно звідки ласкавість, он звідки люб'язність.

— Що це?

— Це так у ленінській школі оповіщають перерву,— охоче вдовольняє нашу цікавість Роксана.— Мелодією.

Наче аж знітився Матвеев. Але не показав деякої розгубленості.

— Цього навіть товариш Мітта не знав.

— Чому?.. Пам'ятаю, в Токіо зайшли ми якось у коледж з Комакі Куріхарою *... І почули щось подібне до кубинської мелодії.

— Да-а,— проспівав народний. І скаламбурив:— Мітта як Вірта.

У відповідь Олександр Наумович лише плечима знизав. А Роксана тим часом запропонувала:

* Популярна японська актриса. (Прим. автора),

— Може, хочете побачити, як живуть наші вихованці? В спальні зайдете?

Роксана люб'язно відчиняє двері до залу, де живуть мучачо, дівчатка. Тут їх аж шістдесят.

Вихованців у спальні немає, за винятком кількох учениць восьмого класу. Це чергові.

— Зараз усі мучачо працюють у полі,— пояснює Роксана.— Сіють перець і салат, помідори-томати.

Роздивляємось спальню. Двоповерхові нари. Діло знайоме. Нас цим не здивуєш. Ми з народним спали на отаких, двоповерхових, у військовому училищі. Якраз мені випало нагорі розкошувати...

Діло було перед війною, у Харкові. І в казармі розкошувало аж двісті курсантів. Не шістдесят, а двісті.

Всяке бувало. І уві сні кликали хлопці своїх Галь, Марин, Оксан. А то й матір, а то й батька, нюні розпустивши, гукали, звали на поміч, коли вимогливий старшина чи сержант присниться. О, перед війною снилися тривожні сні.

А в кубинських мучачо які тривоги? Навпаки, настав час розквіту народної освіти. Покоління кубинців, що вчиться нині, завтра посяде командні пости в усіх сферах виробництва, науки освіти, культури.

Недарма ж у вождя кубинської революції визріла ідея: звести в школи найталановитіших дітей.

Деталь. Біля кожного ліжка — тумбочка. На них немає замків. Довіра...

Підходимо до цікавих смаглявих мучачо. Буйночубі, закучерявлені, очі допитливі. Декотрі спідлоба вивчально позиркували. А коли Роксана сказала, що до них у гості прийшли радянські кіноактори, заясніли, засвітилися оченята, затеплили усмішки:

— Советіко!

— Со-ве-ті-ко!!!

Переглядаються смагляві мучачо, перешіптуються, очі звертають на Матвеева й Олю. А Мітта, виходить, поза увагою лишається. Задарма танцював Олександр Мітта. Олю пам'ятають по фільму «А зорі тут тихі...». А Матвеева... Що там казати про Матвеева!..

Чим же живуть смаглявочолі? Які їхні інтереси, про що мріють? До чого прагнуть, які їхні зачаєні бажання?

Запитуємо мучачо з тополиною статуєю, Марію Нельба Діас, ким вона хоче стати в країні своїй ост-рівній.

— Я хочу бути лікарем.
А Маріке Гвадалупе:
— Я хочу бути дитячим лікарем.
Елен Кастельянес:
— Астрономес.
Лурдее Родрігес:
— А я вчителькою.
Ілевна Соса:
— Я хочу бути маестро.
— Музикантом.
— Вчителькою.

Ми віримо, любі Маріке, Елен, Лурдее, Ілевна — будете, авжеж будете астрономами і музикантами. Країні потрібні кадри в усіх галузях народного господарства. Ті кадри куються. У тому числі в ленінській школі.

Коли ми знайомилися з країною, весь острів готувався до зустрічі з Генеральним секретарем ЦК КПРС Леонідом Іллічем Брежнєвим. Усім хотілося побачити посланця радянського народу і всю шановану делегацію. Кожен хотів розповісти радянським друзям про ті зрушення, що сталися після революції. Готувалася і ленінська школа.

І ця хвилююча зустріч відбулася. Ось що писали в ті дні газети.

ЗУСТРІЧ Л. І. БРЕЖНЄВА ІЗ СПІВРОБІТНИКАМИ РАДЯНСЬКИХ УСТАНОВ НА КУБІ

31 січня Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв зустрівся з співробітниками радянського посольства, інших радянських установ, з представниками колективів радянських спеціалістів, які працюють на Кубі. Товариш Л. І. Брежнєв розповів про діяльність Центрального Комітету КПРС по втіленню в життя рішень XXIV з'їзду КПРС.

СЕРДЕЧНІ ЗУСТРІЧІ НА ОСТРОВІ СВОБОДИ ВІДКРИТТЯ ШКОЛИ-ІНТЕРНАТУ ІМЕНІ В. І. ЛЕНІНА В ГАВАНІ

У передмісті Гавани, поблизу парку імені Леніна, завершено будівництво великого навчального комплексу. Він включає більш як 20 сучасних навчальних будинків, лабораторій, гуртожитків, приміщень для відпочинку,

спорту. Цю школу-інтернат створено з ініціативи товариша Фіделя Кастро. В ній діти вчатьсЯ, розвивають свої здібності, ростуть переконаними борцями за соціалізм. Рішенням Революційного уряду Куби школі присвоєно ім'я Володимира Ілліча Леніна.

31 січня — в день урочистого відкриття школи — сюди прибули Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, Перший секретар ЦК Компартії Куби, Прем'єр-Міністр Революційного уряду товариш Фідель Кастро, перебуваючі разом з Л. І. Брежневим на Кубі товариші А. А. Громико, В. В. Щербицький, Г. В. Романов, К. Ф. Катушев, міністр цивільної авіації Б. П. Бугаєв, перший заступник голови Державного комітету економічних зв'язків (ДКЕЗ) І. В. Архипов, посол СРСР у Республіці Куба М. П. Толубєєв, помічники Генерального секретаря ЦК КПРС К. В. Русаков, А. М. Александров, А. І. Блатов. Вони оглянули навчальні аудиторії, виробничі майстерні, лабораторії, кінозал, інші приміщення. Директор школи Франсіско Чавес Ернандес розповів Леоніду Іллічу і Фіделю Кастро про будівництво школи, про те, як організовано в ній навчальний і виробничий процеси, про роботу науково-технічних гуртків і лабораторій, про те, яку цінну методичну й практичну допомогу подають кубинським учителям радянські викладачі.

У Книзі почесних відвідувачів товариші Л. І. Брежнев, А. А. Громико, В. В. Щербицький, Г. В. Романов, К. Ф. Катушев, інші радянські товариші залишили такий запис:

«Відвідання вашої чудової школи, яка носить ім'я великого Леніна, ще і ще раз переконує в тому, які глибокі і вірадрні зміни внесла революція в життя кубинського народу, особливо молодого покоління, якому належить майбутнє.

Всю передову культуру, всі сучасні знання соціалізм ставить на службу трудящим, на службу народним інтересам. Упевнені, що випускники школи імені Леніна будуть гідними продовжувачами справи своїх батьків і матерів і примножать соціалістичні завоювання своєї прекрасної батьківщини.

Від усього серця бажаємо вам, дорогі друзі, повного успіху у великій і благородній справі народної освіти».

Після огляду перед головним корпусом відбулась урочиста церемонія відкриття школи.

Бурхливою овацією, вітальними вигуками «Хай живе Радянський Союз», «Віва Куба!» близько десяти тисяч школярів, учителів, робітників зустріли появу на трибуні товаришів Л. І. Брежнєва і Фіделя Кастро.

На трибуні — члени Політбюро ЦК Компартії Куби, другий секретар ЦК КП Куби Рауль Кастро, Президент Республіки Куба Освальдо Дортікос, інші члени Політбюро і Секретаріату ЦК, міністр закордонних справ Рауль Роа, інші члени Револьюційного уряду, посол Республіки Куба в СРСР Северо Агірре дель Крісто, керівники державних і громадських організацій, радянські товариші, які прибули разом з Л. І. Брежнєвим.

Виконуються гімни Республіки Куба і Радянського Союзу.

До мікрофона підходить товариш Фідель Кастро.

ВИСТУП ТОВАРИША ФІДЕЛЯ КАСТРО РУС

Дорогий товаришу Леонід Ілліч Брежнєв!

Дорогі радянські друзі!

Дорогі кубинські друзі!

Протягом ряду років наш народ віддає багато сил будівництву шкіл. Кожного нового навчального року вводяться до ладу нові середні школи-інтернати на 80 тисяч місць.

В основі системи нашої освіти лежить марксистський принцип (про нього говорив також Марті): поєднання навчання з працею.

Нині ми будуємо середні школи в сільських районах, де учні щодня працюють три години на день у сільському господарстві; ми відкриваємо також політехнічні школи і технологічні відділення при фабриках і заводах, де учні працюють чотири години на день безпосередньо в цехах; крім того, в усіх районах країни ми відкриваємо учительські інститути, де молодь, яка дістає педагогічну освіту, проходить практику, викладаючи в школах.

Ми докладаємо багато зусиль у справі розвитку університетської освіти, де також застосовується принцип поєднання навчання з працею: 20 годин на тиждень студенти зайняті продуктивною працею.

Як ми відзначали 29 січня на мітингу кубино-радянської дружби, сьогодні всі діти країни ходять до школи, а успішність і якість навчання поліпшуються рік у рік.

Школа, яку ми відкриваємо сьогодні, є спеціальною школою. До неї вступають учні після ретельного добору. Для того, щоб потрапити до неї, потрібні високі показники з усіх предметів, які викладаються в початковій школі. У країні ми збудуємо 7 шкіл такого типу, в яких проходитимуть навчання 25 тисяч учнів. Тепер ми починаємо будівництво таких шкіл у провінціях Лас-Вільяс, Камагуей і в Оріенте. Всі сім шкіл відповідно носитимуть ім'я Леніна, Маркса, Енгельса, Марті, Масео, Гомеса і Че.

В школі імені Леніна можуть навчатися чотири з половиною тисячі учнів.

У школі є такі лабораторії і навчальні класи: 68 аудиторій, 14 фізичних кабінетів, 10 хімічних, 13 біологічних, 8 лінгафонних кабінетів, 3 класи малювання, 3 майстерні виробничого навчання, 2 лекторії, 1 актовий зал, 1 телестудія, 1 обчислювальний центр, 7 залів для зборів і педрад, 28 приміщень кафедр. Для занять не вистачає ще деяких видів обладнання.

Спортивні споруди налічують: 10 майданчиків для волейболу і баскетболу, 1 майданчик для міні-баскетболу, 1 подвійний майданчик для волейболу, 3 поля для бейсболу, 3 поля для міні-футболу, 2 відкритих гімнастичних майданчики, 1 закритий гімнастичний майданчик, де можна займатися дзю-до, боротьбою, баскетболом, гімнастикою, художньою гімнастикою, важкою атлетикою, 2 тенісних корти, 2 олімпійських басейни, 1 басейн для стрибків у воду, 1 стадіон — з футбольним полем і 2 майданчиками для стрибків у висоту, 3 майданчики для стрибків у довжину, з жердиною і потрійного стрибка, 1 фехтувальний зал, 11 залів для настільного тенісу і настільних ігор, 5 шахових залів.

Для проведення культурних заходів школа має: 1 кінотеатр на 450 місць, який може бути також сценою для постановки театральних вистав або музичних спектаклів, 2 танцювальних зали, 2 зали для художньої творчості, 2 хорових зали з акустичними установками, 4 музичних і 2 театральних зали, 1 зал для шкільного оркестру і 5 залів для прослуховування пластинок.

Крім того, школа матиме цех по складанню 300 тисяч радіоприймачів на рік. Він є частиною заводу, який будується з допомогою Радянського Союзу. При школі є фабрика по складанню невеликих лічильних машин, яка будується з участю Болгарії; фабрика по виробни-

цтву батарейок; майстерня по складанню 50 лічильних машин на рік, а також майстерня по виробництву спортивного інвентаря.

Тепер школа в тимчасово обладнаних майстернях виробляє: 30 лічильних машин, 50 тисяч радіоприймачів і десятки тисяч предметів спортивного інвентаря. Поки завершується будівництво виробничих об'єктів, більша частина учнів зайнята продуктивною працею в сільському господарстві, бо школа має 500 гектарів землі, на якій вирощуються різні сільськогосподарські культури. Учні, що закінчують школу, працюватимуть, в основному, в галузі науки, техніки.

Можна з упевненістю твердити: в жодній країні американського континенту, в тому числі в Сполучених Штатах, немає такої середньої школи. Вона була споруджена за два роки, тобто, по суті, в рекордні строки. Наші робітники-будівельники невтомно працювали, щоб закінчити її до наміченої дати. Ми хочемо висловити їм нашу вдячність.

Якщо сьогодні наша батьківщина може займатися мирною працею і будувати такі школи, в яких навчається наша молодь заради щастя нинішнього і майбутнього поколінь, то цим ми зобов'язані великою мірою безкорисливій і братерській допомозі, яку ми одержуємо від Радянського Союзу. Наш народ не витрачає марно свою енергію на виробництво непотрібних предметів розкоші. Ми спрямовуємо всі наші зусилля на розвиток економіки, охорони здоров'я, освіти, культури, соціального прогресу, для захисту соціалістичної батьківщини. Наш народ працює заради сучасного, але ще більше — в ім'я майбутнього.

Наша молодь виховуватиметься на міцних і чистих ідеалах комунізму, соціалістичного патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму.

Сповнені почуття безмежної любові і глибокої вдячності, ми вирішили назвати цю школу ім'ям Володимира Ілліча Леніна, геніального вождя революції і засновника першої соціалістичної держави в історії людства. Ця школа, яка є гордістю нашого народу, носитиме його безсмертне ім'я, бо він відкрив людям світлий шлях у майбутнє, бо він зробив неоціненні послуги світові, бо братня інтернаціоналістська держава, заснована ним, подала нам вирішальну допомогу, бо його думки і його життя є зразком для всіх революціонерів планети.

Дорогий товаришу Брежнєв!

Багато місяців підряд викладачі, робітники, учні цієї школи, всі трудящі докладали величезних зусиль, працюючи вдень і вночі для того, щоб підготуватися належно до Вашого візиту, щоб кожна квітка була на своєму місці в морі зелених насаджень, щоб зустріти Вас з величезною любов'ю, як і належить зустрічати Генерального секретаря Центрального Комітету славної Комуністичної партії Радянського Союзу, мужнього борця за мир в усьому світі, відданого ленінським принципам і сповненого почуття любові і дружби до нашої революційної батьківщини.

Для нас є великою честю і радістю, кожен з нас відчуває велике задоволення в зв'язку з тим, що ця школа, яка носить славне безсмертне ім'я Леніна, буде відкрита Вами, людиною, яка займає почесний пост у Комуністичній партії Радянського Союзу.

Вічна слава Володимирі Іллічу Леніну!

Хай живе непорушна дружба між Кубою і Радянським Союзом!

Батьківщина або смерть!

Ми переможемо!

Слово надається товаришеві Л. І. Брежнєву.

ВИСТУП ТОВАРИША Л. І. БРЕЖНЄВА

Дорогий товаришу Фідель!

Шановні товариші викладачі!

Дорогі діти!

Товариш Фідель запросив мене на урочисте відкриття цієї школи, і я з задоволенням приїхав до вас. Поздоровляю вас, друзі. Школа чудова, ви одержали добрий подарунок від народної влади.

Коли я прийшов у ваші аудиторії, я відчув себе в храмі науки. І я ще раз дякую товаришеві Фіделю за те, що він дав нам можливість відчути це хвилююче почуття.

Ваша школа носить ім'я Леніна. Це велика честь. Не було в світі людини, яка б віддала стільки сил, розуму і енергії, щоб усі люди були щасливі, щоб жодна дитина не знала голоду, щоб кожній людині був відкритий доступ до знань. Всебічний розвиток людини — духовний і фізичний, повне розкриття її талантів і здібностей — ось у чому бачив Ленін найглибший смисл революції, соціалізму і комунізму.

Кожній людині на все життя дорогі спогади про роки, проведені в школі, про вчителів, які наставляли її уму-розуму. Адже школа дає людині путівку в життя. Я згадую зараз шкільні роки мої і моїх ровесників. Радянська Росія була розорена світовою війною, а потім громадянською війною з поміщиками, капіталістами та іноземними інтервентами, які намагалися задушити нашу революцію. Країна переживала небачену розруху і голод. У той надзвичайно тяжкий час, коли доводилось економити буквально на всьому, Ленін, комуністи, Радянська влада робили все можливе і навіть неможливе, щоб нагодувати й одягти дітей, навчити їх грамоти. І завдяки соціалізму робітники й селяни стали біля керівництва всіма справами нашої країни, прийшли в інститути і лабораторії, створили могутню індустрію, освоюють космос. Висоти, які взяті радянським народом у комуністичному будівництві,— це прямий результат Жовтня, результат ленінської політики нашої Комуністичної партії.

Школа, в якій ви маєте вчитися,— це теж дітище революції, яка змінила обличчя Куби. Ваші батьки і матері, старші брати й сестри боролися проти поміщиків і капіталістів і проти іноземних інтервентів за ваше щасливе життя, за те, щоб ви мали сьогодні можливість учитися.

Вас чекають великі, цікаві і важливі справи. Ви будете працювати на будовах нових селищ, заводів, електростанцій, на полях і в лабораторіях. Тисячі нових, досконалих машин прийдуть на кубинську землю, і всією цією технікою ви повинні будете добре оволодіти. Вам, саме вам, дорогі діти, належить продовжити справу, якою сьогодні зайнятий весь кубинський народ, керований Комуністичною партією і Революційним урядом.

Щоб це відповідальне завдання було під силу вашому поколінню, воно повинне освоїти все багатство знань, нагромаджених людством. Причому не тільки професійних знань, необхідних робітникам чи агрономам, інженерам чи лікарям. Неможливо стати свідомим будівником нового суспільства, не оволодівши великим вченням Маркса і Леніна.

Неможливо стати ним, не пройнявшись комуністичною мораллю. Вірне служіння своїй соціалістичній батьківщині, сумлінне ставлення до праці, висока свідомість, готовність допомогти один одному — ось у чому

виявляються нові, комуністичні риси характеру і поведінки людей. Не моє, а наше, не для себе, а для всього суспільства — ось закон нашого життя!

Людина в соціалістичному суспільстві ціниться по праці, по знаннях, по духовних якостях. Нам глибоко чужа прогнила мораль старого світу з його експлуатацією і національним розбратом, з його прагненням до особистого збагачення, з його егоїзмом. Цю мораль ми відкинули начисто і назавжди.

У стінах цієї школи, яка всім нам дуже сподобалась, я хочу віддати належне почесній праці вчителя, вихователя нової людини. Я переконаний у тому, що ви, дорогі друзі, — викладачі, майстри, всі ті, хто навчатиме молодих будівників соціалізму, — зумієте передати їм свій досвід, свої знання, свою відданість справі революції. І нехай успіхи ваших учнів будуть гідною нагородою за вашу благородну працю.

Ну, а для вас, дорогі діти, наші молоді друзі, найперший обов'язок — це добре вчитися, оволодівати знаннями, професією, в усьому вчитися у вашої Комуністичної партії, вчитися у Фіделя. Це і тільки це дасть вам можливість вірно служити батьківщині, прекрасній Кубі, яку ви любите так само, як ваші діди і батьки.

Ми тут у нашій делегації обговорили одне питання і хочемо запропонувати учням школи імені Леніна такий договір: ваше зобов'язання — відмінно вчитися, а ми, в Радянському Союзі, в порядку заохочення будемо готові щороку під час канікул приймати у себе найкращих учнів.

Згодні, діти? (Всі: «Так!»)

Бажаю всім вам, дорогі друзі, успіхів, здоров'я, щастя! Бажаю вам вирости справжніми комуністами — борцями за інтереси трудящих!

Шановний директоре школи!

Шановні викладачі!

Друзі!

Ми передаємо вашій школі подарунок радянських профспілок — обладнання для 72 навчальних кабінетів і лабораторій. Дозвольте висловити надію, що цей подарунок допоможе вам ще успішніше вчитись, оволодівати знаннями, щоб бути якнайбільше корисними своїй країні, своєму народові.

В пам'ять про нашу зустріч ми хочемо передати вам портрет великої і дорогої всім нам людини, ім'я якої

носить ваша школа,— Володимира Ілліча Леніна. Портрет цей написаний радянським художником Володимиром Кузнецовим.

Під бурхливі оплески присутніх товариш Л. І. Брежнев передає портрет представникам дирекції школи, партійного комітету і федерації учнів.

Виступи товаришів Фіделя Кастро і Л. І. Брежнева були зустрінуті бурхливими, тривалими оплесками і не раз переривалися вітальними вигуками: «Віва КПРС!», «СРСР—Куда—дружба!», «Брежнев—Фідель!», «Ура!».

На честь свята було дано концерт художньої самодіяльності школярів, який пройшов з величезним успіхом. Задушевні народні пісні, темпераментні кубинські танці, музика і барви справили на всіх присутніх велике враження. Учні школи виконали кілька радянських пісень російською мовою.

Свято закінчилося виконанням революційного гімну «26 липня». Спалахнув величезний яскравий фейерверк.

ТОВАРИШ ЧЕ ІДЕ В ЛЕГЕНДУ

Хочу закінчити книгу подорожей та зустрічей розділом про товариша Че, людину й революціонера, чиє коротке життя стало подвигом і надихає молоде покоління країн, які борються за національне і соціальне визволення.

На траурному мітингу, присвяченому пам'яті Че, його сердечний друг і соратник по боротьбі Фідель Кастро сказав так про полум'яного революціонера:

«Він залишив нам свої революційні ідеї. Він залишив нам свої революційні достоїнства. Він залишив свій характер, свою волю, свою настирливість, своє працелюбство. Одне слово, він залишив нам свій приклад! І приклад Че мусить стати зразком для нашого народу. Приклад Че мусить стати ідеальним зразком для нашого народу».

Хочеться розкрити кличку Че, яка заміняє в багатьох випадках ім'я й прізвище Ернесто Гевари. І в Гавані

під величезними портретами стоїть коротке, мов постріл, слово «Че». Батько й мати назвали його Ернесто. Це він, ставши революціонером, прибрав собі ім'я Че. Заглибимось в етимологію. У жителів пампасів те слово вирає багатьма барвами залежно від різних обставин, інтонації та контекстів, виражає цілу гаму емоцій, почуттів людини. Серед них — палке захоплення, щирий сум, невідому ніжність. Врешті — схвалення гаряче, протест сердечний. І все це коротке і влучне, мов постріл, — Че!

І ще таке: аргентинці запозичили це слово у племені індіанців гуарані. Отже, мовою гуарані воно означає «моє». Ернесто Гевара любив повторювати:

— Для мене Че означає найдорожче в моєму житті.

Написано чимало спогадів, книг есе і трактатів про революціонера. Різні ці книги. Є добротні дослідження, як книга радянського біографа Ернесто Гевари — Йосифа Лаврецького. А є, на превеликий жаль, і книги, що не варті ніякісної уваги. Там більше наклепів, аніж здорового глузду.

Не заперечуючи того, що Че був постаттю складною, скажемо: треба добре об'їстися блекоти, щоб давати беззастережно характеристику революціонера-самовбивці — одному з найсвітліших сучасних революціонерів...

Перше враження після того, як приземлився в аеропорту Хосе Марті? Бачиш на тій будівлі портрет людини в береті з закучерявленою, майже «фіделівською» бородою.

У музеях — скульптури, малюнки, картини. А під ними стоїть коротке, динамічне слово — Че.

Чим же заслужила ця людина шану всенародну?

Прослідкуємо ж шлях легендарного аргентинця з юнацьких літ до останніх днів, до його високого подвигу.

14 червня 1928 року в місті Росаріо (Аргентина) народився Ернесто Гевара. Батько його, Ернесто Гевара Лінч, відомий у своїй країні архітектор. Мати — Селія де ла Серна, з досить заможної сім'ї. Юний Ернесто любив медицину і в вісімнадцять років став студентом медичного факультету національного університету в Буенос-Айресі.

Антон Павлович Чехов заявляв: медицина — моя законна дружина, а література — коханка. Найдорожчим у житті для Ернесто стали мандри в близькі й далекі країни. Ще будучи студентом, надумав він податися

в Трінідад і в Британську Гвіану. Звичайно, найнявся матросом на нафтоналивне судно.

Та пристрасть до подорожей не минула. Зі своїм другом Альберто Гранадосом мандрує він з однієї в іншу латиноамериканську країну — Перу, Чілі, Колумбію і Венесуелу. По поверненні в Буенос-Айрес закінчує університет і з дипломом лікаря подорожує далі латиноамериканськими країнами. Цього разу відвідує Болівію, знову Перу, а також Еквадор, Панаму, Коста-Ріку, Сальвадор, знову Колумбію.

Потому Ернесто перекочував у Мексіку, де познайомився з гватемальським комуністом, який відразу ж запропонував називати себе просто Патохо.

А ще завів знайомість у Мексіці з пуерторіканцем Хуаном Хуарбе. З Гватемали приїхала дівчина, з якою подружився, будучи в тій країні. І от Ільда в Мексіці, вони з Че побралися. Побратися побрались, а по тому стали думати і гадати, як далі жити. Шукав роботу, знайшов. Став продавати книги одного видавництва. Але не стільки продавав їх, скільки сперечався з приводу змісту тих видань. Видавець і дивувався, і захоплювався, і обурювався — замість вірної служби, його в дискусію втягують. То й зітхнув з полегшенням, коли той настирний аргентінець пішов з видавництва.

Книги Ернесто просто-таки глитав. Навіть найнявся на одну книжкову виставку всього-на-всього сторожем, аби вночі «ковтати» і періодику, і романи, і повісті, і есе. То була не біда, то була радість пізнання навколишнього світу. І читальник настирний знаходив у книгах фальш, а то й гірку неправду. Комусь вигідно було отруювати людські душі неправдивим словом.

Ернесто ще не став Че, але вже розумівся на людях і вмів читати в книжці не тільки те, що написано, а й поміж рядків.

Та повезло йому стати на роботу й за спеціальністю. Поцінування прийшло до нього як до фахівця, хоча й не на батьківщині. Молодого лікаря взяли до кардіологічного інституту.

Че полюбив Мексіку, неповторну природу країни, казкові гори і те цілюще повітря, якого йому ніде не вистачало як астматику. Так, ще хлопчиськом, захворів Ернесто на цю страшну, майже невиліковну хворобу.

А в Мексіці йому малося гарно, дихалося легко. До того ж Ільда подарувала йому дочку Ільдіту.

А тут ще нові й нові друзі. Спершу спізнався з Раулем Роа, кубинським публіцистом і вже тоді відомим письменником.

«Я познайомився з Че якось уночі,— пише в своїх спогадах Рауль Роа, нині міністр закордонних справ Куби,— в домі його співвітчизника Рікардо Рохо. Він тільки-но прибув із Гватемали, де вперше брав участь у революційному і антиімперіалістичному русі. Він ще гостро переживав поразку.

Че видався мені та й насправді був молодим. Його образ відбився в моїй пам'яті: ясний розум, аскетична блідість, астматичне дихання, високе чоло, густа шевелюра, енергійне підборіддя, спокійні рухи, пильний, проникливий погляд, гостра думка, говорить спокійно, сміється голосно...

Він тільки-но приступив до роботи в алергічному відділенні інституту кардіології. Ми говорили про Аргентину, Гватемалу і Кубу, розглядали їх проблеми через призму Латинської Америки. Вже тоді Че підносився над вузьким горизонтом креольських націоналістів і міркував з позицій континентального революціонера».

Далі зв'язки й знайомства густішають, поглиблюються, зміцнюються. Якось він чергував у лікарні, і до нього на прийом потрапив товариш по гватемальському періоду боротьби Ньіко Лопес. І таку інформацію передав доктору: по амністії вийшли з тюрми учасники штурму казарми Монкада, скоро з'їдуться до Мексики. І почнеться справжнє діло, до якого Ернесто і Ньіко поривалися ще в Гватемалі. Бо бувають і такі революції: немов і грім гримить, і дощ іде, а підставиш руку — сухо. Видно з усього — ці кубинці хлопці серйозні. Революція для них — життя. Батьківщина — на першому місці. Для неї весь запал серця. І хотілося слухати тих молодих і гарячих, і хотілося сперечатися з ними до хрипоті. І — палко підтримувати шалені, божевільні плани. Ті плани вабили гарячого аргентінця. Розшалілий вітер волі не заплутувався в їх чорних кучерях, він витав над їхніми головами, він п'янив, закликав кудись. Кудись? До справжнього діла кликав.

Думав часом аргентінець, приглядаючись до нових кубинських знайомих: ти, як лікар, визнач, як психолог — а чи не здається тобі, в діях нових знайомих можна спостерігати дисгармонію поведінки, підвищену агресивність, підвищену реактивність нервової системи?.. Ні,

ні. Дурниця. Все в них гармонійне, характери вольові, сильні. Справжні революціонери.

Так воно й трапилось. Товариш познайомив ще з одним справжнім революціонером — Раулем Кастро. Той оповів докладно про поневіряння брата і його одностудців у каторжній тюрмі на острові Пінос, запевнив, що всі учасники штурму казарми, повернувшись ген з яких блукань і горювань, ладні готувати нові й нові експедиції проти тиранії Батісти. Бо осідлисько їхне в Мексіці авжеж що тимчасове, бо їхня справжня боротьба там, на батьківщині. Скоро там, люди добрі, переінакшиться. Скоро, ой скоро. А головне — це ж і від нас з вами залежить, братове.

Отаке говорилося-балакалося, отаке вимріявалося... Не пику наїдати приїхали сюди одностудці Фіделеві, а готувати велике й світле діло. Піднімати на боротьбу навіть таких, яких уже здолав настрої покинутості, зацькованості. Бо й знебожені в Мексіку приїхали, і боягузи, і ті, які, окрім р-революційної фрази, нічого більше не мали — ні переконань, ні віри. Таких мусили переконувати, в таких віру вселяти готувалися.

«Мені здається, цей не схожий на інших. У кожному разі, говорить краще за інших, крім того, він думає», — так про Рауля сказав потому полум'яний аргентінець.

Рауль обіцяв познайомити Че зі своїм братом. Той скоро мав приїхати з Нью-Йорка, де організовував мітинги, зв'язки, добував гроші, гуртував спільників.

Розголос про Фіделя дійшов до Мексіки. Він уже тоді був відомим кубинським революціонером — про нього писали газети, друкували його портрети, коментували зовнішність, манери, звички, нахили, як це й годиться в буржуазній журналістиці.

Чимало рис характеру Фіделя імпонували молоді, інтелігенції, робітникам, ремісникам, службовцям. А найперша з них — воля.

Він умів запалювати співбесідника і привертати на свій бік з першого знайомства.

Про мужність кубинця ходили легенди, доповнюючись імовірними і вигаданими подробицями. У тогочасній Мексіці треба було мати вогник, який повів би за собою, освітив би шлях багатьом. Але для того, щоб спалахнув той вогонь, хтось мав спершу викресати його.

Фідель, окрім інших рис, що вабили, схиляли до нього тих, що шукали в житті подвигів і мріяли

про величне, особливо молодь, був наділений такою зовнішністю, яка не могла не подобатись, а найбільше знову ж таки молодим.

А молодість хіба погана риса для людини, що збирається вести за собою інших? За нею, молодістю, майбутнє.

І ось вони зустрілись, двоє дужих, вродливих, готових будь-якої миті кинутися в бій проти тиранії, реакції, проти тих сил, які ще перетинають дорогу людству до прогресу.

Фідель дуже високо оцінив ту найпершу зустріч. Потому він відзначав: «Че мав більш зрілі, порівняно зі мною, революційні ідеї. В ідейному, теоретичному плані він був найбільш розвинутим. Порівняно зі мною, він був більш передовим революціонером».

Історія зберегла свідчення того, хто став на все коротке життя другом і братом Фіделя, став побратимом.

Є така мудрість російська. Питають метикованого діда: «Що ліпше — брат чи друг?» Відповідає старий: «Брат, коли він ще й друг».

Про ту зустріч Че писав:

«Я говорив з Фіделем усю ніч. На ранок був уже захований на посаду лікаря в загін майбутньої експедиції. Власне кажучи, після пережитого мною в час моїх блукань по Латинській Америці і гватемальського фіналу не треба було багато, щоб штовхнути мене на участь у революції проти будь-якого тирана. До того ж Фідель справив враження виняткової людини. Він міг розв'язувати найскладніші проблеми. Плекав глибоку віру, був упевнений, що, подавшись на Кубу, він добудеться до неї. Що, добувшись до неї, почне боротьбу, здобуде перемогу. Я заразився його оптимізмом. Треба було робити діло, розпочинати конкретні заходи, боротись. Настав час припиняти квиління і приступати до дій».

Та не так швидко діло робиться, як часом говорить. Авжеж, потрібні гроші, і немалі. Але де їх дістати? Так, потрібні одnodумці. Та де їх шукати?

Не зайве нагадати: жили й творили фіделівські повстанці все-таки в чужій країні. І агенти Батісти, і агенти мексиканської поліції шастали серед люду, який знав про підготовку експедиції на Кубу.

До того ж мексиканський президент був одnodумцем

Батісти і майже другом. А для друга, ясна річ, чого тільки не зробиш?

Треба було підібрати людей надійних, які і під страшними тортурами не зрадили б, не видали б їхніх замірів.

Отаких людей шукали однодумці Фіделя. І їх знаходили.

Знайшлися сміливці, віддані й чесні,— в приватній друкарні друкували грошові бони, маніфест Руху 26 липня.

Потрібні були активні й вірні однодумці, які б практично готували повстанців, бо дехто не тримав ніколи зброї в руках. А треба було навчати їх багато чого — як володіти зброєю і здійснювати диверсійні акти, як вести розвідку, як підкласти й підірвати міну, як схопити і знешкодити вартового, як узяти й доставити куди треба «язика». Все це треба було знати, вміти, розумітися на тому.

Де взяти таку людину, а то й кількох чоловік, які б навчили всього цього майбутніх учасників експедиції? Немало довелось поморочитися у найскладніших умовах конспірації.

Та, попри все, така людина знайшлася. То був колишній полковник Альберто Байо. Він бився в Іспанії на боці республіканців.

Після іспанських подій повернувся на батьківщину, на Кубу. Че писав: «Полковник надто обдарована людина. Досить сказати, що він складав вірші й оповідання, друкував. І несподівано для друзів нараз відкрив математичну школу. А ще несподіваніше утнув таке — випустив книгу в Мехіко «50 запитань партизанові», де зібрано майже все, що треба знати народному меснику».

Альберто Байо охоче погодився вчити своїх співвітчизників. Правда, не обійшлося без деяких несподіванок. За ту науку зажадав вісім тисяч американських доларів. А як дійшло до діла, то не тільки не взяв нічого, а ще й продав меблеву фабрику і гроші вклав у купівлю гасієнди «Санта Роса», де влаштовано табір для підготовки експедиції на Кубу.

Полковник (у порядку конспірації його іменували вчителем англійської мови) був невтомним і суворим комендантом. Ніякого алкоголю! Аскетичний спосіб життя і щоденно — навчання, навчання.

Че вчився нарівні з усіма. Він мав найвищу оцінку — десять балів. «Це мій найкращий учень», — завжди говорив про Че Гевару полковник Байо.

Та й сам Че вчив своїх товаришів — як перев'язувати пораненого на полі бою, як зробити бійцю ін'єкцію. Навіть погодився бути в загоні «підслідним кроликом» — за час навчань товариші по табору зробили йому сто уколів.

Че вважався й комісаром. Один з бійців-кубинців згадує: «Якось ми з Ернесто йшли по місту. Че кивнув на книгарню, — мовляв, заглянемо. Зайшли. Грошей у кожного з нас мізерія. А Че вибрав дві книги, купив і якось урочисто подав мені.

— Читай. Дуже цікаві книги».

Виявилось, що одна з книг — радянська. Автор — знаменитий Олександр Фадеев. Назва роману — «Молода гвардія».

Друга книжка — «Репортаж, писаний під шибеницею», Юліуса Фучіка.

Всю пропагандистську літературу для політзань Че добирав сам, не доручаючи цього діла нікому.

Фідель приїздив у табір вряди-годи. Він займався важливими справами — роздобував гроші, стрічався з представниками опозиції до Фульхенсіо Батісти. Цей ставленик США чинив кривавий терор на острові, закрив прогресивні організації, змусив піти в глибоке підпілля кубинських комуністів — Народно-соціалістичну партію.

У час енергійної підготовки до висадки на Кубу в ряди конспіраторів проліз провокатор, агент Батісти. І почалися арешти кубинських революціонерів. Поліція налетіла на табір у «Санта Роса». О, чого тільки не пережили спільники Фіделя.

У мексиканській газеті «Ексельсіор» було опубліковано списки арештованих. У списках тих значилися Фідель і Ернесто Гевара Серни.

На захист арештованих стала мексиканська громадськість, у тому числі колишній президент і його міністри, знамениті художники Хосе Давид Альфаро Сікейрос та Дієго Рівера, відомі письменники.

Одіозна постать Батісти вражала навіть мексиканські власті своєю розгнужаною реакційністю, і мексиканська влада виявила акт «гуманізму», звільнила арештованих кубинських революціонерів, окрім Ернесто Гевари та

Каліксто Гарсія, мотивуючи їхню затримку тим, що вони проникли до Мексики нелегально.

Звільнені кубинці енергійно продовжували підготовку до висадки на острові. У шведського етнографа Вернера Гріна повстанці купили за дванадцять тисяч доларів яхту «Гранма», на якій і вирішили розпочати свою одісею. Чимало виникло всіляких незлагод, труднощів. Але найбільший клопіт — партизанське судно. Річ у тім, що яхта розрахована на десяток пасажирів, а в ній мали переправитись на Кубу вісімдесят повстанців.

Фідель розпочав енергійну діяльність, щоб виручити, і якомога скоріше, лікаря загону Ернесто Гевару Серни.

«Я тебе не покину», — сказав Фідель Ернесто Геварі. Че не радив втрачати на нього часу. Адже вони ризикували зірвати всю операцію. Але покинути товариша в біді, залишити напризволяще Фідель не міг, це на нього не схоже. Як воно все склалося — небагато людей на землі знає. Можна тільки робити всілякі здогади про «улашкавлення» високих чинів, щоб вони заахкали, заохкали, може, навіть прикинулись лояльними. То була криводушна, фальшива, але лояльність...

Може, в хід було пущено догідливі, а то й хитромудрі слова. Ніхто того не відає. Однак не треба забувати, що молодий кубинський вождь — юрист. А розумний юрист у труднім ділі повстанців міг знадобитися як рятівна панацея. Розумний юрист у тій ситуації — це дорожче всіляких скарбів.

Як би там не було, але й Гевара і його Ільда опинились на волі. І тут віденська приповідка «І що може знати іноземець!» безпідставна. Іноземець, коли він розумний, багато може знати, багато може зробити.

І фіделівці робили багато чого — навіть неймовірного, справді фантастичного.

Отже, дружина аргентинця, Ільда Гадеа, теж побувала в тюрмі. Але, просидівши п'ятдесят сім днів, Че вийшов на свободу. Ільда теж. Треба було форсувати операцію з висадкою. Бо газети знову зчинили галас — Фідель посилено готує експедицію на Кубу. До того ж Фідель дізнався, що його особистий охоронець зголосився видати всіх їх кубинському посольству в Мексиці за п'ятнадцять тисяч доларів.

Цілком таємно Фідель наказав своїм людям збиратися групами в районі стоянки «Гранми» в рибальському порту Туспані, який у Мексиканській затоці.

Перед відплиттям дали телеграму представнику Фіделя в Сантьяго-де-Куба Франку Паїсу: «Книгу розпродано». Це знак, що Франк має піднімати в Орієнте повстання у визначений строк.

Нарешті все повантажено на переповнену «Гранму». Йде дощ. На пристані жодного поліцейського — кубинці дали їм «мордиду» («кусок»), тобто хабара, і ті щезли...

В морі почався шторм. Але яхта з вимкненими вогнями вирушила курсом на Кубу. З кубинським гімном та з гімном «26 липня» сміливці попливли назустріч історії.

У штормову погоду часто збивалися з курсу, капітана яхти змило. Його ледве знайшли й підняли на перевантажене судно. Шхуну затоплювала вода. Як зменшити вантаж? Що спершу викидати за борт? Напевне, їжу? Не зброю ж... І в воду полетіли консерви...

30 листопада о 5 годині 40 хвилин прихильники Франка Паїса вийшли на вулиці і захопили урядові установи.

Саме в цей час загін Кастро мав пристати до берега і увійти в Сантьяго.

Та втриматись загонові Франка Паїса не вдалось, а «Гранма» знаходилась од берегів Куби ще на відстані двох днів. До того ж літаки диктатора виявили шхуну «Гранма».

Шхуна підійшла до берегів Куби лише 2 грудня. І сіла на мілину. Бійці добиралися до берега по шию в воді, взявши з собою лише найнеобхідніше — зброю. І не просто брели, а під шаленим вогнем батістівських катерів і літаків.

Дві доби чавкали по болоту, в кущах, чіпляючись за кручене коріння.

Перший жорстокий бій відбувся в сентралі*, на заводі цукрової тростини, де загін «засікли» батістівські льотчики. Че було поранено, коли він переносив у зарості ящик з патронами. Зчинилася паніка. Хтось не витримав і закричав: «Здаваймось!»

Йому гнівно відповів Каміло Сьєнфугегос:

— Боягуз! Бійці Фіделя не здаються!

Наступним етапом у житті загону Фіделя Кастро була збройна сутичка 5 грудня в селищі Алегрія-де-Піо.

* Цукровий завод разом з плантацією.

То справді був кривавий бій, коли на невеликий загін навалилися регулярні війська, озброєні до зубів, з надійними тилами, з регулярним постачанням боезапасами й продовольством.

А у Фіделя тільки жменька сміливців. І ні про які тили не можна було говорити в ті перші дні, ні про які резерви та бази.

Можна було не прийняти бою, піти в гори. Можна було... На таке не пішли повстанці. Вони ж муки терпіли не для того, щоб ховатися в горах... Та й те сказати — хто веде повстанців? А в даному разі загоном командував Фідель Кастро Рус. І він вирішив дати бій війську, що в декілька разів переважало сили повстанців.

Жорстокий то був бій, кривавий. Фіделівці боролися, як леви. Половина хоробрих полягла. Їх імена вічно пам'ятатиме батьківщина. Двадцять бійців Фіделя батістівські каскітос (солдати) полонили. Чимало з них пройшли через неймовірні тортури. Декількох чоловік, що вели себе мужньо, стійко і віддано, не дали ніяких показань, батістівці розстріляли.

Здавалося, це поразка. Здавалося: треба повертати колеса назад, виждати якийсь час, щоб потім, накопичивши сили і людські резерви, ринутися вже в останній, вирішальний бій. А тепер по домівках, братці! У глибоке запілля. Після тієї болотної каламуті, після тих жорстоких поневірянь у багнюці могло б прийти цілком логічне бажання...

Могло б... У когось іншого, тільки не в цих героїв, обсмалених і обпалених з першої хвилини невдалої висадки на кубинський берег.

Могло б... Але то було б ганебне плюгавство. Бо ота хвилина смертозневаги до кожного вже приходила. І треба бути привихреним, щоб обстріляному бійцю втекти з поля бою на сідало, шукати якоїсь скособоченої втіхи, тихого життя. Така мрія нікому з них не прихимерилася, навіть у сні не приснилася. І ніхто в ті важкі хвилини не дихав важким духом на молодого командира маленького загону, а згодом — славної Повстанської армії, про яку писатимуть книги, складатимуть пісні, робитимуть фільми... Це потім. А тоді в молодого командира була жменька сміливців, які виробили зовсім іншу стратегічну лінію, не таку, яку могли б скласти переможені. Бо вони зазнали поразки, однак не були

переможені. В цьому вся стратегія і тактика. Другого дня після кривавої січі зібрав Фідель тих, що лишилися в живих, і несподівано виголосив коротку, але чітку промову. Сказав немов тихо і без пафосу слова, які стали надбанням історії. Ось вони:

— Ворог нас переміг, але не зумів знищити. Ми будемо битися і виграємо цю війну.

А перед ним стояла жменька пораних, подертих дикими заростями манігуа, вони були знесилені й потомлені, але справді не знищені, живі. І вогнем палали їхні очі і кликали помститися за товаришів, що полягли в учорашньому бою, помститися за волелюбний, але пригнічений сатрапом кубинський народ.

Про цю віру в народ, про палке бажання коли треба, то негайно ринутися в бій з ворогом ненависним вичитаємо ми згодом з книг і статей Че.

«...Але чия віра в народ була воістину безмежною, то це віра Фіделя. Він продемонстрував у той час неабиякий талант організатора й вождя. Десь у лісі в години довгих ночей (із заходом сонця починалися наші балачки) малювали ми перед собою дерзновенні плани. Мріяли про битви, крупні операції, про перемогу. То були щасливі години. Разом з усіма я мав насолоду, вперше в моєму житті, від сигар.— навчився курити, щоб одігнати настирливих комарів. Відтоді в'ївся в мене аромат кубинського тютюну. І паморочилась голова, чи від міцної «гавани», чи від сміливості наших планів — один відчайдушніший за іншого».

Як відзначає в своїх спогадах Че, поразка гнітила повстанців. Та було трохи й радощів у їхньому важкому ратному житті: гуахіро, селяни, ставилися до них в основному з прихильністю.

І тут Фідель таке приймає рішення: піти в гори Сьєрра-Маестра. А там набратися сили, підготуватися до боротьби, накопичити скільки треба зброї, згуртувати навколо жменьки бійців повноцінний загін і вже звідти рушити на каскітос генерала Батісти. Таке було жагуче бажання кожного з перших хоробрих.

І ця жменька сміливців піднялася в гори.

Тут цікава одна деталь. Фідель народився в провінції Оріенте, але в Сьєрра-Маестра ніколи не бував, як і решта його однодумців.

Та кожний з бійців знав: гори — батько й мати для партизана. Вони приголублять сміливців, вони захис-

тять від нападу каскітос, бо оборонятися тут можна. Наступати важко, але оборонятися... У всякому разі в колишні часи повстанці завше починали з гір Сьерра-Маестра. А життя підкаже, як діяти вже далі.

Два місяці блукали хоробрі по Сьерра-Маестра, голодні й холодні. А ще брудні й обідрані, завдяки тому колючому чагарнику манігуа. І ось після тієї страшної одиссеї Че пише листа Ільді, якого опустили в поштовий ящик у Сантьяго. Цього листа я наведу повністю:

«Дорога стара!

Пишу тобі ці полум'яні мартіанські рядки (від полум'яного поета Хосе Марті), з кубинського манігуа. Я живий і жадаю крові. Схоже на те, що я справді солдат (у крайньому разі, я брудний і обірваний), бо пишу на похідній тарілці, з гвинтівкою на плечі і новою принадою в губах — сигарою. Справа виявилась нелегкою. Ти вже знаєш, що після семи днів плавання на «Гран-мі», де не можна було навіть дихнути, ми з вини штурмана опинились у важких заростях, і тривали наші нещастя доти, поки на нас не напали в уже знаменитій Алегрія-де-Піо і не розвіяли в різні сторони, наче голубів. Там мене поранило в шию, і залишився я жити завдяки моему кошачому щастю, бо кулеметна куля попала в ящик з патронами, якого я тягав на грудях, а вже звідти рикошетом — у шию. Я бродив кілька днів по горах, вважаючи себе небезпечно поранилим, крім рани в шию, в мене сильно боліли груди... Я разом із знайомими тобі Альмейдою та Раміріто провів сім днів страшного голодування і спраги, поки ми не вибралися з оточення і за допомогою селян не приєдналися до Фіделя... Нам довелося чимало потрудитись, щоб знову організуватися в загін, озброїтись. Після того напали на армійський пост, кількох солдатів ми вбили й поранили, інших узяли в полон. Убиті залишилися на місці бою. Деякий час по тому ми захопили ще трьох солдатів і обеззброїли їх. Коли до того додати, що в нас не було втрат і що в горах ми як у себе вдома, то тобі буде ясно, наскільки деморалізовані солдати, їм ніколи не вдасться нас оточити. Природно, боротьбу ще не виграно, ще попереду немало битв, але стрілка на вагах уже хилиться на наш бік, і ця перевага буде з кожним днем збільшуватись.

Тепер, говорячи про вас, хотів би знати, чи живеш ти в тому ж домі, куди я тобі пишу, і як ви там живе-

те, особливо «найніжніший пелюсток кохання»? Обніми її і поцілуй з такою силою, наскільки дозволяють її кісточки. Я так поспішав, що залишив у домі Панчо твої й доччині фотографії. Надішли мені їх. Можеш писати мені на адресу дядька і на ім'я Патохо. Листи можуть трошки затриматись, але, я думаю, дійдуть».

Важко було повстанцям у горах. Дуже засмутило однодумців Фіделя, що в загін затесався, проліз зрадник, селянин-гуахіро, Еутіміо Герра. Батістівці, схопивши його, пообіцяли велику нагороду за те, що вб'є Фіделя Кастро. Герра чекав хвилини, щоб здійснити свій чорний замір. Зрадник зізнався — так, його купили за гроші, він погодився вбити вождя повстанців, але не вбив, бо злякався — а що ж буде з убивцею? Тремтів не день і не два.

Повстанці перед тим, як виконати вирок, запитали: «Що, зраднику, хочеш сказати перед смертю?» І він відповів: «Прошу після перемоги допомогти моїм дітям здобути освіту».

Повстанці великодушно дали обіцянку. І після перемоги дотрималися того слова. Діти зрадника вчилися, як усі, в нових школах, виховували їх так, як і інших дітей.

Та це буде потім. А в горах у ті тривожні дні й ночі зраднику — смерть.

Тривога за тривоگو, вона не дає перепочинку Ернесто Геварі. Просто біда у Че. Приступи один за одним, — спочатку малярії, а потім астми. Вони звалили могутнього, красивого, мужнього Ернесто, звалили з ніг лікаря. Піддався хворобі хоробрий і стійкий Че тільки тому, що не було ліків. Че не міг рухатись.

Та біда, як кажуть, ходить не сама. На одному з маршів бійців Фіделя застудили каскетос. Перестрілка, злив вогню з боку солдатів.

Повстанці спішно відступили, нерухомого Че вхопив гуахіро Креспо і виніс з-під вогню.

Залишили його з бійцем в одного фермера. Той роздобув адреналіну, і Ернесто хутко підвівся, наздогнав загін. Але як важко йому доводилось! Звернімося до спогадів самого Че, бо краще, точніше, емоційніше й іронічніше, ніж писав він сам про себе, не скажеш. Отже, записи Че:

«Це були найгірші для мене дні на Сьєрра-Маестра. Я з трудом пересувався, спираючись на стовбури дерев

та на приклад гвинтівки, мене супроводжував боягузливий боєць, який тремтів кожного разу, коли чув стрілянину, впадав в істерику, коли астма викликала в мене кашель, який міг повернути до нас увагу карателів».

Тут варто зауважити таке: для Че найстрашнішим були не каскітос Батісти, а астма, яка душила його, клала на землю в час приступу. Скільки разів згадував він, як забіг попрощатись зі своєю Ільдою. Вона все нагадувала: «Дивись, не забудь інгалятор...» І таки був той прилад.

Тепер розплачувався за свій недогляд. У поході товариші часто змушені були залишати командира Че в хатині надійного гуахіро. І тоді він запоем читав або робив нотатки в своєму похідному записнику. Читав і біля вогнища, читав і вранці, прокинувшись на годину раніше за товаришів.

Один з бійців згадував:

«Мене посилають у Сантьяго, і він просить привезти йому дві книги. Одна з них «Всесвітня пісня» Пабло Неруди. А друга — поетичний збірник Мігеля Ернандеса. Він дуже любив вірші».

Тепло, з довірою і навіть з подивом ставились до нього гуахіро. Літня горянка Понсіана Перес, яку Че жартома називав «нареченою», згадує: «Бідний Че! Я бачила, як він страждає від астми, і так зітхала, коли починався приступ... Інколи, розмовляючи з ним, я помічала, що він робить паузи між словами, відразу догадувалась, що в нього приступ астми, і поспішала приготувати йому чогось тепленького, щоб він випив, зігрів груди.

Йому тоді ставало легше. Пресвята діво! Було так важко дивитись, як задихається, страждає ця сильна і гарна людина!

Але він сердився, коли його жаліли. Варто було кому-небудь сказати: «Бідняга!», як він кидав на нього швидкий погляд, — це нібито нічого не значило, а в той же час говорило багато чого. Коли подаєш йому який-небудь цілющий напій, то роби це без зітхань і поглядів, без жалісливих слів: «Ох, господи, що з тобою робиться!»

Че любили в загоні, намагалися бути такими ж, як він. А яким був він? Ернесто ладен був щоденно ризикувати своїм життям, готовий завжди робити найважчі діла.

І — знову спогад бійця:

«Він завше був у хорошому настрої, говорив, не підвищуючи голосу. Ніколи і ні на кого не кричав. Хоча в розмові часто вживав круті слова. Але ніколи не ляяв людину, не допускав глумливого тону. І це незважаючи на те, що він ставав різкий, дуже різкий, коли було потрібно... Я не знав більш щедрішої людини. Коли він мав лише одну бульбу боніато*, то міг віддати її товаришам».

Відомо, що Че вів щоденник. Після перемоги революції ті записи увійшли в книгу «Епізоди революційної війни». Найцікавіше, як він зображав сам себе. Будучи аскетом і того ж вимагаючи від бійців, будучи особисто мужнім і вимагаючи того од підлеглих, сам про себе писав без перебільшень, не робив себе ніколи героєм ідеальним, безгрішним, а завжди — з усмішкою, з іронією. Ось приклад. Відбувся бій біля селища Буйєсіто. Цим боєм керував Ернесто Гевара.

Як же виглядає та сутичка в «Епізодах революційної війни»?

«Моя участь у цьому бою була незначною і аж ніяк не героїчною — ті нечисленні постріли, які прозвучали, я зустрів не грудьми, а зовсім навпаки».

А тим часом розголос про дії барбудос, як народ лагідно називав повстанців у горах за їхні кучеряві бороди, став уже досить широкий. До Фіделя приїздять керівники підпілля з Сантьяго-де-Куба і з Гавани, радяться про подальші дії, про посилення допомоги грішми, продуктами, зброєю, людьми.

І ті дії посилились. У Сантьяго відбулася демонстрація. Жінки несли плакати зі словами: «Припиніть убивати наших синів!» Демонстрація явно антибатістівська. В Гавані члени студентської організації «Революційний директорат» 13 березня 1957 року напали на радіостанцію університету і президентський палац (вони хотіли там захопити Батісту). Так, студенти зазнали поразки, майже всі загинули в сутичці з армією та поліцією. Але який розголос пішов по країні! Значить, трон Батісти захитався, отже, сатрап не такий уже й страшний, коли до його палацу проникли студенти, і тільки зміїна хитрість диктатора врятувала його десь там у ніші за занавісками,

* Солодка картопля (ісп.).

Люд міг дійти такого висновку вельми просто: сьогодні придушили повстанців, завтра їх придушять, а після завтра Батіста впаде із свого кривавого трону.

Ті вісті з Гавани прийшли того ж дня — радіо сповістило про розправу над студентами. Потому Фідель учиняє ризиковану операцію. Він посилає в столицю Фаустіно Переса по кореспондента газети «Нью-Йорк таймс» Герберта Метьюза, бо той погодився прослизнути повз батістівських шпигунів-нишпорок. І Фаустіно привозить кореспондента найфешенебельнішої, так званої незалежної, знаної на весь світ газети, яка критикує самого президента Кеннеді, привозить в уже легендарні гори Сьєрра-Маестра, у загін до молодого вождя кубинського народу.

Ось ми які, розкажіть про нас усім, візьміть у нас своє сенсаційне інтерв'ю, познайомтесь з бійцями, живими, реальними, не гутаперчевими і не ватяними (це батістівські газети називали так повстанців, глумлячись з тих, хто вірив у силу повсталого люду).

Всупереч законам партизанської війни, ми дозволили фотографувати нас. Тільки хай розкажуть світові — ми є, нас не розбив Батіста, не перевішав, не перестріляв. Ось я, Фідель, ось брат мій Рауль, ось брат по боротьбі аргентінець Че Гевара, ось наш табір, наші радощі й печалі.

А за тиждень по тій ризикованій операції (зважитись на неї — це теж мужність) увесь світ читав: «Судячи з усього, в генерала Батісти немає підстав сподіватися на придушення повстання Кастро. Він може розраховувати лише на те, що одна з колон солдатів ненароком набреде на юного вождя та його штаб і знищить їх. Але це навряд щоб трапилось».

До повстанців навідувалась часом і радість у вигляді перемоги. Хай це перемога локальна, але вона поклала втіху на розбурхане серце бійця. Така була перемога при Уверо, де стояв невеликий гарнізон батістівців. Дев'ятнадцять пораниених та чотирнадцять убитих — такі результати операції. Загін Кастро втратив лише п'ятнадцять убитими й пораниеними.

Це піднесло дух повстанців, ряди яких поповнювалися, поволеньки-поволеньки, але поповнювалися.

Загін жив спартанським життям — бої, походи, смерть товаришів по зброї, виховання бійців, боротьба з тими, хто зрадив чи готував зраду. Не завжди легко

складалися відносини і з гуахіро, темними, забобонними, затурканими людьми.

А тут в окрузі нишпорив загін бандита китайця Чанга, який грабував селян, убивав їх, гвалтував жінок. А найстрашніше те, що він сіяв серед забитих і нужденних неписьменних гуахіро підозру, нібито це і є такі революціонери. І на Фіделя, ясна річ, кидав тінь той розгнущаний китаець своїми лівацькими гаслами. А по суті, то були справжні анархісти, просто бандити. До речі, на Кубі нині проживає близько ста тисяч китайців.

Фідель ліквідував китайську банду, а главаря іменем революції страчено. Че розумів потребу в той важкий час твердою рукою класти край всілякому порушенню революційної дисципліни і не дозволяти розвиватися анархії у звільнених районах.

Події розвивалися таким чином. Для зручності оперативного керівництва, для більшої маневреності реальної сили, яка діяла в горах Сьєрра-Маестра, Фідель розділив бійців на дві колони. Колоною імені Хосе Марті командував він сам, а на чолі другої поставив Че Гевару. Тоді ж Че було присвоєно звання майора.

Політична обстановка в країні розвивалася так, що інші угруповання і рухи вбачали в партизанах на чолі з Фіделем серйозну силу, за якою майбутнє Куби, і намагалися шукати стежки-доріжки до партизанського штабу молодого вождя.

До Фіделя тяглися буржуазні діячі, які були в опозиції до Батісти, підписували з повстанцями різні угоди, спільні заяви та зобов'язання. Нарешті, було складено маніфест про створення Революційного цивільного фронту.

Маніфест передбачав відставку Батісти, призначення тимчасовим президентом Феліпе Пасоса, проведення загальних виборів і здійснення аграрної реформи, за якою мали розподілити вільні землі.

Дуже важливий коментар до цього маніфесту залишив Че:

«Ми знали, що це програма-мінімум, яка обмежує наші зусилля, але ми також знали, що нам важко нав'язати нашу волю із Сьєрра-Маестра. Ось чому ми повинні були протягом довгого часу спиратися на багатьох «друзів», які намагалися використати нашу військову силу і велике довір'я народу до Фіделя Кастро з метою своїх безсовісних інтриг і головним чином для

забезпечення панування імперіалізму на Кубі,— через компрадорську буржуазію, що міцно зв'язана з північними володарями».

Не дрімав, не ловив гав і генерал-диктатор, накостричилася поліція, таємна і явна, посиливши кривавий терор. Героїчно загинув у Сантьяго-де-Куба керівник підпілля Франк Паїс, піддали тортурам схоплених поліцією патріотів, почастишали масові розстріли. Пошуки «заколотників-каламутників» проходили часто-густо наосліп — розстрілювали часом простих людей, у яких про революцію та політику було туманне уявлення. Та не вичерпувалися могутня хвиля батістівської реакції, тортури поліцейські. Як апофеоз того розгулу стало оголошення про сто тисяч песо тому, хто принесе голову Фіделя. Розуміли в країні, розуміли в горах Сьєрра-Маестра — прилякує генерал-сатрап, вельми прилякує. А сам — боїться.

Люди рятувалися од терору Батісти, піднімаючись у Сьєрра-Маестра, поповнювали повстанську армію.

Буржуазні діячі Куби плели всілякі інтриги, намагалися використати популярність Фіделя Кастро в народі. Вони дійшли навіть до того, що в Майамі (США, штат Флоріда) створили так звану Радугу звільнення з тим же Феліпе Пасосом — тимчасовим президентом, звернулися до народу з маніфестом.

Буржуазними «примадоннами» назвав Ернесто Гевара тих діячів, що грали в опозицію генералові Батісті. Фідель Кастро так оцінив їх діяльність:

«Ми залишилися самотні, але то був справді той випадок, коли варто було тисячу разів опинитися в самотині, ніж бути в поганій компанії».

Че рішуче підтримав протест Фіделя щодо «майамського пакту».

А тим часом події розвивалися в такий спосіб: уже в другій половині п'ятдесят сьомого року становище повстанців стало досить стабільним. Створилося так зване перемир'я — ні батістівці не наступали, ні партизани не виявляли активності.

То не схоже було на якесь ефемерне замирення двох протиборствующих сил. Настрою замирення чи благодушності теж не спостерігалось.

І не сиділи фіделівці у якійсь прибитості чи непевності. Почувалися повстанці о тій порі не якимись злодійчуками, як називала їх розпродажна преса. Справж-

ність революційних бійців, воля до перемоги, віра в майбутнє справи, за яку піднялися на борню проти тиранії,— ось що володіло серцями бійців, ось що бентежило душу і живило розум.

Цей період Че використав на підготовку, так би мовити, другого ешелону армії,— створення похідних майстерень, госпіталів, санітарних пунктів. Ернесто Гевара навіть відкрив примітивну тютюнову фабрику, де виготовляли сигари для бійців. Це були, звичайно, не гаванські сигари, але воїни-повстанці курили їх з превеликим задоволенням. Мовляв, наші вони, партизанські, народні.

Кипуча діяльність Че поширилась і на партизанську газету. Він заснував і почав редагувати газету «Ель Кубано лібре»,— вона виникла як стіннівка, бо писали її від руки, а вже потім — на гектографі. З приводу виходу першого номера Че писав Фіделю:

«Посилаю тобі газету й надруковані програми. Сподіваюсь, їх низька технічна якість викличе в тебе шок, і тоді ти що-небудь напишеш за своїм підписом. Передову статтю другого номера буде присвячено пожежам на плантаціях цукрової тростини. В цьому номері виступає Нода з матеріалом про аграрну реформу, Кіала із статтею «Реакція перед лицем злочину», лікар з матеріалом «Таке життя кубинського селянина», Раміро з повідомленням про останні новини, і я — з роз'ясненням назви газети, з передовицею і статтею «Жодної кулі — мимо!».

Барбудос, тобто «бородачі», почали з невеличкого радіопередавача, а вже за кілька місяців партизанська радіостанція стала найпопулярнішою на острові.

Північні сусіди до появи повстанців на Сьєрра-Маестра вважали, що на «американській сахарниці» «ніколи нічого не трапляється», а потім почали думати-гадати, як стануть улещувати уряд Фіделя на випадок, коли партизанська герилья, оця партизанська війна, переможе, переможуть ті вже легендарні форахідос, як називали батістівці бійців Фіделя.

Тут нічого страшного, мовляв, немає. Домовимось, чого там. Хіба перша чи остання ця кубинська революція. Дійшли американці підрахували: в двадцятому столітті Латинська Америка вже знала вісімдесят революцій. Майже всі ті революції не заглиблювалися надто вже далеко в соціальні питання. Треба сподіватись, що

й фіделівська революція не заглибиться. Бо такої ж подоби, як і ті вісімдесят... Так думали північні сусіди, політики, сидючи на лантухах з золотом.

І що трапилося з Сполученими Штатами Америки? Такі риторичні питання ставили сусіди. І самі ж на них відповідали: «Анічоґісінько. Капітали як зростали, так і продовжують зростати. Не похитнулися Штати. Домовимося і з Фіделем. З ким тільки ми не розумілися. Фідель не перший, Фідель і не останній...»

А події поволеньки-поволеньки та пішли, і досить рішуче, тим часом далі. І розвивалися так. Колона під командуванням Рауля Кастро прорвалася на вантажних машинах на північний захід провінції Оріенте. Відтоді та місцевість у військових, стратегічних, а також політичних документах дістала назву другого фронту. І вже не скажеш, що бійці Повстанської армії голодні й холодні, зранені й стражденні од численних переходів та незгод, а чимось нагадують регулярну армію, хоч і не мають зовнішніх ознак тієї армії. Натужившись, стали силою, грізною для переляканих каскітос Батісти. Хоча вигляд мали не дуже й войовничий — хто в сорочці, хто в іншій одежині, але силою повстанці були вже грізною для одних і рятівною для інших.

Подією не рядовою було опублікування маніфесту «Рух 26 липня» від 12 березня 1958 року. Під ним стояв підпис молодого вождя кубинської революції. Маніфест закликав до всенародної війни проти диктатури, забороняв з 1 квітня платити податки батістівським чиновникам.

І до військ батістівських склали звернення: переходьте, каскітос, поки не пізно, до повстанців. Бо режим, якому ви, мовляв, служите, остаточно прогнів.

Незважаючи на чисельну перевагу батістівців (двадцять тисяч каскітос і декілька сот повстанців), покорити фіделівців уже не могли ні літаками, ні танками. Другий фронт контролював дванадцять тисяч квадратних кілометрів території провінції Оріенте. Новий революційний порядок дав можливість відкрити на цій території триста підготовчих класів, двісті шкіл. Тут збирали податки, мали свою телефонну мережу, навіть власну радіостанцію. А ще сім злітно-посадочних майданчиків для літаків, революційні суди, дванадцять госпіталів. Навіть газета виходила, навіть впроваджували аграрну реформу.

Деякі соратники Батісти розуміли близький крах сатрапа і питали у Фіделя, як можна позбутися диктатора. Генерал Кантільйо, що командував армією в Орієнте, запропонував вождю повстанців усунути Батісту, а на те місце посадити... його.

Фідель разом з Че прийняли представника Кантільйо. Одначе молодий вождь повстанців рішуче заявив — він може погодитись тільки на повну передачу влади повстанцям. І виклав свою вимогу: арештувати Батісту, всю його свиту і судити найсправедливішим, революційним судом — за криваві злочини зловісної камарильї.

Варто повідати про таку подію. Фідель і Че прийняли на Сьєрра-Маестра члена Політбюро Народно-соціалістичної партії Карлоса Рафаеля Родрігеса та його товаришів. Співробітництво з комуністами зміцнило не тільки військове, а й політичне становище повстанців, антибатістівський фронт. Скоро-скоро настане такий час, коли вже ніяка сторожа, ніякі заслони, ар'єргарди чи засади не допоможуть генералові Батісті, бо душа народна хоче вже вирватися з великого, на весь острів, концтабору, бо серце народу волі забажало. Скоро в душі не замуликається, а голосно заспівається вільно, розкотисто, на весь світ, бо готуються сили, здатні укоськати і того Батісту, і тих, хто ще лиже йому п'яти. Скоро-скоро випорснуть з кривавих рук диктаторських ключі од тюрми, на яку генерал-диктатор обернув острів. Незабаром прийде час розплати. Більше не витюрлюкуватиме оперетковий генерал на прийомах усяких та прес-конференціях. Наближається та остання в його житті прес-конференція. І ім'я того сатрапа розмиється, як морський берег хвилюю.

Настав час розпочати рішучі дії проти ворожих сил. І Фідель заходився розробляти стратегічний план. Колони Фіделя і Рауля оточують і беруть Сантьяго-де-Куба. Каміло Сьєнфуегос вступає в провінцію Пінардель-Ріо і нав'язує батістівцям воєнні дії на заході країни.

Ернесто Геварі випало чи не найважче завдання. Колони імені Сіро Редондо має проникнути в центр острова, провінцію Лас-Вільяс, захопити місто Санта-Клару і рушити на Гавану. Йому допоможе захопити столицю з заходу Каміло Сьєнфуегос. І тут ніякі хитрощі не зарадять. Бо вся країна буде охоплена партизанською війною, яку Че скромно назве в своїй книзі «епізодами»...

Фідель призначив Че «командуючим усіма повстанськими частинами, що діють у провінції Лас-Вільяс як у сільській місцевості, так і в містах».

Складність обстановки в цій провінції полягала в тому, що там існували різні антибатістівські угруповання і організації. Ті угруповання не так уже активно діяли, як суперничали між собою, автономно приймали ухвали, які не так об'єднували ті сили й організації, як роз'єднували, вбивали клин між ними. До того ж вони вважали провінцію зоною свого впливу. Озброєний загін мала тут і Народно-соціалістична партія. Крім того, тут діяли і вельми великі сили Батісти. І були вони на той час цупкорукими, здатними розгромити кожне угруповання окремо. А об'єднувати їх не наважувався ще ніхто до приходу колони Ернесто Че Гевари.

Че треба було об'єднати антибатістівські угруповання в одну армію, забезпечити співробітництво з комуністами, підпорядкувати своєму командуванню всі ті сили, що боролися з диктатурою. Завдання, скажімо, не легке. Коли врахувати потяг багатьох до автономії в діях і помислах.

Варто сказати про дії кубинських комуністів у час боротьби Повстанської армії проти батістівської тиранії. Кубинські комуністи боролися за ті самі ідеали, що й бійці Сьєрра-Маестра, але різними засобами. І на даному етапі завдання полягало в тому, щоб бійці Че почали співробітничати з комуністами.

На командуючого колоною імені Сіро Редондо «було покладено обов'язок: збирати податки, що їх встановлювала повстанська влада, і витратити на військові потреби; здійснювати правосуддя відповідно до положення карного кодексу і проводити аграрні закони Повстанської армії на території, де будуть діяти його сили; координувати бойові дії, плани, адміністративні й військові розпорядження з іншими революційними силами, які діятимуть у цій провінції і які треба залучити для створення єдиної армії з тим, щоб об'єднати й зміцнити військові зусилля революції; організовувати бойові частини на місцях та призначати офіцерів Повстанської армії на різні пости аж до командира колони».

Командир колони поповнив свою частину випускниками партизанської школи. Це його школа. Його гордість, його недоспані ночі і його безмежна радість, бо в тій школі, як і в усякому ділі, за яке брався Че, він

віддавав усе життя, до останку. Адже Гевара мав у даний час лише одну пристрасть — школу. Все інше на якийсь час ставало другорядним, підсобним, допоміжним або, як кажуть журналісти, — на підверстку.

Отже, Че був ініціатором створення школи, він керував нею. І ось виплекане ним добірне військо влилося в колону, яка мала увійти не тільки в Санта-Клару та Гавану, а в саму історію.

27 серпня в селищі Ель-Хібаро Ернесто Гевара поставив бойове завдання перед офіцерами: колона спуститься в долину і буде битися там з ворогом. Про вищепойменовані завдання на тому етапі не сказав. Зате не потаїв складності цієї місії:

— Можливо, половина бійців загине в боях. Але коли хоч один з нас уціліє, то це забезпечить виконання поставленого перед нами головнокомандуючим Фіделем Кастро завдання. Хто не бажає ризикувати, може залишити колону. Ми його не будемо вважати боягузом.

Бійцям Че відразу не повезло. 30 серпня колона спустилася з гір у визначене місце, де прокрадаючись кружним шляхом, де по дорозі. Як де складалася обстановка. Але ніде не блукали, ніде не прогаяли зайвої хвилини. В тому умовному місці на колону чекали вантажні машини і літак, що доставив зброю з-за кордону. Та повстанців виявили каскітос. Підступи до тимчасового аеродрому виявилися під шаленим вогнем. До того ж солдати захопили і бензовоз. Отже, повстанці zostалися без пального. Тож добре продумана операція не принесла їм успіху. Че наказав знищити машини і літак, щоб вони не дісталися батістівцям.

— Нічого, роздобудемо автомобілі в путі, — заспокоїв бійців командир.

— Як у путі? — доскіпувалися декотрі.

— Я мав на увазі: в бою... А може, мобілізуємо у власників? Там буде видно.

Колона рушила на захід. І ще одна невдача спіткала повстанців. Вони таки роздобули машини. Та зненацька налетів циклон і порозмивав польові дороги, путівці. А на центральний шлях і потякатися нічого — його сильно охороняли ворожі війська.

Дуже важко було бійцям восьмої колони. Та краще про це скаже сам Че, який залишив нам свої спогади.

«Ось чому нам довелося відмовитися від цього виду транспорту. З цього моменту ми просувалися або на ко-

нях, або пішки... Для нас настали важкі дні, незважаючи на те, що ми й знаходилися на дружній нам території провінції Орієнте. Ми форсували ріки, канали й струмки, що вийшли з берегів і перетворилися на бурхливі потоки, намагались не замочити боеприпаси та зброю, змушені були кидати втомлених коней і шукати нових».

Обстановка складалася досить важка. Добре почувуючись у горах, бійці колони не мали досвіду для долини і дозволили себе демаскувати, засікти. Нерозумно потрапили в засаду...

Пам'ятаю, ще на фронті скрутно зітхали ми після бою чи нового нальоту артилерії. Точилися розмови:

— А Іван Коваль загинув по-дурному... Якби був не під отим деревом, а під цим...

А ще безпечніше було б Івану Ковалю, коли б він сидів десь під чинарою в Душанбе чи Талди-Кургані...

Війна є війна. А на війні засади. А з засади легко вбивати, бо вогонь прицільний, щільний і видно все як на долоні. Отож, мали втрати. Але головне — їх виявив противник. Виявив і переслідував, удень і вночі. Йшов по п'ятах той каскітос. В газетах оголошено про нашу загибель. А ще страшніші за каскітос були москіти-кровососи.

«Повідомлення про нашу «загибель» розсмішило бійців, вибухнув регіт. Але потім їх настроїв поступово почав підупадати. Голод і спрага, почуття знесилення перед ворогом, який дедалі звужував кільце оточення, і до того ж жахлива хвороба ніг, відома серед селян під назвою «масаморра». Кожен крок викликав неймовірні муки. Все це привело до того, що бійці стали схожі на тіні. Нам було важко, дуже важко просуватися вперед...

Але найважчі дні наступили тоді, коли нас оточили недалеко від сентралья Барагуа. Ми опинилися у смердючому болоті без краплі питної води, з повітря нас безугавно атакувала авіація. У нас не було жодної конячини, щоб перевозити по непривітних горах ослаблених товаришів; наше взуття зовсім розвалилося від брудної морської води; колючі трави завдавали босим ногам нестерпного болю. Наше становище справді було важким доти, доки ми з великим трудом не прорвали кільце оточення і не досягли знаменитої стежини, що веде з Хукаро в Морон, історичне місце, де в минулому столітті, в час війни за незалежність, відбувалися кризові січі між кубинськими патріотами й іспанцями.

Тільки-но ми опам'ятались, як на нас обрушилась злива — це нещастя нашого клімату. До того ж ворог продовжував переслідування, що змусило нас знову рушити в путь. Втома буквально валила бійців з ніг, їх обличчя ставали все похмурішими. Становище вже здавалося зовсім критичним, змучених людей можна було примусити рухатися тільки лайкою, образами, благаннями чи всілякими хитрими мудрощами,— і раптом вдалині на заході засяяла голуба пляма гірського масиву Лас-Вільяс. При появі цього масиву люди збадьорились, у них де й сили взялися».

А про себе командир нічого не сказав. Скажемо про Че ми. Якось на марші Ернесто Гевара враз упав, наче підтятий кулею чи снарядом. Кинулись до нього ті, що йшли поряд. Мертвий. Жодної цяточки на тілі — ознаки поранення чи контузії, але мертвий.

Та їх запальний командир аргентінець був живий. Його звалила з ніг смертельна втома — Че спав мертвим сном.

А ми ж не забули про астму, яка, звичайно ж, і далі мучила командира колони. Та хіба міг Че хоча б на мить показати перед бійцями слабкість чи кволість! Не міг.

Може, це одна з причин того, що, коли навіть Батіста зажадав від командуючого військами провінції Камагуея зупинити «орди Че», той з жахом признався:

«Ми немов уражені атомними променями, боїмося цих темних грабіжників».

Шістсот кілометрів небезпечної дороги під кулями. І, нарешті, перед повстанцями постали гори Ескамбраю.

До колони Че попросилася Алеїда Марч, учасниця Руху 26 липня, і командир узяв її.

В горах вони застали три групи. Загоном імені Максимо Гомеса командував комуніст Торрес. Про хвилюючу зустріч з побратимами по зброї писав командир колони, яка просувалась разом з повстанцями Че, Каміло Сьенфугос:

«Ми прибули в дуже добре організований табір (зона Ескамбрай), де порядкував сеньйор Фелікс Торрес. За своїм світоглядом він комуніст. З самого початку виявив цікавість до того, щоб співробітничати з нами і допомогти нам. Ми зразу відчували себе серед братів, немов уже знаходимося в Сьєрра-Маестра. Нас прийняли якнайкраще».

Добре зустріли колону Че бійці Революційного директорату під командуванням Фауре Чомона. Довелося чимало роз'яснювати декотрим — навіть командирам загонів — смисл аграрної реформи. Бо ті командири або самі були багатіями, або зв'язані з поміщиками, для яких аграрна реформа смерті подібна.

Че з Каміло робили все, щоб мешканці провінції ігнорували, тобто зірвали президентські, парламентські і муніципальні вибори, оголошені генералом Батістою.

Дуже важливими були угода про єдність дій Руху 26 липня та Революційного директорату і заклик до всіх антибатистівських організацій приєднатися до нього. І не колись там, а негайно. На цей заклик відгукнулась Народно-соціалістична партія. Відкрите послання підкреслювало-напоумляло:

«Чим тіснішою буде єдність, особливо в збройній боротьбі, тим кращих результатів досягнемо. Тому партія твердо переконана, що всі збройні формування, які борються нині проти тиранії, повинні об'єднатися в єдину армію під єдиним командуванням як у провінції Лас-Вільяс, так і по всій країні».

3 грудня 1958 року Че розпочав значні військові дії, маючи під своєю орудою об'єднані загони. 16 грудня його бійці здійснили наступ на опорний пункт Фоменто. Два дні точилися криваві бої, які закінчилися поразкою гарнізону. 21 грудня відбувся бій за місто Кабайгуан. Жорстокий і затятий. Че зламав собі руку, його поранило в голову. Але після того, як лікарі наклали гіпс, він знову ринувся в бій.

Після взяття міста Пласетаса капітан Антоніо Нуньєс Хіменес (ми згадували його на початку книги як лауреата Державної премії СРСР) за завданням Че написав звернення, і його негайно передали по радіо. В ньому повідомлялося, що місто Пласетас щойно звільнене. Дві думки проходили через той документ: робітнича єдність і необхідність аграрної реформи у всій країні, як це було здійснено в горах Сьєрра-Маєстра та провінції Лас-Вільяс.

За Пласетасом здалось велике місто зі значним гарнізоном і з населенням сто п'ятнадцять тисяч, що носить досить грайливу назву — Санкті-Спїрітус.

Попереду була столиця провінції — Санта-Клара. Їй судилося відіграти важливу роль у завершальному етапі боротьби Повстанської армії проти тиранії Батісти.

А події розгорталися так. 27 грудня 1958 року о восьмій годині вечора Че Гевара в готелі «Лас-Тюльєріас» у Пласетасі провів військову раду із своїми однодумцями, командирами восьмої колони, яка вельми і вельми зміцніла, поповнилась надійними воїнами, справжніми солдатами революції.

— Історія кличе нас негайно рушити на Санта-Клару і звільнити столицю провінції. Адже Санта-Клара — це ключ до столиці Куби!

Пафос такого звернення до ради можна зрозуміти — всі воїни перебували в стані мобілізаційної готовності виконання наказу свого вождя Фіделя Кастро, наказу своєї душі, — адже всі, хто прийшов у гори Сьєрра-Маестра, стали на боротьбу за свободу своєї вітчизни за покликом власного серця. Тому й пафос з вуст гарячого аргентінця, тому й цілковите розуміння бійцями свого командира.

Рада тривала недовго. Капітану Нуньєсу Хіменесу наказано вести колону в район університетського містечка «Марта Абреу». Це вже, вважай, Санта-Клара. За плечима повстанців — сотні кілометрів пекельного путі.

Триста бійців о другій ночі сіли у вантажні машини, і через дві години їх уже захоплено зустріли студенти й викладачі. Радість була не купована, своя. Студенти давно стежили за діями барбудос і давно чекали їх, готували себе до нового життя в оновленій країні. І от жадані барбудос — в університеті!

Ясна річ, не всі й студенти були одностайні в оцінці сьогоднішніх дій повстанців, мали різні погляди на завтра. Але ширість зустрічі вийшла непідробною. Бо молодість вимагала перемін, молодість вимагала дій, руху вперед. На те вона й молодість.

О шостій тридцять у містечку вже був Че. Його енергійну постать з буйним чубом і кучерявою бородою бачили то в тій, то в іншій аудиторії. Довкола аргентінця спалахували дискусії, вибухав щедрий сміх. Та засиджуватися в університетському містечку колоні не можна. Повстанців чекала Санта-Клара. Адже було проголошено: «Санта-Клара — це ключ до столиці Куби».

Отже, через півтори години основні сили вже наступали на Санта-Клару.

28 грудня о дванадцятій годині повстанці були біля гори Капіро, що панує над містом. А на тій горі — ве-

ликий гарнізон батістівців, у тому числі бронепоезд з чотирмастами каскітос. Це єдиний бронепоезд Батісти, але в його броньованому череві — ракетні установки, зенітні гармати, кулемети, мортири. І командує бронепоездом не хто інший, як командуючий інженерними військами Батісти—Россель Лейва.

Не так легко було взяти гору Капіро. Це не університет, наповнений опозиційним до Батісти студентством. Та взяти її треба.

Комуністи допомогли повстанцям. Вони розіслали десятки солдатів на путі з Гавани в Санта-Клару. Жителі станцій приносили цивільну одягу й переодягали колись грізних каскітос. Скільки було цивільної одягу — стільки й дезертирів.

Між горою Капіро та містом Че наказав зруйнувати двома могутніми бульдозерами полотно залізниці. Коли повстанці натиснули, Россель Лейва втік з поля бою, а бронепоезд одіслав у Санта-Клару. Ернесто Гевара чекав броньованого чудиська біля поруйнованої колії.

Коли поїзд зійшов з рейок, почалося щось неймовірне. Повстанці пляшками з бензином почали викурювати з броні каскітос.

Звезд з вісімнадцяти бійців, що звільнив од каскітос бронепоезд, взяв у полон чотириста солдатів Батісти, всю команду. Шляхетний Че дозволив залишити офіцерам особисту зброю і наказав капітану Хіменесу одвезти полонених у порт Кайбаріен. А там панове офіцерство, мовляв, хай що хоче, те й робить.

А тим часом у місті батістівці засіли в казармі «Леонсіо Відаль», у церквах, Палаці правосуддя, «Гранд-отелі», поліцейському управлінні. З усього видно, і казарми, і церкви, і готелі, вже не кажучи про поліцейське управління — все було перетворене на фортеці. До того ж кожному з них охороняли танки. Горішки все це міцні. В кожній будові зачаїлася смерть. За мурами сиділи озброєні до зубів, збаламучені батістівською пропагандою вояки, які не збиралися так собі знічев'я піддатися. І це розуміли повстанці. Вони не сподівалися на легку перемогу.

Бої за ті фортеці велися жорстокі. Хто побував у них, хто бачив командуючого, розповідав таке. Че в штабі керував тими запеклими боями, не баченими ще за всю партизанську одісею, приймав десятки людей. Численні відвідувачі, які товпилися в приймальні,

просилися допустити їх до участі в кривавій, але благородній боротьбі проти чорних сил тиранії, пропонували послуги, спрямовані на найшвидший розгром ворога. Командир ар'єргардної колони вміло користався з тих несподіваних пропозицій. У ті лічені хвилини треба було розпізнати людину, якоюсь інтуїтивною силою виявити в ній друга, а не недруга, мудро підіграти благородні бажання, патріотичний порив і спрямувати їх у потрібне русло. Це був талант психолога і полководця водночас. Це був схожий на самовар, який уже закипав. У нього в зубах стриміла запалена сигара, ліва рука на перев'язі в гіпсі, шкіряна куртка розстебнута, черевики стоптані, на голові чорний берет з п'ятикутною зірочкою. Кожної хвилини заходили зв'язківці, прибігали командири і просили підмоги. Це без суєти, чітко і наскільки можна було спокійно давав розпорядження і накази. Враз схоплювався і вибігав з кабінету, на ходу кидаючи командирів:

— Ну, ве́ди мене, ве́ди! Побачимо, чи справді в тебе жарко.

Одна за одною здавалися фортеці. Спочатку поліцейське управління. Трьомстам солдатам дозволили беззбройним сховатися в казармах «Леонсію Відаль».

Найбільший опір чинила казарма. То була міцна фортеця, яка на усі боки плювала свинцем. А повстанцям, ясна річ, не хотілося зайвих жертв. Ця обставина могла б спонукати американців висадитися на острові під фальшивим лозунгом «захисту наших громадян».

Отже, треба було не допустити кровопролиття. До того ж американська преса торочила про радянські підводні човни, які нібито постачають фіделівців зброєю.

І Це приймає мудре рішення. Він посилає двох капітанів — Нуньеса Хіменеса та Родрігеса де ла Вегу — в казарми «Леонсію Відаль» на переговори з командуванням. Суть вимог: гарнізон мусить скласти зброю. Солдати й офіцери матимуть можливість розійтись по домівках або виїхати в будь-який куточок Куби.

Було 1 січня 1959 року. Два капітани в автомобілі з білим прапором — знаком парламентарів.

Парламентарів у штабі чекало дев'ять майорів та вісім капітанів, а також полковник Корнелію Рохас, начальник поліції. Командир полковник Ернандес стояв, одна нога його була в гіпсі. То пам'ять про битву в Сьєнфугосі, він придушував там повстання і був не

тільки поранений, а й втратив сина. У прив'ятих сумовитих очах батька чаїлася готовність піти назустріч цим мужнім, молодим і рішучим людям. Одначе поліцейський полковник настроений більш войовничо.

Як перший крок до капітуляції поранений полковник запропонував укласти перемир'я. Капітан Хіменес різко відповів:

— Вас повністю оточено. Наші бійці контролюють становище в місті, населення підтримує нас. В Орієнте ваші війська розгромлено. Весь острів охоплений повстанням. Продовжувати боротьбу в цих умовах — це злочин.

Офіцери нібито й схильні були підкоритися волі Че, та цей поліцейський полковник...

— Сеньйори! — звертається до сумління офіцерського капітан Нуньес Хіменес. — Зараз пів на дванадцяту. Коли о дванадцятий з чвертю ви не капітулюєте, ми без попередження відкриємо вогонь. Такий у нас наказ.

Як би там розгорталися далі події, передбачити важко. Але в цей тривожний час одержали повідомлення по радіо з генерального штабу. Той, хто приніс цю новину, здавалося, кинув бомбу в офіцерське кубло:

— Батіста втік з країни до диктатора Трухільйо в Домініканську Республіку.

Така тиша запала в штабі, що чути було, як важко дихає полковник Ернандес.

— В Гавані, у військовому таборі «Колумбія», створено військову хунту на чолі із членом верховного суду Пьєдро та генералом Еулохіо Кантільйо — він же начальник генерального штабу, — скоромовкою додав офіцер, який сповістив про втечу диктатора.

Всі офіцери красномовно дивилися на полковника Ернандеса, який незручно переступав із здорової ноги на поранену. Він спершу подивився на свій гіпс, потому рішуче, наскільки дозволяла поранена нога, підійшов до апарата. Викликав генерала Кантільйо, доповів, до чого довоювалися вони в Санта-Кларі. А по короткій паузі сповістив генералу-наміснику про парламентарів.

Капітан Хіменес енергійно підійшов до апарата, щоб почути не дуже впевнене генералове: взяв владу, мовляв, з дозволу Фіделя Кастро. Отже, й гарнізоном у Санта-Кларі він, Кантільйо, командує. І вимагати в такій ситуації капітуляції...

Він же, Кантільйо, спільник Фіделя Кастро... До чого ж тут капітуляція? Наче сам перед собою капітулюєш... Дивно.

Невпевненість голосу намісника Батісти можна було пояснити ось чим. Так, він стрічався в районі Сантьяго-де-Куба з Фіделем. Генерал пообіцяв вождю повстанців арештувати диктатора Батісту. Але насправді і не думав того робити. Так само, як не мав наміру припиняти опір повстанцям у Сантьяго та інших містах. Йдеться про грубе порушення умови з Фіделем. А на зустріч з Фіделем у нього була санкція Батісти.

Тепер нам достовірно відомі потуги диктатора виграти час і спровокувати втручання американців. Надія була і на Трухільйо — хотів умовити його бомбити кубинські міста, висадити десант.

Та події розгорнулися інакше. В останній день 1958 року начальник генерального штабу з тремтливими руками постав перед блідим володарем острова і пробелькотів: армія не може зупинити повстанців, які просуваються на Гавану. На це ще раніше натякнув Кантільйо.

Батісті стало ясно: треба тікати і якомога скоріше. До втечі він приготувався вже давно, бо валюту завчасно переказано в швейцарські банки. Захопивши з собою 124 таких катів, як і сам, Батіста втік. Залишив начальником штабу генерала Кантільйо, який не протримався на цьому посту й доби.

Фідель Кастро засудив дії Кантільйо як зрадницькі: «Револуція — так! Воєнний переворот — ні!» І закликав до загального страйку аж до переходу влади в руки повстанців.

Та повернемося до казарми, де капітан Нуньес Хіменес розмовляв з наступником Батісти.

— Відмінити капітуляцію неможливо. Крім того, ваша заява, що хунту, до якої народ не має ніякого-сінького відношення, нібито підтримує майор Фідель Кастро, — брехлива. Саме Фідель Кастро в бесіді по радіо з майором Геварою рішуче засудив воєнний переворот, бо він став би рятунком для Батісти і його спільників.

Новий диктатор дозволив собі вилаятись на адресу капітана Хіменеса. В такому разі й капітанові нічого церемонитись. Він вжив декілька подібних висловів і вимкнув апарат. Тих останніх слів капітана Нуньеса Хіменеса, людини шляхетної, яка за народної влади стане президентом Академії наук Куби, переказати на папері

немає аж ніякої можливості. Але то були слова досить гострі, досить переконливі і водночас прості, од яких диктатору закрутило, очевидячки, не тільки в носі.

Не будемо докладно описувати, як Ернандес відрядив до Че майора Фернандеса, як Гевара повторив ультиматум, як здалася казарма «Леонсіо Відаль», а за нею й інші. У перший день нового 1959 року Санта-Клару було очищено від батістівських каскітос.

У цей час відбувалася дальша «зміна диктаторів». Генерал Кантільйо сам себе «скинув» з поста і призначив «заколотного» полковника Романа Баркіна (той сидів у тюрмі на острові Пінос за те, що в квітні 1956 року керував заколотом проти Батісти). І цей новоспечений правитель протримався на високому посту «президента» менше доби.

Перед маршем на Гавану Че виступив із зверненням — «До громадян провінції Лас-Вільяс». В ньому, зокрема, говорилося:

«Залишаючи місто й провінцію для виконання нових завдань, покладених на мене Верховним командуванням Повстанської армії, я висловлюю глибоку подяку населенню міста і всієї провінції, яке внесло великий вклад у справу революції і на чийй землі відбувалося багато найважливіших заключних боїв проти тиранії. Я висловлюю побажання, щоб ви виявили найширшу підтримку товаришу капітану Каліксто Моралесу — представнику Повстанської армії в Лас-Вільяс, у його діях по найшвидшій нормалізації життя цієї багатостраждальної провінції.

Хай населення провінції Лас-Вільяс знає, що наша повстанська колона, яка значно виросла за рахунок вступу в її ряди синів цієї землі, йде звідси з почуттям глибокої любові і вдячності. Я закликаю вас зберегти в своїх серцях цей революційний дух, щоб і в здійсненні грандіозних завдань відновлення населення провінції Лас-Вільяс було авангардом і опорою революції».

На шляху до Гавани і в самій столиці населення захоплено зустрічало Повстанську армію. Восьма колона «Сіро Редондо» зайняла фортецю «Кабанья». Колон Сьєнфугоса опівдні 2 січня також вступила до Гавани і зайняла військовий табір «Колумбію».

Революція перемогла. Але до остаточної перемоги було ще далеко. В країні створилося, по суті, двовладдя. Тимчасовий президент суддя Мануель Уррутія сфор-

мував буржуазний уряд на чолі з Міро Кардоною. Уряд той не мав влади, яку мали Повстанська армія та її органи на місцях, бо губернаторами провінцій призначали представників Повстанської армії або учасників Руху 26 липня.

Як на цікаву подію в перші дні січня вкажемо на візит до коменданта «Кабаньї» лідера Чилійської соціалістичної партії. Про цю свою зустріч з Че Сальвадор Альєнде пізніше, вже будучи президентом Чілі, розповість так:

«У великому приміщенні, пристосованому під спальню, де всюди виднілися книги, на похідній розкладушці лежав голий до пояса чоловік у зелено-оливкових штанах, з пронизливим поглядом та інгалятором у руці. Жестом він попросив мене почекати, поки потамає сильний приступ астми. Протягом кількох хвилин спостерігав я за ним і бачив гарячковий блиск його очей. Переді мною лежав, скошений жорстоким недугом, один з великих борців Америки. Потім ми розговорились. Він без манірності сказав мені, що вповдовж усієї повстанської війни астма не давала йому спокою. Спостерігаючи і слухаючи його, я мимоволі думав про драму цієї людини, покликаної звершувати великі діла, але яка перебуває під владою такої невмолимої і немислимої хвороби».

Великою подією у житті столиці став приїзд 8 січня Фіделя Кастро. Народ стрічав свого вождя захоплено, гаряче, пристрасно. Здавалося, всі жителі Гавани вийшли на зустріч з тим, чие ім'я ось уже кілька років не сходить зі шпальт газет і журналів, з уст тисяч і тисяч.

Виступаючи на території «Кабаньї» перед трудящими столиці, він закликав усіх революціонерів до єдності.

А вже другого дня з Аргентини прилетіла Селія, мати Че. Син сподобався матері — мужній, хоча й хворий. Як завжди, з приводу астми — жарти.

Тут же мати зустріла Алеїду Марч, з якою син познайомив її.

Йосиф Лаврецький так подає ту зустріч:

«Че познайомив Селію з Алеїдою Марч. Спитав:

— Вона тобі подобається?

— Дуже. Така юна, чудова і хоробра!

— Ми скоро одружимося.

— А як же Ільда, Ільдита?

— Ільду я сповістив, вона поставилась свідомо до того, що трапилося, погодилась залишити нам Ільдиту».

Революційні ідеали... Які вони? Що чекає країну завтра, післязавтра? На ці запитання треба дати народу чітку відповідь. Найперше слід зламати стару державну машину. Починати потрібно було з преторіанської армії, поліції, таємних служб.

Фідель звільнив заодно й американську військову місію за «бездарність і некомпетентність».

— Батістівських вояк ми розгромили. Як військові радники, ви провалились.

І недвозначно показав на двері.

Були створені революційні трибунали. Адже батістівські кати за сім років своєї диктатури знищили двадцять тисяч патріотів. Хай відповідають за свої криваві злочини.

Че Гевару було призначено комендантом «Кабанї», і він здійснював революційну законність. Адже тут відбувалися суди, суди відкриті, з дотриманням усіх норм правосуддя.

Оскільки кати кубинського народу перебували в основному на службі в американських розвідувальних органах, то скрутно доводилося тим закладам. І в американській пресі зчинялася щодня свистопляска — газети звинувачували кубинських революціонерів у надзвичайній жорстокості, пристрасті до кровопролиття тощо.

Та й кубинська преса улюлюкала, ахала та ойкала (противники революції, звісно); закликала до милосердя, «не проливати більше крові кубинців». І весь вогонь було спрямовано на Че Гевару, як коменданта «Кабанї». Що тільки не казали про нього — він і «агент Москви», і засланий на острів, аби обернути його на «колонію червоного імперіалізму».

Ернесто Гевара часто виступав, і його виступи були вельми популярними. Це виступи зрілого революціонера, які не подобалися за океаном. Там ще надіялись приборкати барбудос...

У лютому Че надали кубинське громадянство. Він виступив по телебаченню. Подякувавши сердечно за високу честь бути громадянином Куби, Че сказав:

«Я тепер вважаю для себе головним обов'язком боротися за здійснення аграрної реформи. На Кубі дві тисячі латифундистів володіють 47 процентами всієї землі, а 53 проценти належать усім іншим землевласникам.

Іноземні монополії володіють масивами в десятки тисяч гектарів. З цим буде покінчено, селяни одержать землю. Коли влада не здійснить аграрної реформи, то селяни самі візьмуть землю, яка належить їм по праву».

Як відомо, Міро Кардона саботував соціальні перетворення, і наступного дня після виступу Че по телебаченню вийшов у відставку. Прем'єр-міністром став Фідель Кастро. І, ніби відповідаючи Че, Фідель Кастро заявив 16 лютого, у день вступу на цей пост:

«У найближчий час буде прийнято закон про аграрну реформу».

Че Гевара з перших днів після перемоги революції намагався узагальнити досвід боротьби. За п'ять років пореволюційного життя було видано книг і статей загальним обсягом понад сто друкованих аркушів. А ще ж багато й невидрукувано. В статті, що спеціально призначалася для журналу «Куба», Че писав:

«Владу було взято в результаті розгортання боротьби селян, озброєння і організації їх під лозунгами аграрної реформи та інших справедливих вимог цього класу, але при цьому зберігалася єдність з робітничим класом, з допомогою якого було досягнуто остаточної перемоги. Іншими словами, революція прийшла в міста й села, пройшовши через три основні етапи. Перший — створення маленького партизанського загону, другий — коли цей загін, збільшившись, посилав частину своїх бійців діяти в певну, але ще обмежену зону, і третій етап, коли ці партизанські загони об'єднуються, щоб організувати партизанську армію, яка у відкритих боях завдає поразки реакційній армії і завойовує перемогу. Боротьба... сприяла розмежуванню основних політичних сил і визріванню умов для взяття влади. Найвища точка цієї боротьби — перемога революції 1 січня 1959 року».

За свої численні літературні праці, за журналістські виступи на Кубі та за кордоном Че не брав ніяких гонорарів, ніяких винагород. Одержані за кордоном гроші він передавав кубинським громадським або зарубіжним організаціям.

Че оформив свій шлюб з юною Алеїдою Марч. А як же вийшло з Ільдою? Вона після відплиття «Гранми» переїхала в Перу, де в неї zostалися друзі, були обов'язки, свої інтереси.

Весілля відгуляли скромно. На ньому були присутні Рауль Кастро і друзі Че.

Ернесто Че Гевара хотів глибоко пустити коріння в кубинській землі. За п'ять років родинного, сімейного життя в них з Алеїдою народилося два хлопчики і дві дівчинки. Ільда також жила разом з родиною Че.

Після перемоги революції Че кинувся у бурхливу ріку повоєнного життя, коли встановлювались нові відносини між людьми, ламалася стара державна машина, виникали нові інституції (а створювалися вони під вогнем реакції, кубинської і заокеанської).

Че настільки фізично виснажився, що йому довелося лягати на лікування.

Реакція тим часом намагалася чинити опір єдності дій уряду Фіделя Кастро та Народно-соціалістичної партії, намагалась перешкодити встановленню добрих відносин між Кубою і Радянським Союзом.

Згідно аграрної реформи, латифундисти мали право тримати масиви землі не більше чотирьохсот гектарів, решту передавали безземельним чи малоземельним. Часто на полях, відібраних у поміщиків, створювалися державні господарства типу наших радгоспів. Здійснювати аграрний закон уряду Че доручив однополчанинові капітану Антоніо Нуньєсу Хіменесу, призначивши його директором Національного інституту аграрної реформи НІАР.

Реакція, «своя» й закордонна, зчиняла шалений галас довкола здійснюваної аграрної реформи. Лунали погрозові ноти з Вашингтона. Погрози місцевих латифундистів і заокеанських монополістів. П'ять міністрів покинули свої пости в уряді, відставка президента Уррутіа приголомшила не так кубинців, як північних сусідів. У результаті останньої акції до законодавчої влади прийшов революціонер і антибатістовець Освальдо Дортікос Торрадо. Міністри й колишній президент емігрували до Сполучених Штатів і звідти почали торпедувати новий уряд Куби.

Особливо улюлюкала реакція на шпальтах газет і через такі засоби масової інформації, як радіо й телебачення, цілodobово пережовуючи ім'я Че. Як тільки не називали його недруги! Заявляли, що він «зіпсував» класичну революцію на Кубі. Провіщали: як тільки Куба встановить дипломатичні відносини з Радянським Союзом, Че буде призначено послом у Москві.

У кінці квітня Че виступав по телебаченню, господарі якого перебували в опозиції до нового уряду. Ернесто

Че Гевара дотепно й гостро поклав на лопатки інтерв'юєра, що із шкури пнувся, ставлячи провокаційні запитання: «Чи вважаєте ви, що в Росії — диктатура? Якщо так, то чи поїхали б боротися з нею?», «Чи вважаєте ви можливим комуністичний переворот на Кубі і чи виявили б йому опір?».

Під кінець передачі Че сповістив телеглядачам: його інтерв'юєр був платним агентом тирана Батісти.

У цей період сфера дій соратника вождя кубинської революції значно розширюється — йому випадає місія встановлення дружніх контактів з країнами, що нині у міжнародній політиці називають «третім світом», — Марокко, Бірмою, Пакистаном, Індонезією, Цейлоном, Індією, Суданом, Єгиптом. Він побуває, крім того, в Іспанії, Югославії, Японії.

Як відомо, в період «холодної війни» країни Латинської Америки під диктовку США порвали дипломатичні відносини з країною Рад, Куба теж. Над державами Америки висів, як дамоклів меч, Міжамериканський пакт — ОАД.

Світова преса уважно стежила за подорожжю Че в країни «третього світу». Вона не могла не констатувати вельми дружніх контактів посланця революційної Куби, починаючи від Єгипту і зустрічі з президентом Абдель Насером і кінчаючи країнами Далекого Сходу.

Че Гевара познайомився з цими державами (а перебував він там три місяці) і ще більше переконався в близькості багатьох з них до Куби, до її ідеалів і прагнень. Ці країни могли стати торговими партнерами з революційним островом.

Після повернення з закордонної подорожі Че було призначено начальником промислового департаменту НІАР, за ним зберігся і військовий пост. Треба сказати, що функції НІАР на той час розширились, інститут займався і промисловістю, плануванням, розвитком економіки.

Але як можна було планувати, коли банки перебували в приватних руках, національним банком відав ставленик великої буржуазії той же Феліпе Пасос. Отже, на порядок денний стає класова боротьба. Тільки вона спроможна до кінця розв'язати соціальні перетворення.

Сказати, що ці соціальні перетворення були до вподоби північним сусідам, хитромудрим монополістам, які пильно придивлялися до соціальних процесів на остро-

ві, вважаючи його майже своїм, цього сказати аж ніяк не можна.

Та що там говорити — наяву і уві сні мріяли вони ліквідувати «новий режим», а точніше революційний уряд Кастро, авжеж, марили про контрреволюційний переворот. Ядром того гадючого гнізда мали стати праві діячі Руху 26 липня. Тодішнім правлячим колам США це було вигідно. Адже ті діячі славословили соціальні перетворення, на словах розпиналися за реформи, але робили маленьке доповнення: ми за реформи, але треба протиставити соціальний розвиток Куби Радянському Союзу, протиставити комунізму. Вашингтонські політики домовились до того, що звинувачували Фіделя, нібито він «запродав» революцію на Кубі... Радянському Союзу.

Контрреволюція не тільки на словах виступала проти соціальних перетворень. У кінці жовтня командуючий військово-повітряними силами Куби, генерал Діас Ланс, що втік до США і, як усі контрреволюціонери, дістав кличку гусано — черв'як, звелів скинути на Гавану бомби з американських літаків. Були жертви — п'ятдесят убитих і поранених. Про перекинчика Діаса Ланса казали, хто знав його до втечі і опісля: який дідько печений, такий і варений.

А інший гусано, командуючий військовим округом провінції Камагуей, Уберто Матос у день бомбардування Гавани підняв повстання. Він вимагав од Фіделя не більше і не менше, як «порвати» з комуністами.

Гнів і обурення сколихнули Кубу. Гусано Уберто Матос дістав своє: ревтрибунал засудив його до двадцяти років ув'язнення.

У країні створено революційну міліцію. Її прямі обов'язки — боротьба з контрреволюцією.

Ернесто Че Гевара тим часом з кожним днем розвивав, розкривав свій талант організатора. З такою ж невиситомою енергією, як це він робив у період збройної боротьби з батістівцями. Отже, він не мав вихідних, не знав перепочинку. Важко уявити таку працездатність.

Його вистачало на все — виступав перед народом, на радіо й телебаченні, в газетах і журналах. Керував дюжиною комітетів та підкомітетів, щодня вносив десятки пропозицій. І ще встигав стрічатися з друзями за чашечкою мате, шанував веселий жарт.

Че розповідав про себе такий анекдот.

«Якось Фідель зібрав найближчих товаришів і запитав, хто з нас економіст. Я підняв руку. Фідель здивувався: «З якого це часу ти став економістом?» Я відповів: «Мені почулося, що ти питаєш: «Хто з вас комуніст?»»

Так мене було поставлено на чолі Національного банку...»

Жарти жартами, але Че й справді в листопаді став директором Національного банку з повноваженнями міністра фінансів замість відомої нам «примадонни» буржуазії Феліпе Пасоса.

Многотрудну посаду директора Національного банку Че обіймав до лютого 1961 року. Відтоді аргентінець — міністр промисловості. Створено Центральну раду планування — в ній Че Гевара посідає одне з провідних місць. Не кажучи вже, що Че, крім організації економіки країни, займається створенням по-справжньому революційної армії як директор учбового департаменту міністерства збройних сил. Після злиття Народно-соціалістичної партії Куби (НСПК), Руху 26 липня і Революційного директорату 13 березня Ернесто Гевара — член Національного керівництва, Секретаріату й Економічної комісії Об'єднаних революційних організацій — ОРО. ОРО реорганізовано в Єдину партію соціалістичної революції Куби (ЄПСР).

В кращому розумінні слова запального аргентінця можна було б назвати семидільником.

Ніяка серйозна подія чи акція не обходилася без участі Ернесто Че Гевари, без його доброї поради, строгого засудження, коли таке засудження було потрібне. Він міг завжди вказати вихід із скрутного становища, взяти на себе відповідальність тоді, коли відповідати треба було іншому. Він ніколи не перекладав на чийсь плечі те, що міг здійснити особисто.

Просто дивувалися друзі, коли він встигав подивитися цікавий фільм, концерт заморського ансамблю, прочитати модний роман...

Коли я слухав розповіді кубинців, які добре знали Че, спілкувалися і дружили з ним, то згадував голову колгоспу із степової Таврії. Він, демобілізований лейтенант, працював у селі по війні ковалем. А там була вчителька молода, яка в серце запала ковалеві-лейтенантові. Та так глибоко запала, що сну, спокою не мав.

Якось із кузні пішов до дівчини, рвучко одчинив двері і став на порозі. Ошелешеній вчительці здалося, що душа її в ту мить одділилася од тіла. А коваль-лейтенант сказав просто, як молотом ударив по ковадлу:

— Оце я весь — сорочка брудна, а душа чиста.

От таким прямим, от таким запальним уявляється мені і Че.

Потому прийдуть чорні дні Плайя-Хірон, коли імперіалізм кине на Кубу найманців-запроданців. Їх охрестили кубинці «мерсенаріос», тобто — запроданці. Як командуючий провінції Пінар-дель-Ріо, Че прибув у розпал боїв на Плайя-Хірон і взяв найактивнішу участь у розгромі агресорів.

Цікаво розказує про свою зустріч з полум'яним командуючим у ті гарячі дні журналістка Анія Франкос:

«Че оточений юрбою мілісано, мені ледь-ледь вдається роздивитися з-за спин його бліде обличчя. Чорний берет, на темній зеленій куртці ніяких відзнак... Мені згадуються захоплюючі слова моєї приятельки-аргентинки: «Всі дівчата Латинської Америки закохані в Че. Він дуже красивий: бліде романтичне обличчя з великими чорними очима і маленькою кучерявою борідкою! Просто Сен-Жюст!...» В одній із своїх статей Сартр писав про Че як про справжнього героя революції і цитував його слова: «Фідель міг би знайти голову трохи кращу від моєї, але навряд чи йому вдалося б знайти більш згідну з його ідеями».

Тверезі голови в країні розуміли: бути чи не бути на острові революційним переминам, новому життю в багатьох аспектах залежить від того, яку позицію займе Куба по відношенню до Радянського Союзу.

І Куба займає єдино вірну позицію — виявляє дружбу й братерство до першої країни соціалізму. Уряд Куби запрошує першого заступника голови Ради Міністрів Союзу РСР А. І. Мікояна і влаштовує йому теплий прийом. Че Гевара, як директор Національного банку, взяв найактивнішу участь у переговорах з представником Радянської держави.

Відвідини Куби радянським посланцем закінчилися підписанням важливих угод. За однією угодою Радянський Союз зобов'язався купити один мільйон тонн цукру. До того ж по цінах, вищих за середні світові. І — купив. Радянський Союз на дванадцять років дав кредит у сто мільйонів доларів. Уряди обох країн

підписали політичну декларацію, підкресливши своє на-
магання активно боротися за мир між народами в рам-
ках ООН.

Підписання декларації та угод було як вибух бом-
би. Легко уявити, як зустріли ці акції гусано та їх по-
кровителі за кордоном. Вони навіть намагалися влаш-
тувати антикубинську демонстрацію, стріляли в радян-
ську делегацію, коли та клала вінок біля пам'ятника
Хосе Марті.

Годі було думати, що ЦРУ на цьому припинить
свою антикубинську діяльність. Це ті, що всі моря ви-
бродили і сухими з води виходили. Чи вийдуть цього
разу? Життя мусить показати. І воно показало. В бе-
резні шістдесятого року в Гаванському порту підірвав-
ся бельгійський пароплав «Кувр». Підклали бомбу.
Жертви — сімдесят убитих, понад сто — поранених.
Кублились агенти ворожі і після тієї трагедії на «Кув-
рі». І не завжди навіть таїлись. Як у тій «акції» з «Кув-
ром». Заюшились од крові жертв. Усім відомо, яку має
калитку ЦРУ, всі знають — сипле грошима, мов поло-
вою, те недоброї пам'яті управління. Але хай знають
найманці і ті, що їх наймають: не все можна купити
за гроші. Совість, скажімо, купити важко. І чим стає
більше віку соціалістичній Кубі, тим важче. Який би
капшук не був у отого ЦРУ.

— Патріа о муерте. Батьківщина або смерть. Ми пе-
реможемо!

Ті слова стали вже крилатими. Вони появились на
шпальтах газет, їх вилито в бронзі на фронтонах пала-
ців урядових установ, вони закарбувалися в серцях ку-
бинців, як клятва.

У вихорі подій на острові не загубилося ім'я полум'я-
ного аргентінця.

Усміхнене обличчя дивилося з газет і журналів, ку-
бинських та закордонних, з голубого екрана, ім'я Ерне-
сто звучало з радіоприймачів.

Не будемо переказувати численних виступів члена
Секретаріату партії. Згадаємо виступ Че по телебачен-
ню на тему «Політичний суверенітет і економічна неза-
лежність». У доповіді він розтлумачив велике значення
для країни підписання умов з Радянською країною.
Навів і таку цифру. Радянський Союз продаватиме
Кубі нафту на тридцять три проценти дешевше порівня-
но з цінами американських нафтових монополій.

У травні офіційно оголосили про відновлення дипломатичних відносин Куби з Радянським Союзом. Як перший відгук за океаном — американські монополії заявили, що припиняють ввіз нафти на Кубу і її переробку на острові.

А зв'язки між двома країнами ширшають, глибокають. Капітан Антоніо Нуньєс Хіменес, той хоробрий вояка, побратим аргентинця на важких шляхах війни, на стежинах у Сьєрра-Маестра, а тепер директор НІАК, їде з економічною місією в Москву і повертається до Гавани з угодою про поставку нафти і нафтопродуктів.

США скасовує квоту на поставку в країну кубинського цукру. В свою чергу уряд Куби націоналізує власність американських компаній. З півночі погрожують збройною інтервенцією.

Радянський уряд заявив: він підтримує Кубу в її боротьбі за незалежність усіми можливими засобами.

У жовтні шістдесятого Че очолює економічну делегацію в соціалістичні країни. Майже місяць провів у Радянському Союзі. Життя його в Москві вкрай насичене. Гість Куби жадібно вбирає радянське, бачене вперше. А тут усе вперше — на заводі посланця острова Свободи довго не відпускають.

«А ще розкажіть про життя своїх робітників».

Че Гевара розповідає. Потому сам ставить десятки запитань. Його цікавить усе — і як трудиться вільна робоча людина, і як вона відпочиває. Як задоволення свої духовні потреби? Що читає, які вистави відвідує? Які фільми дивляться? Скільки мають дітей?

Все-все його цікавить.

Посланець з задоволенням спішить до інституту, закидає вчених питаннями, які засвідчують — розуміється він на матеріалі. Просить відкрити йому очі на майбутнє — що хвилюватиме завтра радянську науку?

Розчулився, відвідавши музей-квартиру В. І. Леніна. Тут не так прискіпувався до гідів, як спостерігав, виважував свою бойову молодість, ніби питаючи в Ілліча: а чи правильно я прожив свої неповні сорок років? Не для себе — для свого ближнього. Для трудящих Куби, для трудящих усієї Америки, в основному латинської. І вийшов з квартири-музею чистішим і мудрішим, цілеспрямованішим і добрішим.

Він невтомно подорожував по країні. Побував у місті Леніна. Волгоград ще і ще раз переконав — він,

аргентінець, прийшов у кубинську революцію законо-
мірно, бо сама революція не може обійтись без таких
ватажків, як Че.

І мало не заплакав з радощів, коли перед його орли-
ним зором відкрилася святкова Красна площа. Радян-
ські люди святкували свою славу сорок третю річницю
Великої Жовтневої Соціалістичної революції... Так, то
була велика революція. І не було б на Кубі Монкада,
і не було б Сьєрра-Маестра, якби не відбулася револю-
ція в Петрограді.

Гість з розбурханим серцем спостерігає з трибуни
Мавзолею Леніна парад військ і демонстрацію трудя-
щих.

Москва зустрілася з Че 11 грудня в Колонному залі
Будинку Спілок. Посланець острова, що його стали на-
зивати друзі в усьому світі як острів Свободи, висту-
пив з великою промовою. Він, зокрема, схвалив доку-
менти московської наради комуністичних і робітничих
партій, зауваживши з задоволенням, що Куба в тих до-
кументах згадується чотири рази і її ставлять за прик-
лад іншим народам, що прагнуть звільнення від пут імпе-
ріалізму.

«Ми не брали участі у виробленні цієї декларації, але
ми всім серцем підтримуємо її.

Тепер ми знаходимось у такому становищі, коли,
з одного боку, нашому острову постійно загрожують
судна, бази і морська піхота імперіалізму, і з друго-
гого — маємо неоціненну підтримку Радянського Сою-
зу, який є нашою захисною бронею, оберігає нашу
цілісність і наш суверенітет.

На жаль, Куба є однією з гарячих точок планети.
Немає в нас намагання, як у імперіалістів, гратися
з вогнем. Ми знаємо, які наслідки матиме конфлікт, коли
він спалахне на нашому узбережжі, і всіма силами на-
магаємося відвернути його. Але це залежить не тільки
від нас самих. Сила народів світу, які підтримують
Кубу, і сила соціалістичного табору на чолі з Радян-
ським Союзом — ось зброя, в яку ми віримо. Вона не
допустить, щоб США зробили фатальну помилку й на-
пали на нас.

Але ми повинні бути насторожі, ми мусимо пильно
оберігати наші береги, наше небо, нашу землю, щоб
у будь-який момент знешкодити ворога... Кубинський
народ, сповнений ентузіазму творіння, впевнено дивить-

ся в своє майбутнє. Він знає, що з усіх випробувань вийде переможцем. І готується будувати новий, кращий світ, хоча, на жаль, мусить будувати його, не випускаючи з рук гвинтівки. Такий цей народ, представників якого ви стрічаєте з таким ентузіазмом, з такою радістю, з таким революційним горінням тут і в усіх містах Радянського Союзу, в усіх куточках соціалістичного табору».

У час прийому на честь кубинської економічної місії Че зауважив:

«Протягом п'ятнадцяти днів ми буквально купалися в морі дружби. А для нас це величезний урок і велика підтримка, бо звичайно, як тільки ми виїздимо за межі нашої країни, то відразу ж поринаємо в океан ворожості».

Він умів швидко знаходити стежки до людських сердець, міг захоплено, з пафосом і разом з тим душевно розповідати. На диво гарно вмів слухати, з ким би не стрічався: з державними діячами чи простими робітниками, з письменниками чи піонерами. Його другом став Арам Хачатурян. Несподівано, але на все його хоча й коротке, але полум'яне, наче спалах, життя. Ніжністю й сердечністю були пройняті його стосунки з першим у світі космонавтом Юрієм Гагаріним.

І всіх, хто спілкувався з цим аргентінцем-лікарем, який став письменником і великим державним діячем Куби, захоплювали ерудиція співбесідника, широчінь інтересів, почуття любові до Батьківщини Жовтня. Борис Полевой так змалював портрет революціонера:

«У нього було на диво жваве обличчя з крупними рисами, дуже красиве. М'яка, клочкувата кучерява борода, що обрамляла його темні вуса і, як говорили у нас, на Русі, соболині брови лише підкреслювали білизну цього обличчя, якого, мабуть, не міг торкнутися загар. На перший погляд це обличчя здавалося суворим, навіть фанатичним. Але, коли він усміхався, якимось відразу прозирав справжній, молодий вік цього міністра, і він ставав зовсім юнаком. Військовий комбінезон кольору хакі, звичайні штани, заправлені в шнуровані бутси, і чорний берет із зірочкою немов доповнювали його характеристику».

Складний видався на Кубі 1962 рік, проголошений як рік планування. Але це був рік тривоги, про що я дещо оповів на початку книги. Літаки-шпигуни і просто

шпигуни, яких ловили на Кубі, кипуча діяльність ЦРУ. «Кипуча», бо без утоми працює, в поті чола гроші заробляє. Як кажуть у нас: «Що бик навик, те й ревити буде». І вони ревуть без упину, без передишки.

На базах довкола Карібського моря концентрувалися небувалі до цього сили. Того не замовчували навіть газети.

В цій обстановці Радянський уряд відповів на прохання уряду Куби допомогти в зміцненні її обороноздатності цілковитою згодою. З високими повноваженнями з цією метою в кінці серпня до Москви прибула кубинська делегація на чолі з Ернесто Че Геварою.

В комюніке говорилося, що, поки існує загроза з боку імперіалістичних кіл по відношенню до Куби, Кубинська Республіка має всі підстави вжити потрібних заходів для забезпечення своєї безпеки і захисту свого суверенітету й незалежності, а всі справжні друзі Куби мають повне право відгукнутися на це законне прохання.

Сполучені Штати (ми вже говорили про це на початку) оголосили карантин. Так почалася пресловута карібська криза.

У час тієї кризи Че був на бойовому посту — командував армією в провінції Пінар-дель-Ріо. Так було в час вторгнення найманців імперіалізму на Плайя-Хірон, так було завжди, коли над островом Свободи нависала загроза.

Треба ж цьому статися. Че Гевара чистив пістолет, він вислизнув з рук, вистрілив і поранив командарма. Ясна річ, контрреволюція — насторожі. Їй потрібні всілякі сенсації, тим паче зв'язані з «чужинцем» на Кубі Ернесто Че Геварою. Потекли, і вельми енергійно, «вірогідні» версії в пресу. Звичайно ж, Че намагався покінчити життя самогубством. А що ж йому, нещасному, робити, коли в нього великі «розходження з Фіделем»...

Реакція завжди плете інтриги, вигадує, з напівправди робить брехню, «узагальнює» факти. А тут такий випадок — гріх не навести тінь.

Відшуміла сенсація з командармом, «чужинцем» Геварою Ернесто — вигадали нову. Хіба ж може міністерство снування пліток, чуток і всіляких брехень сидіти без діла? Що б його таке вигадати, аби читач і глядач ахнули, дізнавшись про ту «сенсацію»?

Така чутка-плітка народилася і пішла гуляти по газетах і журналах, випурхнула й на кіно- і телеекрани.

Що ж смакували цього разу недруги? І той «чужинець»-аргентінець, і сам Фідель, бачите, «порвали» з Радянським Союзом. Порвали назавжди. Порвали безповоротно. І подробиці наводили на мотив: «Розбилась сулія, пропала надія...»

Вороги Куби й Радянської країни не могли не скористатися з того факту, що у кубинського уряду була своя точка зору на шляхи розв'язання карібської кризи. Обидві країни в рамках доброзичливості й дружби обмірковували ці питання і дійшли цілковитої згоди. Про це й говорив Фідель Кастро в листопаді 1962 року: «У нас були розходження з СРСР з цих міркувань, але немає тріщин між нами. Ми плекаємо довір'я до принципової політики СРСР, переважаючим є те, що ми марксист-ленінці».

Міністр промисловості жив щоденно бурхливим життям свого острова. В ті роки не минало й тижня, щоб у країні не відкривали якогось підприємства, збудованого з допомогою радянських спеціалістів. І Че, виступаючи на відкритті заводу чи фабрики, підкреслював цю участь, завжди узагальнював у такий спосіб:

«Це і є справжній пролетарський інтернаціоналізм!»

У листопаді шістдесят четвертого міністр промисловості Куби втретє відвідав Радянську країну. Він був присутній при заснуванні товариства радянсько-кубинської дружби і обранні Юрія Гагаріна його президентом. Виступив у Будинку дружби на зборах і Че Гевара. Це був його останній виступ у Радянському Союзі. Першу і останню фрази гість проголосив по-російськи.

«Дорогі товариші!»

А тепер буду говорити по-іспанському. Ви знаєте, що, коли керівники кубинської революції виступають перед мікрофоном, їх важко відірвати од нього.

В моєму випадку ви не повинні цього боятися. Товариш Масола (попередній кубинський промовець. — В. Б.) висловив усі почуття нашого народу. І решта товаришів уже дали нам повну інформацію, включаючи навіть повідомлення про дострокове виконання плану на честь річниці Жовтневої революції.

Це, звичайно, відбувається тут, у Радянському Союзі. На превеликий жаль, я не можу повідати вам зараз таких самих вістей. У майбутньому ми також будемо

перевиконувати плани на честь 7 листопада, оскільки ця дата належить усім.

Товариші! Народ Куби почав будувати соціалізм не давно. Нам треба ще багато чого повчитися. Розвивати нашу свідомість, розвивати почуття любові до праці. Але наш народ знайомий з історією, із справжньою історією. Він знає силу прикладу, він знає, що з крові, пролитої радянськими бійцями на захист свободи, соціалізму й комунізму, з цієї крові могли б утворитися ріки. Він знає також, що радянські люди проливали свою кров на землях, далеких від їхньої Батьківщини, що і в нашій країні знаходяться радянські військові спеціалісти, виконуючи свій пролетарський інтернаціональний обов'язок. Він знає також, що в нинішній час велика кількість радянських спеціалістів навчають нас мирного будівництва. Він знає, що радянські спеціалісти в усьому світі перебувають для того, щоб допомагати слаборозвиненим народам освоювати найбільш передову техніку, за допомогою якої можна будувати краще майбутнє. Він знає про чудові подвиги по завоюванню космосу, початок яким поклав Радянський Союз.

Наш народ, котрий вивчав історію і знає силу прикладу... зуміє йти за вами, за вашим світлим прикладом, непохитно захищаючи свою революцію і будуючи соціалізм.

Куба, радянські товариші, ніколи не відступить!

Наша дружба буде вічною!

Слава Радянському Союзу!»

Хотілося б навести ще один документ нашої дружби і братерства — інтерв'ю керівника кубинської делегації кореспондентові АПН, коли великий аргентінець, який став великим кубинцем, від'їздив додому.

«Мені випала честь двічі представляти Кубу на святкуванні 7 листопада в Москві: 1960 року і тепер. Коли в 1960 році ми знаходились на трибуні Мавзолею, то були представниками країни, яка ще хотіла стати чимось, яка перебувала в розпалі боротьби з США.

В цьому році ми піднялися на трибуну Мавзолею як представники соціалістичної країни, нової соціалістичної країни, що народилася на американському континенті. Нам приємно було бачити ім'я нашої країни серед імен інших соціалістичних держав, чути наші військові марші на параді, так само як нам було приємно зустрічати недавно в Гавані новий радянський танкер, що

носити ім'я нашої столиці. Цей танкер — один із серії тих великих суден, яким присвоюються назви столиць соціалістичних країн. Усе це для нас є хвилюючим фактом, оскільки ми лише недавно вступили на шлях будівництва соціалізму...

Наше співробітництво з Радянським Союзом успішно розвивається в багатьох областях, насамперед в енергетиці, галузі, в якій СРСР набув великого досвіду. Ось чому в нас більшість електростанцій будується з радянською допомогою. Ми будемо споруджувати традиційні для Куби теплоелектростанції, які працюють на нафті, частково використовувати, коли це буде економічно виправдано, торф та інші види палива.

Тепер важливою галуззю промисловості Куби стала й металургія. Ми будемо споруджувати нові сталеплавильні підприємства. Ми станемо розвивати й кольорову металургію. І тут ми розраховуємо на допомогу Радянського Союзу.

Спираючись на радянський досвід, ми плануємо також налагодити виробництво сільськогосподарської техніки.

Куба зацікавлена і в розвитку хімії, автоматики, електроніки. Але це не нове для нас діло...

В хімічній промисловості ми вже одержали конкретну допомогу з боку радянських товаришів: вони почнуть будувати завод добрив у майбутньому році в місті Нуе-вітасі».

І — далі, що є дуже важливим для наших відносин з Кубою, наведемо слова з інтерв'ю:

«Коли ми бачимо великі звершення радянського народу — захисника миру в усьому світі і союзника Куби, ми стаємо сильнішими і впевненішими.

Ми знаємо, що в радянського народу є чим захищати мир, це ми бачили на параді 7 листопада».

Якщо ви питаєте, хто на Кубі ініціатор соціалістичного змагання, вам одразу скажуть: Че. Міністр, комуніст Че Гевара побачив найважливіше в соціалістичному ставленні до праці, чим і є змагання, — система соцзмагання сприяла народженню нового типу трудівника, сприяла формуванню нової людини — будівника соціалізму.

Якщо ви запитаєте про свідому працю, запроваджену на Кубі (щось схоже на наші суботники й недільники), вам назовуть вагому цифру — 240 годин

добровільного труда в квартал. За що Че Геварі присвоєно звання ударника комуністичної праці? Що це за праця?

Розвантаження пароплавів, прибирання заводських територій, будівництво житлових будинків, рубання тростини...

Скрізь, в усьому показував Че особистий приклад.

Важко було знайти таку галузь промисловості, в яку б він з усією глибиною не вникав. Він був пристрасним пропагандистом наукових і технічних знань. Це він запропонував видання журналів «Наша промисловість» і «Технологічного». Мріяв про автоматику, електроніку, навіть про атомні електростанції на Кубі. І багато чого досяг у своїй галузі, за яку відповідав перед партією, народом. Адже за чотири роки, протягом яких колишній воїн очолював промисловість, економіку, фінанси країни, Куба перейшла на планове господарювання. Від капіталістичного способу життя до соціалістичного, від безробіття до виняткової зайнятості, від принизливої залежності од північного сусіда до повноправного члена сім'ї соціалістичної співдружності.

Молодий кубинський громадянин, один з керівників революції на острові плекав нову людину, виховував свідомих громадян першої на американській землі соціалістичної держави.

Аргентінця любили всі, з ким йому доводилося спілкуватися, співробітничати, ким мав він нагоду керувати, кого спрямовував, надихав, критикував, з ким дискутував, кого навіть лаяв, і досить гостро. І в усій цій титанічній роботі, яку годі виміряти звичайною міркою, вкладено частку його полум'яного серця, частку легкоранимої душі лікаря, публіциста, вихователя, вождя, полководця — душі комуніста.

Отже, Че Гевара був весь у вихорі революційному, в турботах повсякденних, у яких народжувався інший світ, людина нового суспільства.

Як же сталося так, що в розпалі революційних бурхливих, карколомних перемін на Кубі молодий кубинський громадянин, що так пишався своїм громадянством і завше говорив про це як про святиню, нараз вирішив змінити форму боротьби за перемогу революції, знову обрав похідний ранець партизана і найбільшого друга народного месника — пістолет? Чи не було в цьому якогось протиріччя? Чи немає тут якогось фатуму?

В останній рік свого життя на Кубі, рік, що увібрав у себе події доброго півстоліття, Че виконав ряд дипломатичних місій партії та уряду в країнах Латинської Америки. І виконав їх блискуче. Уже перед самим від'їздом до Болівії він у інтерв'ю уругвайському журналу «Марча» дав високу оцінку зусиллям кубинського народу в будівництві нового життя. Трудящі, заявив він, «ідуть уже не самотні неходженими стежками до досягнення своїх великих цілей. Вони йдуть за авангардом — партією, передовими робітниками, передовими людьми, які крокують у тісній єдності з масами. Люди переднього краю пильно дивляться в майбутнє, думаючи про те хороше, що воно принесе, але воно не уявляється їм як щось особисте. Нагородою їм буде нове суспільство людей з новими рисами характеру, суспільство людей-комуністів».

Ось як уявляє майбутнє кубинського народу його вірний син.

Однаке повернемося до питання, чому все-таки Че знову взяв пістолет і одягнув речовий мішок партизана. Думаю, найкраще відповів на це сам Че Гевара, виступаючи як представник Куби в грудні 1964 року з трибуни ООН:

«Я кубинець, і я аргентінець, і, якщо не образяться глибокоповажні сеньйори з Латинської Америки, я відчуваю себе не меншим патріотом Латинської Америки, аніж хто-небудь, і в будь-який час, як тільки знадобиться, я готовий віддати своє життя за звільнення будь-якої з латиноамериканських країн, не просячи ні в кого нічого натомість, не вимагаючи нічого, не експлуатуючи нікого».

Виголошуючи ці слова, він уже знав, що буде піднімати народ Болівії проти соціальної несправедливості...

Але ось як перегукуються думки Че Гевари, висловлені з трибуни ООН, з думками Генерального секретаря ЦК Компартії Уругваю Роднея Арісменді:

«Перемога на Кубі має нескороминуще значення для всього нашого континенту, вона зібрала в один вузол і загострила всі суперечності, від яких завагітніла національно-визвольною революцією величезна утроба Латинської Америки».

Єдність нашої революції визначається історичною та географічною спільністю наших народів, яка особливо яскраво виявляється в деяких районах. Ця спільність

ще тісніше об'єднує визвольні рухи окремих держав. Народи ніколи не стояли осторонь подій, які відбувалися в тій чи іншій державі. Про це свідчить досвід Гватемали (1954 рік), а в теперішній час приклад Куби. Кубинці правильно кажуть: «Революція зараз говорить по-іспанськи».

Не буду розкривати болівійської сторінки життя Ернесто Че Гевари. Це й не входило в мої плани. «Болівійський щоденник» Че опубліковано посмертно. Обмежуюсь лише кубинськими епізодами багатого і яскравого життя полум'яного борця за свободу народів Латинської Америки, революціонера середини двадцятого століття, одного з молодих вождів кубинської революції, що пішов уже в легенду і нині буде іменуватись як легендарний Че.

Хочеться закінчити цей розділ листами товариша Че, які були призначені друзям і рідним. Він знав, що йде на смертельний поєдинок з ворогом. І визнав за потрібне попрощатися з ними в такий спосіб.

Як відомо, після того, як Че не став появлятися на трибунах в Гавані, як зникло його ім'я із щоденних інформацій у гаванській пресі, поповзли всілякі, в тому числі й чорні, чутки про Че. Одні казали: він відпочиває і пише мемуари в Орієнте. Інші: покінчив самогубством. Натякали навіть на те, що виїхав у Китай. А то ще теревенили: «продав секретні документи за двадцять мільйонів і зник у невідомому напрямку...»

Через півроку після написання тих листів, 3 жовтня 1965 року, Фідель Кастро виступив на установчому засіданні Центрального комітету Комуністичної партії Куби. Він повідав таке:

«В нашому Центральному Комітеті відсутня людина, яка в максимальній мірі має всі заслуги і наділена всіма якостями, які потрібні для того, щоб входити до цього органу. Але цієї людини немає серед членів нашого Центрального Комітету.

Навколо цього факту вороги зуміли наплести ціле павутиння наклепів. Наші вороги намагаються збити наших людей з пантелику, посіяти неспокій і сумніви. Що стосується нас, то ми вичікували, бо треба було вичікувати...

Всілякі провісники, перекладачі, «спеціалісти по Кубі» та електронні машини працюють без сну й відпочинку, щоб розгадати цю загадку. Чого тільки не ка-

жуть: Ернесто Гевара став жертвою «чистки», Ернесто Гевара хворий, у Ернесто Гевари розходження з керівництвом і т. ін.

Народ, певна річ, вірить і довіряє нам. Але наші вороги вдаються до подібних речей, головним чином за кордоном, щоб виливати на нас відра брехні: ось він, страшний, зловісний комуністичний режим, люди зникають безслідно, зникають якимось дивно. Що стосується нас, то ми свого часу заявили народу, коли він став помічати відсутність цієї людини, що в потрібний момент ми скажемо йому все, а поки що у нас є причини очікувати.

Щоб пояснити це, ми зачитаємо тут листа — ось тут власноручно написаний лист, а тут — передрукований на машинці — лист товариша Ернесто Гевари, який говорить сам за себе. Я роздумував, чи варто розповідати тут про історію нашої дружби, нашого товаришування, про те, як ця дружба зав'язалась і за яких обставин і як вона розвивалась. Але це не потрібно. Я обмежусь тим, що прочитаю листа.

Тут не поставлено дати, бо цей лист мав бути прочитаний у той момент, коли ми візнаємо це за найбільш своєчасне. Але коли дотримуватися суворої дійсності, листа цього передано 1 квітня цього року, тобто рівно шість місяців і 2 дні тому. В ньому пишеться:

«ГАВАНА

(Рік сільського господарства)

Фідель!

У цей час я згадую багато чого, те, як познайомився з тобою в домі Марії Антонії, як ти мені запропонував поїхати, всю напружену підготовку.

Якось нас запитували, кому треба сповістити на випадок нашої смерті, і тоді нас вразила дійсно реальна можливість такого наслідку. Потім ми дізналися, що це справді так, що в революції (якщо вона справжня революція) або перемагають, або гинуть. Багато хто лишився там, на цьому шляху до перемоги.

Зараз усе це має менш драматичне забарвлення, бо ми більш зрілі, але все ж це повторюється. Я відчуваю, що я частково виконав обов'язок, який зв'язував мене з кубинською революцією на її території, і я прощаюся з тобою, з товаришами, з твоїм народом, який уже став моїм.

Я офіційно відмовляюсь од свого поста в керівництві партії, від свого поста міністра, від звання майора, від мого кубинського громадянства. Офіційно мене вже ніщо не зв'язує з Кубою, окрім тільки зв'язків іншого роду, характеру, від яких не можна відмовитися так, як я відмовляюсь від своїх постів.

Оглядаючи своє минуле життя, я вважаю, що я працював досить чесно і віддано, намагаючись зміцнити перемогу революції. Моя єдина серйозна помилка — це те, що я не вірив у тебе ще більше з найпершого моменту в Сьєрра-Маестра, що я не досить швидко оцінив твої якості вождя і революціонера. Я прожив чудові дні, і, перебуваючи поряд тебе, я відчував гордість од того, що я належав нашому народові в найяскравіші і найважчі дні карібської кризи.

Рідко коли твій талант державного діяча сяяв так яскраво, як у ці дні, і я пишаюсь також тим, що я пішов за тобою без вагань, що я мислив так само, як ти, так само бачив і так само оцінював небезпеки й принципи.

Зараз вимагається моя скромна допомога в інших країнах земної кулі. Я можу зробити те, в чому тобі відмовлено, бо ти несеш відповідальність перед Кубою, і тому настав час розставання.

Знай, що при цьому я відчуваю водночас радість і горе, я залишаю тут найсвітліші свої надії творця і найдорожчих мені людей... Я залишаю тут народ, який прийняв мене як сина, і це завдає болю моїй душі. Я заберу з собою на нові поля битв віру, яку ти в мене вдихнув, революційний дух мого народу, усвідомлення, що я виконую найсвятіший свій обов'язок — боротися проти імперіалізму скрізь, де він існує; це зміцнює мою рішучість і сторицею виліковує всілякий біль.

Я ще раз кажу, що знімаю з Куби всяку відповідальність, за винятком відповідальності, зв'язаної з її прикладом. І коли моя остання година застане мене під іншим небом, моя остання думка буде про цей народ і особливо про тебе. Я дякую тобі за твої уроки і твій приклад, і я постараюсь зостатися їм вірним до кінця. Я завжди ототожнював себе з зовнішньою політикою нашої революції і ототожнюю досі. Де б я не знаходився, я буду відчувати свою відповідальність як кубинський революціонер і буду діяти як такий. Я не залишаю своїм дітям і своїй дружині ніякого майна, і це не засмучує мене. Я радий, що це так. Я нічого не

прошу для них, бо держава дасть їм досить для того, щоб вони могли жити і здобути освіту.

Я міг би сказати ще багато чого тобі і нашому народові, але я відчуваю, що це не потрібно; словами не висловиш усього того, що я хотів би, і не варто марно псувати папір.

Хай завжди буде перемога! Батьківщина або смерть!
Тебе обнімає зі всім революційним запалом

Че».

Прочитавши листа товаришам-однодумцям по партії, Фідель Кастро прокоментував його в такий спосіб:

— Для тих, хто говорить про революціонерів, для тих, хто вважає революціонерів людьми холодними, нечутлими, людьми без серця,— хай для них цей лист стане прикладом тих почуттів, того благородства й чистоти, які можуть ховатися в душі революціонера.

Далі Фідель назвав ще листи товаришам і листи до рідних і дітей.

Хочеться подати текст його звернення до батьків.

«Дорогі мої старі!

Я знову відчуваю своїми п'ятами ребра Росінанта, знову, спорядивши вояцький обладунок, я вирушаю в дорогу.

Близько десяти років тому я написав Вам іншого прощального листа.

Наскільки пам'ятаю, тоді я жалкував, що не можу вважати себе хорошим солдатом і хорошим лікарем; останнє мене вже більше не цікавить, а солдат же з мене не такий уже й поганий.

В основному, нічого не змінилося відтоді, коли не вважати, що я став набагато свідомішим, мій марксизм укорінився в мені й очистився. Вважаю, що збройна боротьба — єдиний вихід для народів, які борються за своє звільнення, і я послідовний у своїх поглядах. Багато хто назове мене шукачем пригод, і це так. Однак я шукач пригод особливого гатунку, з тієї породи, що ризикує власною шкурою, щоб довести свою правоту.

Може бути, я намагаюсь зробити це встаннє. Я не шукаю такого кінця, але він можливий, коли логічно виходить з розрахунку можливостей. І коли так станеться, прийміть мої останні обійми.

Я любив Вас міцно, тільки не вмів висловити свою любов. Я надто прямолінійний у своїх діях і думаю, що інколи мене не розуміли. До того ж було нелегко мене

зрозуміти, але цього разу — вірте мені. Отже, рішучість, яку я вдосконалював із захопленням артиста, змусить діяти кволі ноги і втомлені легені. Я досягну свого.

Згадуйте інколи цього скромного кондотьєра ХХ віку.

Поцілуйте Селію, Роберто, Хуана Мартіна і Пототі-на, Беатріс, усіх.

Міцно обнімає Вас Ваш блудний і невинуватий син.
Ернесто».

Наведу й листа, якого він назвав «Моїм дітям».

«Дорогі Ільдита, Алеїдита, Каміло, Селія та Ернесто!

Якщо коли-небудь ви прочитаєте цього листа, значить, мене не буде серед вас.

Ви мало що згадаєте про мене, а малята не згадають нічого.

Ваш батько був людиною, яка діяла згідно зі своїми поглядами і, безперечно, він жив згідно зі своїми переконаннями.

Виростаєте хорошими революціонерами. Учїться багато, щоб оволодіти технікою, яка дозволяє володарювати над природою. Пам'ятайте, що найголовніше — це революція і що кожен з нас окремо нічого не вартий.

І головне — будьте завжди здатними найглибше відчувати будь-яку несправедливість, де б її не чинили в світі. Це найпрекрасніша риса революціонера.

До побачення, дітки, я сподіваюся ще вас побачити.

Татко шле вам величезний цілунок і міцно обнімає вас».

І вже після смерті Че Гевари було видрукувано ще одного листа — до старшої дочки від першої дружини, до Ільдїти.

«Дорога Ільдїто!

Пишу тобі сьогодні, але цього листа ти одержиш значно пізніше. Знай, що я пам'ятаю про тебе і сподіваюсь, що ти проведеш радісно свій день народження. Ти майже жінка, тому не можу писати тобі як дітям, оповідаючи всілякі дурниці й нісенітницї.

Тобі треба знати, що я перебуваю далеко і буду довго віддалений од тебе, роблячи все, що в моїх силах, для боротьби проти наших ворогів. Небагато, але дещо я роблю і думаю, що ти зможеш завжди пишатися своїм батьком, як я горджуся тобою.

Пам'ятай, що попереду багато років боротьби, і навіть коли ти станеш дорослою, тобі доведеться внести свій внесок у цю боротьбу. А проте слід готуватися до

неї, бути хорошою революціонеркою, а в твої роки це значить багато вчитися, з усіх сил, і бути завжди готовою підтримати справедливу справу. Крім того, слухай маму і не дуже гни кирпу. Це прийде з часом.

Борися, щоб стати однією з кращих у школі. Кращою в усіх відношеннях, ти знаєш, що я розумію під цим: навчання і революційну поведінку, інакше кажучи, серйозне ставлення до праці, любов до батьківщини, революції, товариства і таке інше. Я не був таким у твої роки, але ріс я в іншому суспільстві, де людина була ворогом людині. Тобі випало щастя жити в інший час, і ти повинна бути гідна його.

Не забувай час від часу стежити за поведінкою малих і радити їм учитися і вести себе гарно. Головним чином, дивись за Алеїдітою, яка з великою шаною ставиться до тебе як до своєї старшої сестри.

Добре, старенька, ще раз бажаю тобі провести щасливо твій день народження. Обніми за мене маму і Джіну і прийми мої величезні і найміцніші обійми на весь час нашої розлуки.

Твій татко».

Роздумуючи над листами, хочеться ще і ще раз відчувати діла й помисли революціонера двадцятого віку, безмежно відданого своїм ідеалам, революційному запалу. Що це — революційний фанатизм чи самовіддана віра марксиста-ленінця? Можна (і треба) заперечувати тезис: «Збройна боротьба — єдиний вихід для народів, які борються за своє звільнення», не можна погодитись і з «експортом революції» з тієї чи іншої країни, але не можна не захоплюватись пристрастю комуніста і революціонера Ернесто Че Гевари!

Хай недруги комунізму плетуть довкола імені Революціонера двадцятого віку всілякі нісенітниці, ми знаємо Че як полум'яного борця проти імперіалізму, як пристрасного проповідника дружби і братерства між народами, щирого друга Радянського Союзу. Таким і залишиться в нашій пам'яті — легендарний товариш Че.

НА ДРУЖБУ — ДРУЖБОЮ, НА ВІРНІСТЬ — ВІРНІСТЮ!

Повернемося до початку сімдесять четвертого року, коли на Кубі перебував Генеральний секретар ЦК КПРС Леонід Ілліч Брежнев, повернемося до зустрічі високого гостя. Так, візит Л. І. Брежнева і його супутників перетворився у велике всенародне свято. Такого ще не бувало, щоб на зустріч з гостем вийшло понад мільйон кубинців.

Мені довелося побувати на Кубі якраз напередодні самого візиту. А вже потім мав щастя дивитися телепередачу, пізніше — фільм. Спостерігаючи шлях делегації, узнавав знайомі місця, ще і ще раз переживав радість відвідання землі, що стала маяком для всієї Латинської Америки.

Фідель Кастро сказав у кінці візиту: товариш Брежнев викликав незвичайні симпатії до себе в нашому народі. Візит підніс на неперевершену висоту відносини між нашими партіями, між нашими народами.

Хочеться навести слова Леоніда Ілліча, сказані на зустрічі з керівництвом партії й уряду Куби. То була остання зустріч перед відбуттям на Батьківщину. Л. І. Брежнев відзначив величезну організуючу роль Комуністичної партії Куби в житті кубинського народу, в забезпеченні щасливого майбутнього Куби. В цьому велика заслуга особисто товариша Фіделя Кастро.

Комуністична партія Куби, підкреслив Л. І. Брежнев, справді марксистсько-ленінська партія, справді інтернаціоналістська партія, і тому вона змогла завоювати такий великий авторитет у міжнародному комуністичному русі. В цьому велика заслуга Центрального Комітету Компартії Куби.

Радянський Союз, комуністи нашої країни — я можу це сказати з повною упевненістю — є вірними друзями кубинського народу, вірними друзями кубинської революції. На дружбу ми відповідаємо дружбою, на вірність — вірністю.

У кінці візиту було прийнято Радянсько-кубинську декларацію, яка стала неабияким документом не тільки для двох країн, а й набрала звучання в усьому комуністичному й робітничому русі.

Перший візит Генерального секретаря ЦК КПРС у першу країну Латинської Америки, яка будує соціа-

лізм, викликав жвавий прояв революційного ентузіазму і товариської солідарності з боку кубинських трудящих, ознаменував собою новий важливий етап у розвитку радянсько-кубинської дружби. В ці дні дістали свій новий яскравий вияв непорушна єдність і товариська солідарність, які об'єднують СРСР і Кубу, були намічені шляхи дальшого поглиблення братерського співробітництва між ними. Обмін досвідом внутрішнього розвитку обох країн був корисним і цінним, керівники Радянського Союзу і Куби заявляють про повну єдність своїх поглядів щодо сучасного становища в світі і завдань зовнішньої політики соціалістичних держав, політики захисту свободи, незалежності і суверенних прав держав і народів, зміцнення миру і міжнародного співробітництва.

Глибокі соціально-економічні перетворення і величезний прогрес у культурному будівництві не тільки докорінно змінили життя кубинського народу, але й стали надихаючим прикладом для багатьох інших народів, які борються за національне визволення і соціальний прогрес.

Принципове значення має здійснювана тепер робота по вдосконаленню організаційної структури Комуністичної партії Куби, зміцненню партійних рядів, по підготовці з'їзду партії, по розвитку соціалістичної державності, централізованого планування, вихованню широких мас народу в дусі ідей марксизму-ленізму.

20-річчя героїчного штурму казарми Монкада і 15-річчя перемоги кубинської революції, які широко відзначалися недавно, стали фактично всенародним оглядом досягнень Куби в економічному, соціальному і культурному будівництві. Політичній активізації і зростанню трудової активності робітничого класу і всіх трудящих Куби сприяв XIII з'їзд кубинських профспілок.

Усе це красномовно говорить про те, що Куба живе кипучим політичним і господарським життям, що комуністи Куби високо несуть славний прапор революційних традицій кубинського народу, що кубинська соціалістична революція вступила в новий етап свого розвитку, закріплюючи і поглиблюючи досягнуті успіхи.

КПРС і Компартія Куби неухильно розширюватимуть і вдосконалюватимуть своє співробітництво на всіх рівнях, регулярно обмінюватимуться делегаціями партійних працівників, зміцнюватимуть контакти між партійною

пресою, всемірно розширюватимуть обмін досвідом соціалістичного і комуністичного будівництва.

У сучасних умовах незатихаючої ідеологічної боротьби на світовій арені, постійних спроб реакційної пропаганди оточити країни соціалізму димовою завісою наклепів, перекутити перед народами своїх країн правду про соціалізм, щоб таким чином відвернути увагу від наростаючої внутрішньої кризи капіталістичної системи, обидві братні партії підкреслюють необхідність безустанно й ефективно викривати наклепників, давати рішучу відсіч будь-яким формам ідеологічної диверсії антисоціалістичних сил, широко інформуючи світову громадськість про життя соціалістичних країн.

Радянський Союз і Куба вважають центральним завданням своєї зовнішньої політики всемірно сприяти дальшому зміцненню могутності і згуртованості співдружності соціалістичних держав, розвитку тісного співробітництва між ними — важливого фактора дальшого зростання їх економічного і політичного потенціалу. Вони виходять з того, що могутність світового соціалізму, єдність і солідарність країн соціалістичної співдружності, спаяної непорушними узами братерства, безкорисливої взаємної допомоги і підтримки, являють собою в нашу епоху головну революційну силу, яка справляє визначальний вплив на хід світового суспільства розвитку.

Вірні ленінському принципу мирного співіснування, Радянський Союз і Куба рішуче засуджують будь-які спроби агресивних і реакційних кіл знову штовхнути людство до загострення міжнародної напруженості, до балансування на грані війни.

Радянський Союз і Куба виступають за те, щоб у Латинській Америці, як і в інших районах світу, міцно утвердились у відносинах між державами принципи рівноправності, поважання суверенітету і територіальної цілісності, відмови від застосування сили або погрози силою. СРСР і Куба рішуче засуджують імперіалістичну політику втручання у внутрішні справи народів Латинської Америки.

Радянський Союз рішуче вимагає припинити економічну і політичну блокаду та інші ворожі дії, здійснювані проти соціалістичної Куби.

Радянсько-кубинська дружба міцна і непорушна. Комуністична партія Радянського Союзу і Комуністична

партія Куби, зв'язані єдністю цілей і поглядів, непохитною вірністю марксизмові-ленінізмові і соціалістичному інтернаціоналізмові, і далі робитимуть усе необхідне для поглиблення всебічного радянсько-кубинського співробітництва на благо народів двох країн, соціалістичної співдружності, справи миру і комунізму.

Ось і закінчується наша подорож на острів, за яким закріпилося «це солодке слово» — Свобода...

Моє коротке перебування на острові і дало можливість більш чи менш докладно оповідати про життя-буття кубинців.

І таке часом виникає враження, немов я ще не вернувся з Куби. Почитаю замітку в газеті з міста Сантьяго-де-Куба і відновлюю в пам'яті все бачене в столиці Орієнте. Побачу фільм про Кубу — і думками перенесусь до теплих, сердечних зустрічей на далекій і такій близькій землі наших побратимів. Думкою я ще на Кубі: веду дискусії з моїми знайомими, з друзями, продовжую милуватися пальмовими лісами, теплими морями, спостерігати за темпераментними кубинцями, творцями нового суспільства, першої соціалістичної країни на континенті Америки.

Хочеться вірити — ще побуваю в горах, легендарних горах Сьєрра-Маестра, на батьківщині Фіделя — в провінції Орієнте, на берегах Карібського моря і Мексиканської затоки, у рибалок і на плантаціях тростини, у літераторів Куби і, звичайно ж, у майстрів кіно...

Ми вітаємо тебе, Куба! Те салудамос, Куба!

З М І С Т

За дев'яносто миль...	5
Перед тим, як оповісти про Кубу	29
Тарасова оселя	68
Те салудамос, Куба!	93
В гостях у Хемінгуея	137
Усе починалося тут...	148
Варадеро, Варадеро...	185
Ленінська школа в Гавані	191
Товариш Че іде в легенду	211
На дружбу — дружбою, на вірність — вірністю!	268

Большак Василий Григорьевич

ТЕ САЛУДАМОС, КУБА!

Путешествия и встречи за океаном

Издательство «Радянський письменник»

(На украинском языке)

Редактор Г. Т. Крижанівський

Художник В. О. Петров

Художній редактор Д. О. Лукомський

Технічний редактор С. І. Пимченко

Коректор А. О. Холоша

Здано на виробництво 3. VII 1975 р. Підписано до друку 23. IX 1975 р. Формат 84×108¹/₃₂. Папір друк. № 1. 8,5 фіз.-друк. арк., 14,28 ум.-друк. арк., 15,21 обл.-вид. арк. БФ 33741. Тираж 30 000. Зам. 925. Ціна в оправі 64 коп.

«Радянський письменник»,

Київ, бульвар Лесі Українки, 20.

Книжкова фабрика «Атлас» республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР,
Львів, Зелена, 20.